

Memòria del Mapa de Patrimoni Cultural de BALSARENY

Redacció: Jordi Piñero Subirana

Oficina de Patrimoni Cultural

Ajuntament de Balsareny

Febrer 2023

Diputació
Barcelona

Diputació de Barcelona
Ajuntament de Balsareny

Mapa del Patrimoni Cultural de Balsareny

Memòria

Febrer de 2023

Índex

0.	Introducció	3
1.	Metodologia	5
	Metodologia de treball	5
	Criteris generals d'intervenció i selecció d'elements	7
2.	Diagnosi	11
	Marc geogràfic i medi físic	11
	Poblament, estructura econòmica i comunicacions	14
	Síntesi històrica	20
	Toponímia i escut	71
	Estat legal de protecció	73
	Equipaments patrimonials existents	79
	Valoració general del patrimoni de Balsareny	82
	Anàlisi quantitatiu dels elements inventariats	95
3.	Elements no fitxats	98
	Criteris de selecció	98
	Informació dels elements no fitxats	99
4.	Bibliografia	110

0. Introducció

Encàrrec i realització del treball

L'Oficina de Patrimoni Cultural (OPC) de la Diputació de Barcelona és un servei especialitzat en la cooperació i promoció del patrimoni cultural local, que s'organitza a partir de l'articulació d'un seguit de xarxes territorials (Xarxa d'Arxius Municipals, Xarxa de Museus Locals) i programes sectorials (Programa d'Estudis i Projectes) que posen a l'abast dels municipis un conjunt de serveis i accions de suport a l'organització, gestió, conservació, tractament, difusió i comunicació del conjunt de béns patrimonials presents en el territori i, sobretot, als equipaments culturals especialitzats que actuen des de l'àmbit municipal.

Dins del seu programa anomenat Estudis i Projectes de Patrimoni Cultural es dona suport a les polítiques i estratègies dels ajuntaments en relació amb la conservació, la recerca, la difusió i la dinamització dels béns patrimonials del seu territori. El programa pretén facilitar a les administracions locals la presa de decisions sobre aquest, mitjançant diferents actuacions, entre les quals es troba la promoció de la realització dels Mapes de Patrimoni Cultural Local, abans anomenats Inventaris del Patrimoni Cultural. L'objectiu d'aquests inventaris és la de dur a terme la recollida exhaustiva de dades sobre el patrimoni cultural i natural d'un municipi concret i la seva valoració.

L'ajuntament de Balsareny, interessat en disposar d'una eina de coneixement dels elements patrimonials que es troben en el seu terme municipal, va demanar a la Diputació de Barcelona, a través del Catàleg de Serveis (Xarxa de Govern Locals), la realització del Mapa de Patrimoni Cultural, per tal d'inventariar aquest patrimoni i facilitar la seva gestió i conservació; la difusió als ciutadans, la presa de decisions en el planejament urbanístic, l'establiment de rutes didàctiques i turístiques, la planificació de la senyalització, etc. A tal fi va signar l'any 2022 el corresponent conveni amb la Diputació de Barcelona.

El present treball l'ha realitzat el professional autònom Jordi Piñero Subirana per encàrrec de l'Oficina de Patrimoni Cultural (OPC) de la Diputació de Barcelona. Jordi Piñero és llicenciat en Història i tècnic en patrimoni cultural. El treball s'ha portat a terme entre els mesos de novembre de 2022 i febrer de 2023, tot i que la part de recerca bibliogràfica es va iniciar el mes de juliol.

Agraïments

Per la realització d'aquest Mapa del Patrimoni Cultural de Balsareny ha estat fonamental la col·laboració que ens han proporcionat l'alcaldeessa, Noelia Ramírez, i el regidor de l'àrea de turisme, patrimoni i cultura, Jordi Santasusana. De manera molt especial, el nostre contacte principal a l'Ajuntament i qui ens ha facilitat tot tipus d'informacions ha estat l'arquitecte tècnic municipal, Josep Soler. Per part de l'Oficina de Patrimoni Cultural de la Diputació de Barcelona ha assumit la supervisió del present treball la tècnica María del Agua Cortés Elía.

A títol personal, ens ha estat molt valuosa la col·laboració que han ofert Ignacio d'Alòs, baró de Balsareny, qui sempre ens ha donat tota classe de facilitats en relació al castell de Balsareny; Xavi Novell, gran afeccionat a la història i amant del patrimoni; Jaume Rabeya i Sergi Fonseca, que també ens han solucionat nombrosos dubtes gràcies al seu bon coneixement de l'entorn; Manuel Balibrea i Rosario Mateo; Abel Artigas, que ens ha facilitat contactes en relació al castell i als Traginers; Xavi Novell, afeccionat a la Història; Jorge Villagrasa, també gran coneixedor del territori; Josep M. Badia, historiador, i el fotògraf Jordi Sarri. També fem arribar un agraïment personal especial a l'erudit Ramon Carreté, expresident del Cercle Cultural de Balsareny.

Els habitants de les masies també ens han aportat molta informació i ajudes diverses. Entre d'altres: Esteve Caus, de Puigdorca; Jordi Dern, de la Caseta del Gener; Anna Niubó, del Cortès; Xavier Casaldàliga, i el propietari del Cerdà.

Fotografies

Si no s'indica el contrari, les fotos d'aquesta memòria són de Jordi Piñero.

1. Metodologia

METODOLOGIA DE TREBALL

Seguint les directrius de l'Oficina de Patrimoni Cultural, el treball s'ha portat a terme en tres fases:

- **Buidatge de fons bibliogràfics:** ha consistit en un repàs exhaustiu del major nombre de publicacions que tenen relació amb la història i el patrimoni de Balsareny, de cara a elaborar un primer llistat d'elements. En aquesta fase s'ha consultat la Biblioteca de Balsareny. També s'han fet consultes a la Biblioteca de Manresa i a l'Arxiu Comarcal del Bages, i s'ha recollit documentació facilitada per l'Ajuntament, pel Cercle Cultural de Balsareny i pel Grup Memòria de Balsareny Educa. Per una informació més detallada de les obres consultades, vegeu l'apartat de Bibliografia de la present memòria. Pel que fa a la planimetria, s'ha emprat bàsicament el mapa 1:25.000 (topogràfic i ortofotomapa) de l'Institut Cartogràfic de Catalunya per al treball de camp. També s'han utilitzat per al treball de gabinet els ortofotomapes disponibles des de la web de l'Institut Cartogràfic de Catalunya, el programa SITMUN de la Diputació de Barcelona i el mapa del terme municipal fet el 1920 per l'Instituto Geográfico y Estadístico.
- **Treball de camp i recollida de dades:** El buidatge dels fons bibliogràfics ha permès elaborar un primer llistat provisional d'elements, el qual ha estat contrastat amb els responsables del seguiment per part de l'Ajuntament. El següent pas ha estat la realització del treball de camp, que ha consistit en la visita a cadascun dels elements, per tal de recollir dades, efectuar fotografies i mesures de les coordenades i parlar, quan s'ha escaigut, amb les persones vinculades a cada element que ens poguessin proporcionar informació útil.
- **Treball de gabinet, elaboració de fitxes i memòria:** Paral·lelament amb les sortides del treball de camp, s'han anat introduint les dades obtingudes a la base de dades, directament a través del dispositiu de la web de Mapes del Patrimoni Cultural gestionat per l'OPC. Un cop completades les fitxes de la base de dades, aquestes s'han transmès als responsables de l'OPC per tal de fer-ne una primera avaluació i introduir-hi possibles correccions, i també a l'Ajuntament. Finalment, s'ha portat a terme la redacció de la memòria del treball.

Base de dades i fitxa utilitzada

El model de fitxa ha estat facilitat per l'OPC, tal com hem dit, directament a través de l'aplicació d'internet. La fitxa inclou els següents camps:

- Estat de validació
- Denominació

- Municipi
- Codis i números d'identificació de la fitxa
- Coordenades i alçada
- Lloc/adreça
- Emplaçament
- Àmbit i tipologia
- Número d'inventari de la Generalitat
- Titularitat
- Titular
- Accés
- Estat de conservació
- Fitxes associades
- Protecció
- Descripció
- Observacions
- Història
- Estil/Època
- Segle
- Any
- Autor de l'element
- Ús actual
- Bibliografia/Webgrafia
- Enllaços d'interès
- Autor de la fitxa
- Data de registre de la fitxa
- Revisions de la fitxa

Aqüeducte de Conangle

CRITERIS GENERALS D'INTERVENCIÓ I SELECCIÓ D'ELEMENTS

D'acord amb el programa de Mapes del Patrimoni Cultural de la Diputació, considerem el patrimoni en un sentit ampli, incloent el patrimoni natural i el patrimoni immaterial, com ara les tradicions i les manifestacions festives. La classificació tipològica que hem utilitzat, seguint els criteris de l'OPC, és la següent:

1. Patrimoni immoble

- 1.1. Edificis
- 1.2. Conjunts arquitectònics
- 1.3. Elements arquitectònics
- 1.4. Jaciments arqueològics
- 1.5. Obra civil

2. Patrimoni moble

- 2.1. Elements urbans
- 2.2. Objectes
- 2.3. Col·leccions

3. Patrimoni documental

- 3.1. Fons d'imatges
- 3.2. Fons documentals
- 3.3. Fons bibliogràfics

4. Patrimoni immaterial

- 4.1. Manifestacions festives
- 4.2. Tècniques artesanals
- 4.3. Tradició oral
- 4.4. Música i dansa
- 4.5. Costumari

5. Patrimoni natural

- 5.1. Zones d'interès natural
- 5.2. Espècimens botànics singulars
- 5.3. Jaciments paleontològics

Factors a l'hora de seleccionar els elements inventariats

Destaquem les següents particularitats que, en el cas de Balsareny, ens han influït a l'hora de fer la selecció d'elements:

- **Un terme municipal d'extensió mitjana**, que combina de manera força paritària un sector rural, el nucli urbà i diversos nuclis industrials.
- **Un nucli urbà relativament important**, amb un barri antic format per un bon nombre de carrers on es concentren la major part d'elements patrimonials emplaçats al poble.
- **Diversos nuclis de tradició fabril i minera**. Amb quatre grans fàbriques situades en l'eix industrial del Llobregat i una explotació minera que, en conjunt, sumen un patrimoni industrial d'un volum important.
- **Un territori rural** amb un bon nombre de masies i cases rurals, en alguns casos en forma de casetes de construcció recent pròximes a les fàbriques i on es barreja la tradició pagesa i industrial.
- **L'existència d'un bon nombre de publicacions de caràcter local**. Diversos llibres i estudis recents sobre la història del municipi que, en bona part, són el resultat d'un important treball de difusió que des de fa anys ha portat a terme el Cercle Cultural de Balsareny. Això ha donat com a fruit una col·lecció monografies i llibres de memòries que tracten sobretot els segles XIX i XX, però també altres treballs de difusió. En base a això ens ha tocat fer un laboriós treball de síntesi de tota la informació que es trobava repartida en les diferents fonts. Una publicació de gran utilitat ha estat el treball sobre toponímia i onomàstica de Ramon Carreté, del qual hem pogut extreure informació molt detallada referida a gairebé totes les masies, cases urbanes i carrers.
- **Inexistència d'un Catàleg de masies**. Normalment aquest document serveix com a base sòlida per tenir un primer llistat de cases rurals antigues que són incorporades al Mapa del Patrimoni. En el cas de Balsareny, en no disposar de Catàleg de Masies hem hagut de partir de fonts més diverses per poder realitzar la nostra selecció.

Considerant aquests factors, els criteris de selecció que hem seguit són:

- **Màxima exhaustivitat en la selecció dels edificis de tradició rural.** Per tot el que hem dit, el nombre d'elements d'interès patrimonial a Balsareny és considerable. Hem mirat de ser el màxim d'exhaustius en la selecció de masies i edificis rurals. En absència d'un catàleg de masies, com a punt de partida hem utilitzat una llista de cases rurals facilitada per l'Ajuntament, de la qual hem exclòs unes poques construccions modernes i que no tenien interès patrimonial, i n'hi hem afegit d'altres que, encara que es trobessin en estat de ruïna, sí que tenien interès històric. Quan hem tingut constància d'antigues masies en ruïnes o pràcticament desaparegudes hem fet un esforç per incloure-les, a no ser que es trobessin en punts molt inaccessibles o que fossin difícils d'identificar. En aquests casos les hem documentat com a elements no fitxats.
- **Nucli urbà, barris i conjunts arquitectònics.** En el cas de Balsareny el nucli urbà compta amb un bon nombre de carrers d'origen antic. Dins d'aquest context hem realitzat una selecció dels edificis més interessants, procurant que en resultés un conjunt de fitxes que fos representatiu dels diferents tipus d'arquitectura present al poble, més enllà dels principals edificis de caràcter públic. En aquest sentit hem ampliat notablement el nombre d'edificis d'interès que consten en altres inventaris, com l'Inventari de Patrimoni Arquitectònic de la Generalitat de Catalunya (IPA) o el llistat d'edificis d'interès del pla urbanístic. Pel que fa a la resta, hem optat per fer unes bones fitxes de conjunts arquitectònics individualitzant els principals carrers del barri antic. Un cas a part ha estat el barri de tradició pagesa i industrial de la Rabeia, on hi trobem disperses un bon nombre de cases de pagès sorgides entorn de l'època inicial de la fàbrica. En aquest cas hem optat per fitxar individualment les cases que conservaven un cert interès arquitectònic i patrimonial, encara que fos modest, i hem documentat com a elements no fitxats la resta: cases substancialment reformades o de construcció molt recent (segona meitat del segle XX).
- **Elements rurals diversos.** Hem fitxat tots els elements rurals de caràcter menor que s'han conservat i dels quals hem tingut coneixement, com ara forns, sínies, pous de glaç, etc. Pel que fa a les barraques de pedra seca, que a Balsareny són molt nombroses, hem incorporat totes les que apareixen a la web Wikipedra i n'hi hem afegit alguna més. En total hem fitxat 174 barraques, però ben segur que encara se n'hi podrien afegir.
- **Fàbriques i mina.** En el cas dels nuclis fabrils com a norma habitual hem realitzat una fitxa de conjunt, una altra per a la resclosa i el canal i, si ho hem cregut convenient, hem fitxat també de manera individual algun edifici o conjunt d'especial interès; per exemple, els carrers d'habitatges a la colònia Soldevila. Pel que fa a la mina de Vilaforns, hem realitzat una fitxa de conjunt, però especificant amb força detall els diferents elements d'interès, i també hem elaborat fitxes per als habitatges construïts a la dècada de 1930 i per a la colònia minaire.

- **Séquia de Manresa.** Hem estat especialment curiosos i exhaustius en la selecció d'elements vinculats a aquest canal d'origen medieval. A part dels grans aqüeductes hem fitxat també els aqüeductes menors i tots els pontarrons antics.
- **Patrimoni arqueològic.** Hem fitxat tots els jaciments inclosos en la Carta Arqueològica de la Generalitat de Catalunya, procurant mantenir les mateixes denominacions. En el cas que hi hagués confusió en les denominacions (un fet habitual) hem intentat aclarir-les. Hem incorporat també alguns jaciments que no constaven a la Carta Arqueològica, per bé que no es tracta de jaciments totalment inèdits.
- **Patrimoni immaterial.** Hem obert la tria als esdeveniments festius més representatius i amb més arrelament en l'actualitat. Hem incorporat també els balls tradicionals que encara són vigents, els goigs dels que hem tingut constància, una cançó tradicional i una tradició oral peculiar, com és la referida al Pau Bròquil.

Gegants de dues colles: Gegants de Balsareny i "Els k + Sonen" (foto de Jordi Sarri)

Diagnosi

Sector muntanyós del terme: l'altiplà anomenat Pla de Calaf (foto del 2022)

MARC GEOGRÀFIC I MEDI FÍSIC

Geografia física i descripció del territori

El terme municipal Balsareny es troba situat a la perifèria muntanyosa del pla de Bages, en la part septentrional que és travessada, de nord a sud, per la vall del riu Llobregat. El territori té dues parts ben diferenciades: una zona muntanyosa situada al sector occidental i especialment al sudoest i una zona més planera, situada a la part septentrional i especialment al nordest, entorn de la vall del Llobregat. El sector muntanyós es caracteritza per un terreny pedregós, poc apte per al conreu i amb una baixa concentració de masies. Al sector més planer és on es troben les terres més aptes per al conreu i on es concentra també la major part de la població, agrupada al poble de Balsareny, a les antigues colònies industrials i també en masies disperses.

A la banda oriental del Llobregat les planes són el resultat de diverses terrasses fluvials que queden a uns 50 o 60 metres per damunt del nivell del riu. Hi trobem el pla de Vilamajor, el pla del Vilar, les planes de Puigdorca o el pla de l'Alou, que són les zones més conreades del municipi. Més enllà el terreny va guanyant alçada i el municipi queda separat del terme de Sallent per una sèrie de petits serrats (serrat de l'Alou,

serrat del Repetidor, serrat de l'Abellar de Baix), els quals tenen una altitud mitjana al voltant dels 450 m.

La part més extensa del municipi, però, es troba a ponent del Llobregat, en el sector muntanyós. Al nord s'aixequen dues petites serres separades per dues valls: la primera, recorreguda per la riera del Mujal, forma els plans del Saüc; la segona, anomenada Vall de Ferrans, aboca les seves aigües al torrent de la Teuleria. Més a l'oest trobem la vall de la riera de Conangle, que travessa en diagonal aquest sector fins que desemboca al Llobregat, ja a l'extrem més meridional. Aquesta és la zona més abrupta del terme i és on trobem els turons més elevats, que són el tossal de les Pinasses (625 m) i el turó de la Torre (623 m). Tots dos s'identifiquen fàcilment: el de la Torre és on s'alça la silueta del castell de Castellnou i el de les Pinasses queda al seu costat. Més a llevant, en una situació de domini sobre el Llobregat, s'aixeca un llarg altiplà anomenat Pla de Calaf, també amb un perfil característic.

Finalment, a la zona central més propera al nucli urbà hi trobem altres terrasses fluvials que formen dues planes importants: més al nord el sector de Trascastell i la Rabeia, on hi ha l'antiga fàbrica de la Rabeia, i al sud la plana on s'assenta el poble de Balsareny i els polígons industrials de la Coromina i les Malloles. Aquesta plana és travessada per la riera del Mujal, també anomenada dels Traginers, que ha erosionat profundament el territori tot formant un congost encaixonat amb balços escarpats, com el que hi ha darrere l'església de Balsareny. De fet, l'etimologia del topònim Balsareny es refereix a aquesta particularitat de la geografia física, ja que fa al·lusió als termes balç i arený. A partir del nucli urbà cap al sud la vall del Llobregat s'estreny com si fos un embut, i a la riba occidental desapareixen les zones planes.

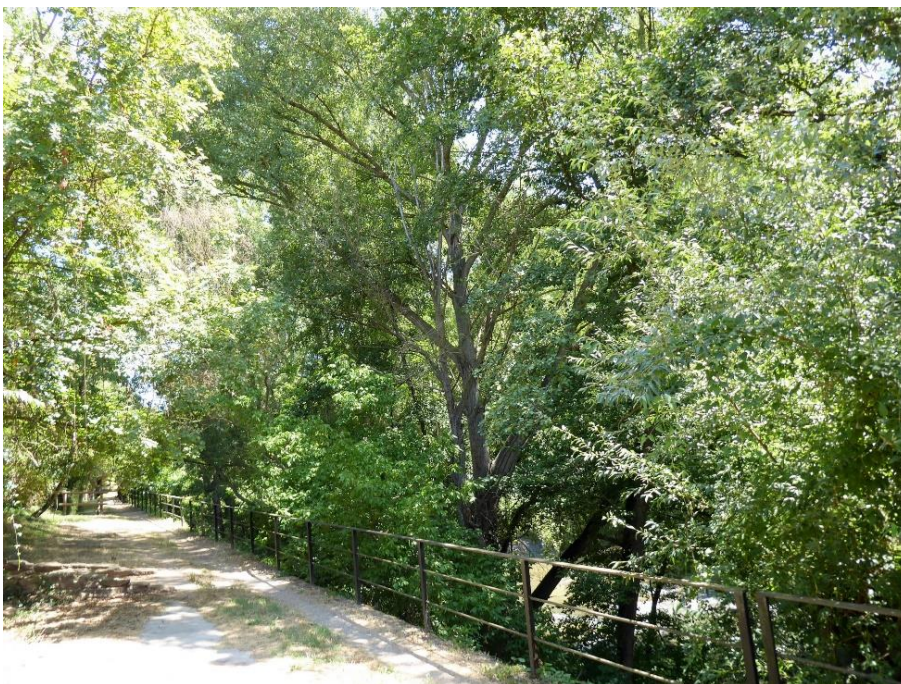
Bosc de ribera al Llobregat

Clima i vegetació

El territori de Balsareny s'inscriu dins del clima mediterrani de muntanya mitjana, amb unes temperatures caloroses a l'estiu i que poden arribar a ser bastant fredes a l'hivern. La vegetació és la pròpia del paisatge mediterrani de terra baixa i d'interior, que es caracteritza sobretot per l'alzinar, però que, a causa de l'acció de l'home, s'ha anat substituint en els darrers anys per altres comunitats, principalment les pinedes. Queden restes d'alzinars, per exemple, a sota del Castell, al voltant de Sobirana o al costat de la masia de cal Castellà. Pel que fa a les pinedes, les formen quatre espècies de pins: el pi blanc, la pinassa, el pi pinyer i el pi roig.

A les vores dels cursos fluvials hi trobem espècies característiques de ribera: oms, verns, salzes i pollancre. D'un especial interès és el bosc de ribera a l'entorn del Llobregat, sobretot al sector més septentrional fins arribar al terme de Navàs. Es tracta bàsicament d'una verneda (un tipus d'hàbitat declarat d'interès per la Unió Europea) on hi trobem també pollancre, àlbers, salzes o freixes, a més d'un sotabosc de lianes. Cal destacar que és l'única representació de verneda ben constituïda al Bages.

La vegetació actual és formada també per una part de bosc degradat a causa dels incendis de 1994, que van cremar gairebé una quarta part del terme de Balsareny. La zona més afectada es situa a la part oest del municipi, a l'entorn de la Seuva i tota la vall de Candàliga fins a la Caseta del Gener. Pel que fa a l'aspecte geològic, cal dir que el subsòl del Bages és travessat per una gran capa de sals potàssiques que es troba entre 700 i 400 m de profunditat. És conseqüència de l'antic mar de la Catalunya central i ha possibilitat que, des de principis de segle XX, al territori s'hi hagi dut a terme l'extracció minera.

Bosc de ribera a la zona propera a la Resclosa dels Manresans

POBLAMENT, ESTRUCTURA ECONÒMICA I COMUNICACIONS

Situació i municipis limítrofs

El municipi de Balsareny forma part de la comarca del Bages. El nucli del poble es troba a una distància de 21 km per carretera de la capital de la comarca, Manresa. Els municipis limítrofs són: Navàs i Gaià (al nord), Sallent (a l'est i al sud) i Castellnou de Bages (a l'oest).

Vista de Balsareny des del nord

El poble de Balsareny i altres nuclis derivats de la industrialització

El municipi té un sol nucli urbà, que és el de Balsareny, desenvolupat des de finals del segle XVI a redós de l'església parroquial i prop del castell. Avui és un nucli relativament gran que es troba ben connectat amb l'Eix del Llobregat, per on tradicionalment han passat les principals comunicacions i on, al llarg del segle XIX, van sorgir els diversos nuclis fabrils.

El poble ha adoptat una forma urbana que és una mica atípica, fruit del seu emplaçament i de l'evolució històrica que ha tingut. L'església es troba a tocar d'un balç escarpat, de manera que el creixement es va orientar en una sola direcció, cap a l'oest, per on passava el camí ral de Manresa a Berga. Així es va constituir una primera trama en forma de rectangle que comptava amb tres o quatre carrers tancats dins un clos murallat. Ja al segle XIX es va desenvolupar l'eixample entorn del nou eix que

constituïa la carretera de Manresa a Berga, separada uns 70 metres del primer nucli. Aleshores es van formar nous carrers amb una disposició irregular, lluny d'una trama ortogonal ben planificada. Entremig i en el punt més cèntric hi va quedar un descampat on donaven els darreres de les cases per les dues bandes. Aquest espai no fou urbanitzat fins una època molt recent, quan es va habilitar la plaça de la Mel (inaugurada el 1998). Ara aquesta plaça fa les funcions d'un nou centre tot acollint el mercat i concentrant bona part de l'oferta comercial. Les places de l'Església i la de l'Ajuntament, al seu torn, han quedat relegades al sector més antic, a poca distància però amb un clar descentrament. Tot i això, mantenen els principals serveis del poble, com són l'Ajuntament, l'església parroquial, el centre mèdic, un casal d'avis i una residència per a la gent gran.

En els darrers decennis el poble s'ha expandit en base a nous eixos urbanístics situats a la perifèria. Primer (entre els anys 1950 i 70) a l'entorn del carrer de la Travessera, més tard entorn del pas de l'antic Carrilet, transformat en via urbana després que aquest popular ferrocarril quedés en desús, i més recentment a la vora de la carretera d'Avinyó i Moià, on a partir de la dècada de 1980 s'han format alguns carrers nous. Més al sud s'ha desenvolupat també una zona industrial que forma un continu urbanístic amb la part residencial. Tot aquest conglomerat urbà i industrial és vorejat per l'autovia de l'Eix del Llobregat, que forma una barrera per la banda de ponent, mentre que la riera del Mugal i el riu Llobregat delimiten el poble per llevant. A l'altre costat de la riera del Mugal s'estén encara un petit barri sorgit als anys seixanta en unes condicions força precàries, entorn de la Costa del Castell.

Fàbrica del Molí

Amb la **industrialització** dels segles XIX i XX la població va tendir a concentrar-se cap a les vores del Llobregat, on es van formar petits nuclis que s'acostaven al model de colònia industrial sense arribar a ser-ho del tot, ja que la relativa proximitat amb el poble va impedir que s'acabessin de consolidar. Ja fa anys, però, que la majoria d'aquests nuclis han quedat total o parcialment abandonats. La colònia Soldevila o Sant Esteve és l'única que es pot considerar com a tal, ja que va desenvolupar dos carrers amb cases per als treballadors i una oferta de serveis que incloïa escola i església. Avui la part no industrial d'aquesta colònia es troba abandonada. La fàbrica de la Rabeia va propiciar el sorgiment d'un seguit de cases al seu voltant, però amb un caràcter més dispers. També les fàbriques del Molí i de Vilafruns tenien alguns habitatges, però es van desocupar amb el declivi de l'activitat tèxtil.

Habitatges de la colònia Soldevila, avui abandonats

Un cas a part és la **colònia minera de Vilafruns**, formada a les dècades de 1950 i 60. Comptava amb escola, botigues i una església dedicada a Santa Bàrbara, patrona dels miners. L'any 1970 va arribar a tenir 293 habitants. Els immobles, però, eren de baixa qualitat i amb el declivi de l'activitat minera aquest petit conjunt urbanístic s'ha desmantellat en part, tot i que s'hi manté un nucli residual.

Així doncs, en l'actualitat la població de Balsareny es concentra molt majoritàriament al nucli urbà. La resta es troba repartida en masies i cases rurals per tot el territori. Gairebé totes les masies que estaven emplaçades al sector més muntanyós han estat abandonades. Les cases rurals que subsisteixen, ja sigui com a explotacions agropecuàries o com a simples residències, es troben al sector llevantí del municipi o a prop de les carreteres i dels principals camins. Un fet a ressaltar és la total absència d'urbanitzacions en tot el terme. Possiblement el relleu excessivament muntanyós i el caràcter industrial de la zona més planera han estat factors que han desincentivat aquest tipus d'iniciatives tan presents en altres municipis de l'entorn.

Des d'un punt de vista administratiu i estadístic, es consideren cinc entitats de població: Balsareny, amb 3.081 habitants; Nosa (barri pràcticament integrat al poble veí de Navàs) amb 265 habitants; la Rabeia (barri de cases rurals disperses entorn de la fàbrica) amb 73 habitants; Sant Esteve o antiga colònia Soldevila, amb 2 habitants, i Vilafruns (que inclou l'antiga colònia minaire, antics habitatges dels directius així com algunes cases rurals) amb 73 habitants. Les xifres d'habitants corresponen a principis de la dècada de 2010. L'any 2022 el municipi té una població total de 3.249 habitants.

A Balsareny, però, no hi ha hagut històricament subàmbits territorials clarament consolidats ni tampoc pedanies. Tot el territori deriva de l'antic terme del castell, que formava una unitat sense compartimentar. En l'àmbit eclesiàstic actualment hi ha una sola **parròquia**, la de Santa Maria de Balsareny, que tradicionalment ha constituït el nucli aglutinador de la població. En època medieval també havien estat parròquia l'església de Sant Ramon de Sobirana de Ferrans i la de Sant Jaume de Puigdorca. Aquesta última fou declarada sufragània de Santa Maria l'any 1628. Sant Jaume de Puigdorca tenia la seva pròpia festa major, que abans de la Guerra Civil encara es celebrava. L'església parroquial de Balsareny, com la resta d'esglésies del municipi, pertanyia al bisbat de Vic fins que l'any 1957 passà a dependre del Bisbat de Solsona.

Comunicacions, rutes senderistes i Séquia

El Llobregat és l'eix principal que vertebrava les comunicacions del municipi. D'una banda, mitjançant l'autovia C-16 que discorre en paral·lel al riu i passa vora el nucli de Balsareny; de l'altra, a partir de la carretera antiga, que fa un traçat més indirecte i va relligant els antics nuclis fabrils i també la mina. Antigament el ferrocarril econòmic de Manresa a Berga (conegut popularment com el Carrilet) seguia aquest mateix itinerari, pràcticament al costat de la carretera. L'any 1973 va quedar en desús i posteriorment el traçat de la via fèrria ha esdevingut una pista que és molt utilitzada per fer-hi senderisme.

En un sentit transversal el nucli de Balsareny és lloc de pas d'una carretera secundària (BP-4313) que enllaça Súria, per ponent, amb Avinyó i Moià, per llevant. En general, la xarxa de camins que recorren el municipi es troba en força bon estat. En els darrers anys s'hi han fet nombroses obres d'arranjament, de manera que els principals vials que comuniquen els nuclis dispersos i les antigues fàbriques han quedat asfaltats.

En el municipi hi ha diversos senders o rutes senyalitzades, com la Ruta de les Colònies del Llobregat: un itinerari marcat com a PR-C 144 que fa un recorregut entre boscos de ribera passant per les diferents fàbriques de riu i colònies industrials del Llobregat, des del Bages fins al Berguedà. Fora del municipi compta amb punts d'especial interès al Museu de la Colònia Vidal (Puig-reig) o al Centre d'Interpretació de Viladomiu Nou. D'unes característiques similars és la Ruta de la Séquia, que discorre en paral·lel a aquest canal medieval construït per la ciutat de Manresa al segle XIV, des de Balsareny fins a la capital del Bages passant pels municipis de Sallent, Sant Fruitós de Bages i Santpedor. En terme de Balsareny la Séquia de Manresa capta les seves aigües al riu

Llobregat, a l'alçada de turó on hi ha el castell. Tot i que originàriament només els manresans se'n podien beneficiar per al regatge, amb el temps aquesta restricció es va suavitzar i ara són nombroses les zones d'horta que trobem al seu entorn. A Balsareny són d'especial interès els anomenats Horts Nous. La Ruta de la Séquia, gestionada pel Parc de la Séquia, té l'objectiu de promocionar aquest canal medieval com a espai d'oci i lleure. La part propera a la Resclosa dels Manresans és senyalitzada també com a recorregut per descobrir l'Espai Natural del riu Llobregat al seu pas per Balsareny. Hi ha altres itineraris, com el de l'antic Camí Ral. Recentment des de l'Ajuntament s'ha fet recerca per senyalitzar el Camí Ral fins a Navàs, i s'han marcat diversos recorreguts saludables a través de l'aplicació Wikiloc.

Camí vora la Séquia de Manresa

Activitats econòmiques tradicionals (tèxtil i mineria). Els nous sectors

Al segle XIX el Llobregat es convertí en el principal eix industrial de Catalunya i, des de Berga en avall, es va omplir amb les típiques fàbriques de riu i colònies. Balsareny no en va ser una excepció, i al municipi hi van sorgir diverses fàbriques de grans dimensions que, tal com hem dit, s'aproximaven en major o menor grau al model de colònia. Són les fàbriques de Vilafruns, el Molí, la Rabeia i la colònia Soldevila. A partir dels anys 1960, amb les diverses crisis del tèxtil, les empreses tradicionals dedicades a aquest sector van anar tancant, però els equipaments fabrils s'han reconvertit acollint noves activitats, excepte la fàbrica de Vilafruns.

Al segle XX s'hi afegí el sector de la mineria. Amb l'entrada en funcionament de les diferents explotacions sorgides a les conques del Llobregat i el Cardener, el Bages es convertí en la primera comarca minera de Catalunya. La mina de Vilafruns va iniciar la

seva activitat extractiva l'any 1948 i, amb la gran expansió de la dècada següent, la mineria va arribar a concentrar el 13% dels obrers industrials de Balsareny. La demanda de treballadors per a la mina es va cobrir bàsicament amb mà d'obra procedent de fora de Catalunya, sobretot d'Andalusia, fet que va tenir un fort impacte en la demografia del municipi. Des de fa unes dècades, però, el context internacional i el rendiment de les pròpies explotacions han portat a una reducció progressiva de l'activitat minera al Bages, amb el tancament successiu de les diferents explotacions. Actualment l'extracció de potassa només continua activa a Súria, ja que des del 2020 el complex de Balsareny i Sallent va aturar la producció amb la previsió d'un tancament definitiu.

L'activitat minera ha tingut un impacte important sobre el territori i ha estat també un factor de contaminació de les aigües. Des dels anys 1960 el material de rebuig es va començar a dipositar al costat de les instal·lacions, i això ha creat l'acumulació de runam o dipòsits salins que, amb la dissolució de les sals per l'aigua de la pluja, provoquen la salinització de la riera de Conangle i del riu Llobregat, malgrat l'existència del col·lector de salmorres. En aquests moments s'impulsa un projecte integral de restauració a tota la conca del Bages que preveu l'eliminació progressiva dels dipòsits salins. El de Balsareny, que és el menor dels runams de la conca del Llobregat, es va impermeabilitzar i revegetar l'any 2011.

En l'actualitat la base econòmica de Balsareny continua sent la indústria, per bé que l'activitat tèxtil s'ha reduït notablement, mentre que ha augmentat la producció industrial en els diversos polígons, sobretot amb la instal·lació d'una multinacional del sector de l'automoció: Gates PT Spain, ubicada al costat de l'antiga fàbrica de Vilafruns i dedicada a la confecció de corretges de cautxú.

Pel que fa al sector primari, l'agricultura és poc rellevant i en la ramaderia destaca especialment el sector porcí. El cereal i la vinya ocupa els conreus de secà, aproximadament una sisena part del territori. Els petits horts familiars, propiciats especialment pel regadiu de la Séquia, són un element destacable, però sumen només deu hectàrees.

Mina de Vilafruns

SÍNTESI HISTÒRICA

- Prehistòria i època antiga

Cistes del Neolític

Coneixem poques dades de la Prehistòria a Balsareny, ja que al municipi no hi ha hagut gaire tradició de recerca arqueològica. Les restes més antigues són del Neolític, i corresponen a un jaciment conegut com **la Mecànica**, sobre el qual hi ha hagut molta confusió. El van descobrir uns nens l'any 1963 al barri de cal Nosa, que es troba just a tocar del poble de Navàs, concretament davant de cal Viscola, i una notícia periodística l'atribuïa, per error, a l'època romana. En realitat, es tracta d'una tomba neolítica del tipus cista que conservava sencer el seu esquelet. Era de la mateixa tipologia i època que les que van aparèixer al Passeig de Ramon Vall de Navàs, i es pot datar entre els anys 3500 i 2500 aC., en el Neolític mitjà i dins del grup de megàlits anomenats solsonians.

Una sepultura similar és la del **Pla del Coll**: l'únic jaciment del municipi que ha estat excavat. També és del tipus cista però una mica més gran, i no està clar si cal atribuir-la al període neolític o bé a l'edat del bronze antic, formant part ja del megalitisme. Per això la cronologia podria anar des del 2800 fins al 1500 aC. Tot i que partida per la meitat, aquesta gran cista encara es pot veure al costat de la carretera de Súria.

Cista del Pla del Coll

Poblats ibers en turons o a la plana

A cavall entre la Prehistòria i l'edat antiga tenim el jaciment del **Pla de Calaf**, on s'hi van trobar en superfície restes ceràmiques molt escadusseres pertanyents a l'edat del bronze inicial i a l'època ibèrica antiga (entre el 1800 i el 400 aC). Es troba situat a l'extrem meridional d'aquest altiplà allargassat conegut com el Pla de Calaf: un indret des d'on es té un bon domini de la vall del Llobregat i amb vistes també al turó on hi ha el poblat del Cogulló (a Sallent), que és el jaciment ibèric més destacat del Bages. Devia tractar-se d'un petit poblat de característiques defensives.

Turó del Pla de Calaf des del vessant oest. El jaciment està situat a la part dreta.

En relació a l'època ibèrica cal desfer també un malentès, que es refereix a l'anomenat Tresoret de Balsareny. Tal com detallem en l'apartat d'elements no fitxats, aquest conjunt de monedes ibèriques procedeix precisament del poblat del Cogulló, i no té res a veure amb Balsareny.

D'època ibèrica tenim coneixement encara de dos jaciments més, dels quals tan sols se n'han identificat unes poques restes ceràmiques a nivell superficial. El del **Serrat de Soldevila**, vora la colònia industrial del mateix nom, devia ser un altre petit poblat defensiu que es va emplaçar a dalt d'un turó amb bones vistes sobre el Llobregat. El jaciment anomenat **Castellet**, en canvi, era un establiment rural a la plana, situat vora la riera de Gaià, a l'extrem nord-est del terme.

És probable que en època ibèrica hi hagués altres poblats encastellats o en emplaçaments estratègics i defensius. Simplement a tall d'hipòtesi, podem aventurar que el nucli de Balsareny hauria pogut tenir el seu origen en un d'aquests poblats, tal com suggereix la mateixa etimologia. En efecte, el nom del poble sembla un derivat

dels termes “balç”, que significa cingle o espadat, i “arený”, que designa una riba, platja o llit d’un riu. Entre els lingüistes hi ha un debat al respecte, i també es discuteix sobre si el topònim es referia originàriament al castell i al seu turó o bé aquest va prendre el nom d’un hipotètic assentament primitiu que estaria situat al lloc on després es construí l’església. I és que el nucli originari de Balsareny coincideix de manera força clara amb el significat del seu nom, i sembla un lloc propici perquè s’hi establís un poblat d’aquestes característiques, que estaria situat també vora el pas per la vall del Llobregat. Fins al moment, però, no s’hi han identificat restes arqueològiques que ho puguin corroborar, de manera que aquesta possibilitat s’ha de considerar només com una hipòtesi (Carreté, 2010: 33ss).

Indret originari de Balsareny sobre el balç de la riera del Mújal

Possibles viles romanes

D’època romana no en coneixem cap vestigi arqueològic en tot el terme. El fet contrasta notablement amb el panorama que trobem al municipi veí de Navàs, on l’historiador Josep Badia ha realitzat una meticulosa tasca de prospecció arqueològica que li ha permès localitzar fins a una desena de jaciments d’època iberoromana. Molt d’ells devien correspondre a petites viles romanes; és a dir, un tipus de casa de camp semblant a una masia. És del tot segur que Balsareny també fou poblat per aquestes petites viles que es devien trobar disperses pel territori, sobretot a les planes més aptes per a l’agricultura, vora el Llobregat. Tot i que no en tenim evidències concretes, podem intuir l’existència de viles de tradició romanovisigòtica a Sobirana de Ferrans, al pla de Vilamajor o entorn d’altres masies o esglésies antigues. En el cas de Sobirana de Ferrans ens ho suggereix el fet que molt a prop seu hi ha la necròpolis de Collet de Nado, on s’hi va trobar una sivella visigòtica.

- Època medieval

Necròpolis d'època altmedieval

Amb la dominació sarraïna al territori hi devia quedar un poblament més o menys residual de tradició romanovisigòtica. Pertanyents a aquests segles de transició altmedieval anteriors al segle XI, que fou el moment en què l'estructura feudal es va consolidar, trobem un seguit de necròpolis formades per grups de cistes. N'hem identificat un total de quatre. La del Collet del Nado (que també s'ha denominat Cortès, Sant Ramon de Sobirana, Serrat dels Morts o Font de la Roca) ja hem dit que podria ser d'època visigòtica. Després hi ha les necròpolis del Pla de Vilamajor i de Vilaforns. D'aquesta última, vora l'antiga església de Santa Cecília, només en queda part d'una cista. I prop de Fucimanya també s'hi van localitzar unes tombes que ja no es conserven.

Cista de la necròpolis de Collet de Nado

El castell de Balsareny i el seu terme

La repoblació de Balsareny es devia dur a terme entorn de l'any 950, en temps del comte de Barcelona Sunyer I. Era la culminació de la segona repoblació del Bages que havia impulsat uns anys abans el comte Guifré el Pilós, quan es va començar a organitzar una xarxa de castells, guàrdies i esglésies repartides per tot el territori. Possiblement fou també en aquest moment, a mitjans del segle X, quan es va fer l'atermenament del castell de Balsareny. Cal dir que el terme de Balsareny ha tingut lleugeres variacions al llarg del temps, ja que antigament incloïa també Argençola i Serranç. El castell i el seu terme es trobaven dins del comtat de Manresa, i el seu territori quedava vertebrat pel pas de l'antic camí que recorria la vall del Llobregat.

Aquest fet ja venia de temps reculats, tal com demostren les dades que hem exposat en parlar de la Prehistòria i l'edat antiga. El lloc de Balsareny i el seu castell són documentats per primera vegada l'any 951.

Els dos caps visibles del terme eren el castell i l'església parroquial, que es trobaven en una situació central però no pas junts. El castell de Balsareny es va situar a dalt d'un turó que domina el pas del camí ral. Al seu torn, l'església parroquial, documentada ja l'any 1009, estava situada a la plana però al costat d'un balç escarpat sota el qual discorre la riera del Mujal.

Cal ressaltar que la història de Balsareny està molt vinculada al seu castell, més que en molts altres municipis. I és que al final de l'edat mitjana el castell fou reforçat i ampliat. Així, la seva silueta dominant i majestuosa va quedar indissociablement lligada al poble, fet que visualitza d'una manera molt clara la relació de domini que exercia el seu senyor, el baró de Balsareny, fins que els drets senyorials van ser finalment abolits, a principis del segle XIX. Però abans que això succeís ens hem de remuntar als seus inicis.

El primitiu castell (segles X-XIII)

En diversos documents del segle X procedents del monestir de Sant Benet de Bages (anys 962 i 990) s'esmenta el *Castrum Balciarenno*. El castell tenia la seva capella pròpia, que ja consta l'any 1039 i també apareix esmentada el 1045. En un principi

estava dedicada a sant Iscle, i amb posterioritat a 1685 es canvià per l'advocació de la Mare de Déu, que es venera en una capella lateral.

En un primer moment el castell estava sota la custòdia de vicaris comtals, que n'eren els encarregats en nom dels comtes d'Osona, els quals en tenien el domini directe. La família dels vicaris va adoptar el cognom Balsareny i va dominar el castell entre mitjans del segle X i el segle XI. El primer vicari conegut és Guifré de Balsareny (amb una data anterior al 962), el qual sembla que també ho era del castell de Manresa i del de Gaià.

Al segle XI, amb l'auge del feudalisme, la funció dels vicaris va tendir a fer-se hereditària i els Balsareny van esdevenir senyors del castell com a feudataris del comte. També posseïen altres castells en terres de frontera, a la Segarra (els de Copons, Veciana, Montfalcó, Tolneu i la Manresana), a més del castell de Castelnou de Bages, que és perfectament visible des del castell de Balsareny. Eren, per tant, un llinatge feudal important. Una neboda de Guillem de Balsareny va ser comtessa de Barcelona. Els successors de Guifré de Balsareny foren un altre Guifré (fins el 1034), Bernat Guifré de Balsareny (1034-1045) i Guillem de Balsareny (1047-1076). Aquest últim fou nomenat bisbe de Vic tot succeint en aquesta dignitat l'abat Oliba. Per aquest motiu no es va poder dedicar a administrar els seus feus i va infeudar el castell de Balsareny als nobles Bernat i Miró Riculf, els quals van esdevenir senyors de Balsareny, Gaià i Oristà. Aquests, al seu torn, van delegar la custòdia directa a castlans. L'any 1063 el castell de Balsareny tenia com a castlà Guifré Guitard, que també ho era del castell de Manresa. A la mort de Guillem de Balsareny, l'any 1076, sembla que s'instituí una castlania compartida entre els castells de Manresa i Balsareny, cadascun amb una sotscastlania.

Església romànica de Santa Maria del Castell de Balsareny

En el període comprès entre finals del segle XI i mitjans del XIV coneixem diferents possessors del castell, els quals no sabem si eren pròpiament barons o bé només castlans. Són Ponç Guerau de Cervera o de Mura (1076-1104); Ponç, Ot i Ramon de Balsareny (1143-1188); el seus fills Ponç i Bernat de Balsareny (1202); Bernat de Manresa (1253); Ponç de Vilallonga (1253-1270) i el seu fill Mateu de Vilallonga (1270-1281); Ramon I de Peguera i Gurb (1281-1290); Sibil·la de Pallars (1298-1327) o Joan Berenguer de Rajadell (des de 1327).

Segle XIV: els Peguera obtenen la plena senyoria i transformen el castell en un palau fortificat

Una interpretació recent sosté que des de 1327 els Rajadell exercien un càrrec auxiliar del comte (comdors) i per aquest motiu ostentaven el domini directe del castell de Balsareny, de manera que estarien situats per sobre dels Peguera en l'escalafó feudal. Fins fa poc es creia que els Peguera n'eren senyors, quan en realitat només haurien exercit de castlans sota vassallatge dels Rajadell. Això es desprèn d'un manuscrit transcrit per Jaume Pons el 1974. Aquesta situació s'hauria mantingut fins l'any 1351, quan Ramon II de Peguera va comprar el domini directe del castell.

Castell de Balsareny

A partir d'aleshores els Peguera van ostentar plenament la senyoria de Balsareny durant més d'una centúria, i fou un període clau, sobretot a la segona meitat del segle XIV, quan els Peguera van estrènyer vincles amb la corona. Si bé en aquesta època la majoria de castells entraven en un procés de decadència i abandonament per la pèrdua de la seva funció militar i social, el castell de Balsareny va quedar reforçat, i això explica que s'hagi pogut conservar en bon estat. Ramon II de Peguera fou un personatge notable que va participar a les guerres de Sardonya i d'Aragó, i fou nomenat majordom de la reina. El rei Pere II va instituir per al seu fill, l'Infant Joan, el ducat de Girona, un títol que sempre més va anar vinculat a l'hereu de la corona. El ducat estava dotat amb diverses possessions, entre les quals els castells de les batllies del Bages i, en concret, el feu del castell de Balsareny. El rei Pere, en recompensa pels serveis realitzats per Ramon II de Peguera, li va fer donació de tota la jurisdicció del castell de Balsareny, excepte el mer imperi.

Fins aleshores el castell de Balsareny devia ser un simple castell de torre, possiblement ampliat amb algunes dependències. En aquesta època es trobava en males condicions i era inhabitable. Cal dir que els Peguera tenien el seu casal a Manresa, on residien. El 1359 el rei va autoritzar a fer obres al castell. Els Peguera no es van limitar a fer una simple reconstrucció de l'antiga fortalesa sinó que van aixecar pràcticament de bell nou un edifici molt homogeni que adoptava la forma de palau fortificat i que s'acosta força a la imatge arquetípica que sol associar-se a un castell baixmedieval. Amb les oportunes restauracions, és l'edifici que ha perdurat fins els nostres dies. Les obres van durar fins el 1368. Uns anys després, el 1392, s'hi hostatjava el mateix rei Joan I.

Durant la Guerra Civil del segle XV els Peguera van prendre partit a favor de la Generalitat i en contra del rei Joan II, però acabada la contesa van retornar la seva fidelitat al rei. A finals del segle XV la baronia va canviar de llinatge quan Pere Miquel de Peguera morí sense descendència. El títol va passar a la seva neboda, i després al fill d'aquesta, Galceran Oliver. Després van ostentar el títol de baró Miquel I, Ferran I i Miquel II.

El Castellot: una fortificació auxiliar del Castell de Balsareny?

És possible que el castell de Balsareny tingués associada alguna torre o lloc de guaita complementari, tal com succeeix en la majoria de fortaleses medievals. Podria ser el cas de les ruïnes conegudes com El Castellot, que estan situades en un turó dominant que controla el pas al nord de la riera del Mugal i que té una bona connexió visual amb el castell de Balsareny. Però això no ho podem afirmar amb certesa. De fet, aquesta possible fortificació està envoltada d'una gran confusió. Podria tractar-se d'una obra més antiga, anterior la repoblació de Guifré el Pilós, que s'acostaria al concepte de castell-refugi, o podria estar relacionada amb el castell del Mugal, en terme de Navàs.

Ruïnes del Castellot

L'església parroquial de Santa Maria de Balsareny i la petita sagrera formada al seu entorn

L'església de Balsareny és documentada l'any 1009, quan Guifré o Guifred de Balsareny (senyor del castell) i la seva esposa Ingilberga van comprar unes cases prop de l'església. Aquestes cases formaven una petita sagrera que havia sorgit entorn del temple, probablement on ara hi ha la plaça de l'Església i el mas Martí. No en tenim gaires més notícies. Tal vegada la sagrera es va mantenir alguns segles de manera molt residual, i potser va desaparèixer amb la pesta negra i la crisi del final de l'edat mitjana.

L'any 1032 l'església ja consta que tenia categoria de parròquia. A partir del 1295 es documenten diverses donacions per l'obra de l'església, per la qual cosa s'entén que en aquest moment (finals del segle XIII) fou reconstruïda en un estil romànic tardà.

Restes d'un mur romànic, amb carreus grossos, a l'església parroquial

Altres parròquies: Sobirana de Ferrans i Sant Jaume de Puigdorca

Durant l'edat mitjana al terme de Balsareny hi havia altres esglésies amb la categoria de parròquia. Una era l'església de Sobirana, situada a la vall de Ferrans. Sembla que la Vall de Ferrans va ser el primer territori repoblat del terme, entorn del segle X. Ja hem esmentat que a la necròpolis de Collet del Nado, situada en aquest sector, és possiblement de tradició visigòtica. L'indret de la Vall de Ferrans és documentat des de l'any 966 i 967. Amb anterioritat al 966 devia habitar-hi un tal Ferran (que és un nom d'origen germànic). Aquest personatge no ha estat documentat però que hauria donat nom a la vall. En aquesta època ja consta que hi havia més d'una casa.

Església romànica de Sobirana de Ferrans (actualment dedicada a Sant Ramon)

L'església que es trobava en aquesta vall, situada al costat del mas Sobirana, ja consta l'any 1154 en les primeres llistes del bisbat de Vic, amb categoria de parròquia però sense especificar-ne l'advocació. De fet, es desconeix quina era la seva advocació primitiva. Hi ha una tradició que diu que era dedicada a Santa Maria, però no se'n té cap prova. Al segle XIV ja consta amb l'advocació de sant Domènec. El 1311 com a "Sen Digmenge de Ferrans", i el 1398 amb la mateixa dedicació llatinitzada: Sancti Dominici de Ferrans. Tanmateix, aquesta advocació no podia ser l'antiga, ja que sant Domènec de Guzmán fou canonitzat el 1221. En època gòtica, tal vegada al segle XIII, l'església va ser allargada amb la construcció d'un cos a ponent coronat amb una torre. Al final del segle XIV va perdre la categoria de parròquia i passà a ser sufragània de la parroquial de Balsareny.

L'altra parròquia era a Puigdorca, on l'església de Sant Jaume és documentada des del segle XII, ja amb aquesta categoria. Pel que fa al mas de Puigdorca, està documentat l'any 1363. La capella actual, però, és una construcció del 1624.

Sant Vicenç d'Aladernet, Santa Cecília de Vilafruns, Sant Esteve i l'església de l'Alou

Una altra església destacada i molt antiga, però que no consta que fos parròquia, era la de Sant Vicenç d'Aladernet. Estava situada vora el camí que anava cap al castell de Castellnou. Primerament hi havia una església preromànica, datada al segle X. El lloc i l'església d'Aladernet apareixen citats el 1035 quan Ramon Guifré de Balsareny, germà del senyor del castell de Balsareny, deixà uns béns situats *in Aladernedd [sic]*, a Sant Vicenç, i el 1038 la muller del senyor de Balsareny, Ingilberga, féu una donació a Sant Vicenç d'Aladerned per a l'obra i la dedicació. Entorn d'aquesta data s'hi haurien fet obres.

Església de Sant Vicenç d'Aladernet (part romànica)

La capella de Santa Cecília de Vilafruns està documentada l'any 951 i pertanyia, pel que sembla, al monestir de Santa Cecília de Montserrat. Amb posterioritat a l'any 1685 va quedar fora de culte i en ruïnes.

L'església de Sant Esteve, situada on ara hi ha la colònia industrial, apareix citada l'any 1038 en el mateix testament d'Ingilberga de Balsareny. Cal suposar que fou també una petita capella rural que donava servei als masos de la zona.

Així mateix, l'església que es troba prop de la masia de l'Alou està documentada ja l'any 1041. De primer tenia la dedicació de sant Joan i posteriorment es canvià per l'actual, de santa Margarida.

Església de l'Alou (actualment dedicada a Santa Margarida)

Masos i poblament dispers, els molins

En absència de nuclis urbans destacats el poblament del terme era de caràcter rural i dispers, distribuït en un seguit de masos. Dos documents del segle XIV que contenen una relació dels masos ens permeten fer-nos una idea aproximada de quins eren i on estaven situats, ja que la major part s'han mantingut. El primer és un conveni signat el 1368 entre el senyor, Ramon de Peguera, i els seus vassalls. Hi figuren les Cases de Nabàs, Santa Cecília, Selva, Sobrerroca, Claparosas, Lledó, Solà, Alou, Martí, Vilafruns, Casaldàliga, Vilar, Casas de Ferrans, Fussimanya, Vilaredes de Ferrans, Rabeya, Colell. També s'hi esmenten altres masos que avui ja no existeixen: Puig Martí, Tria, Canals de Baix, Janer, Gorner, Mercader, Torrents, Masaguer, Derver, Sant Pere, Riera i Ametller. El segon document és de 1384, i hi consten deu masos dels quals el monestir de Santa Clara de Manresa en posseïa la quarta part. Són els de Santa Cecília, Solà del Adernet, Colell, Casas, Solà, Janer, Casals de Baix, Riera, Sala i Vilafruns.

L'economia d'aquests masos es basava de manera gairebé exclusiva en l'agricultura i la ramaderia. A part dels conreus cerealístics més habituals es documenta també la vinya. Així mateix, dins el terme hi ha notícia de diversos molins que es trobaven al Llobregat. Ja l'any 1038 s'esmenten dos molins que foren de Teuderic i dos més que eren d'Escluva, i encara un altre habitat per un tal Ramon. El 1143 s'esmenta un molí dit Corbeia que pertanyia a la parròquia, i el 1385 els molins de Sobrerroca i de Roqueta. De tots aquests, però, en l'actualitat no se'n conserva cap. Possiblement el més conegut és el que es trobava a l'actual fàbrica del Molí, que als segles XVII i XVIII s'anomenava Molí d'en Martí o de Casa Martí, ja que pertanyia a aquest mas situat al costat de l'església parroquial (actualment can Torrents).

Part antiga de la masia del Solà d'Aladernet

Les primeres dades sobre població corresponen als anys posteriors a la pesta negra, que va causar una gran mortalitat i un dràstic descens de la població. En el fogatge de 1359 al terme de Balsareny (comptant-hi Angençola) hi havia 36 focs o cases habitades. En el de 1378 la xifra havia baixat a 26 focs. Després d'aquesta davallada la població es devia mantenir estancada, perquè en el fogatge de l'any 1515 trobem que només hi ha 21 focs; és a dir, que la població total devia voltar els 100 habitants.

Celler de tradició gòtica a la masia del Vilar

Segle XIV: construcció de la Séquia de Manresa

El segle XIV la ciutat de Manresa, que era la capital de comtat i de la vegueria, va protagonitzar el seu període més dinàmic. I un dels projectes més emblemàtics que va impulsar fou la construcció d'una gran séquia que captava les aigües del Llobregat, a l'alçada del castell de Balsareny, i que discorria al llarg d'uns 26 km fins arribar a la plana que envolta la ciutat, on distribuïa l'aigua per una gran zona de regadiu. La Séquia de Manresa és considerada una de les obres d'enginyeria hidràulica més destacades de la Catalunya i l'Europa medievals.

La direcció de l'obra va anar a càrrec de Guillem Catà, mestre liniador de la ciutat de Barcelona i un dels millors especialistes en aquell moment. Una primera part de les obres (des de l'inici a Balsareny fins a arribar al terme de Manresa) es va portar a terme entre 1339 i 1377. En la part inicial la Séquia havia de passar per terrenys sota el castell, que eren propietat del baró de Balsareny, i per això la ciutat de Manresa va comptar amb el permís dels castlans, Ramon de Peguera i Mateu de Vilallonga. Les obres van començar aviat i del mateix any 1339 ja daten la resclosa i l'aqüeducte de Santa Maria. L'aqüeducte de Conangle fou construït entorn de 1340. Just en aquest punt la Séquia deixa enrere el terme de Balsareny per entrar al de Sallent, del qual n'era senyor el bisbe de Vic. Aquest mateix any el bisbe va posar un entredit (una forta censura canònica) a la ciutat de Manresa i això va motivar un important conflicte que va donar peu al conegut episodi del «miracle de la Llum»: una tradició llegendària que constitueix un dels principals mites de la ciutat de Manresa.

Des de la seva creació la Séquia ha tingut una influència notable en el poble de Balsareny. Una prova és que un dels primers sequiers o encarregats del seu manteniment era un balsarenenc, Pere Martí (1395). La Séquia, però, també ha estat motiu de múltiples disputes entre la ciutat de Manresa i els habitants de la resta de poblacions per on passava.

Aqüeducte de Conangle, l'únic de la Séquia que té arcs apuntats

- Època moderna

Pati del castell, amb porxada superior probablement renaixentista (segle XVI)

Els Oliver obtenen la jurisdicció criminal del terme, després els Martín compren la baronia

A finals del segle XV per evolució familiar la baronia havia passat al llinatge dels Oliver que, al segle següent, van concedir establiments perquè es construïssin les primeres cases del poble. Al segle XVII Miquel II Oliver va fer hereva la seva muller, Elisabet de Corbera, i el castell passà a propietat de la seva família. A mitjans d'aquest segle Francesca de Corbera va vendre la baronia a Joan Antoni de Martín, ciutadà honrat de Barcelona d'origen italià. En aquesta època els Martín van construir a l'església del castell una capella lateral dedicada a la Mare de Déu amb la intenció de convertir-la en un panteó familiar, ja que hi van enterrar Joan Antoni Martín, el primer baró de la nissaga. El llinatge dels Martín van posseir el castell en els segles següents i els seus successors encara el conserven en l'actualitat, per bé que des de principis del segle XIX amb un canvi en el cognom: d'Alòs.

Un fet destacat és que en temps del rei Felip III de Castella els Oliver van obtenir el mer imperi; és a dir, la plena jurisdicció dins el terme. Des de l'època dels Peguera els barons ja posseïen el mixt imperi, però amb les noves facultats aconseguides ara podien impartir justícia també en els casos més greus que incloïen la pena de mort. És per això que a l'entrada del poble els barons tenien unes forques que simbolitzaven la seva autoritat i el seu poder.

Masmorres del castell

També eren monopoli del baró tots els serveis del poble, els quals eren arrendats a particulars perquè els administressin. Al costat de la Casa del Comú, al carrer Vell, hi havia la fleca, la carnisseria, la taverna i l'hostal.

La formació del poble a partir del segle XVI, el creixement dels oficis artesanals

Ja hem dit que al final de l'edat mitjana la petita sagrera medieval es trobava, molt probablement, abandonada. Tan sols en quedava el mas Martí, actualment més conegut com a casa Torrents, que estava situat pràcticament a tocar de l'església. El poble de Balsareny tal com avui el coneixem va néixer a finals del segle XVI, quan el baró, Ferran Oliver, va començar a parcel·lar les seves possessions a la zona de l'església i va concedir establiments perquè s'hi construïssin cases. D'aquesta manera es va anar creant un incipient nucli urbà format per dos a tres carrers. Així van sorgir el carrer del Trull, el carrer Vell (Àngel Guimerà), el carrer Nou (Sant Domènec) i el carrer de la Creu. Aquest nucli quedava encerclat per una precària muralla que tenia dos accessos: el portal de Berga i el portal de Manresa. Els dos portals quedaven tancats cada nit.

El carrer Nou s'havia format a partir del camí ral que transcorria per aquesta zona. A finals del segle XVII, i sobretot al XVIII, el creixement del poble va fer que sorgissin dos ravals fora muralles, seguint cadascuna de les direccions del camí. El raval de Manresa, a l'actual carrer Jacint Verdaguer, encara es coneix popularment com el Raval. El raval de Berga seguia l'actual carrer del Castell i popularment es coneixia com el carrer de Baix.

Casa del carrer Vell (o Àngel Guimerà)

El creixement del poble va anar acompanyat d'una presència cada vegada més gran dels oficis artesanals i de serveis. A la segona meitat del segle XVII el 40 per cent dels habitants del poble ja es dedicaven a activitats artesanals, sobretot del ram del tèxtil. D'aquests, la tercera part eren paraires, però també hi havia teixidors de llana i de lli. L'any 1760 treballaven a Balsareny 76 telers manuals de llana i 5 telers de lli i cànem. Altres oficis menys habituals eren els de sabater, mestre de cases, fuster o espadenyer.

Segles XVI i XVII: ampliació i reconstrucció de l'església parroquial

Amb el sorgiment del poble l'antiga església havia quedat petita i va caldre ampliar-la, però el procés va ser lent. Les úniques dates que en coneixem són les inscripcions que es troben en algunes claus de volta (1611, 1644, 1675), les quals indicarien que el gruix de l'obra es va fer a les dècades centrals del segle XVII. L'antiga església romànica fou pràcticament reedificada de nou i la construcció que en va resultar era més ampla, amb capelles laterals. Ja no s'hi farien més modificacions fins a finals del segle XIX, quan es va allargar la capella fonda.

Devia ser a finals de segle XVII, amb motiu d'una epidèmia, que s'originà un vot de poble dedicat a Sant Marc, i posteriorment la festivitat d'aquest sant va esdevenir la festa major. Aquest episodi, però, no està documentat i s'ha transmès per tradició oral. L'augment de nadons batejats amb el nom de Marc durant la primera meitat del segle XVIII fa sospitar que l'epidèmia podria haver estat entre els anys 1680 i 1698, quan les crisis agràries van provocar puntes de mortalitat a Balsareny. El cert és que l'any 1789 sant Marc ja era patró del poble i hi havia una Confraria de Sant Marc. Aquest any hi hagué un conflicte per als càrrecs d'aquesta confraria, que pretenien fer-se vitalicis. El cas va arribar a la Reial Audiència de Barcelona.

Puigdorca deixa de ser parròquia i s'hi construeix un cementiri

La parròquia de Sant Jaume de Puigdorca va deixar de ser-ho l'any 1628, quan el papa Urbà VIII va firmar un decret que declarava aquesta església sufragània de Santa Maria de Balsareny, i disposava que s'hi fes un cementiri a fi de poder-hi enterrar els difunts dels masos d'aquesta part del Llobregat quan el riu baixava crescut i no es podia passar pel gual per anar al cementiri de la parròquia. Aquesta antiga demarcació, però, va conservar un sentit d'identitat que es traduïa, per exemple, en la celebració de la seva pròpia festa major, que es va mantenir fins a principis del segle XX i a la qual hi assistien tots els habitants dels masos d'aquesta banda del riu: la Rabeia, les cases del Pla de Vilamajor, el Vilar, l'Alou, Puigdorca...

Capella de Sant Jaume de Puigdorca, reconstruïda el 1624

Fort increment de la població al segle XVII, consolidació dels principals masos

Al llarg del segle XVI va començar una lleu recuperació demogràfica que va fer possible que la població arribés a 36 focs en el fogatge de l'any 1553. Al segle XVII el creixement fou molt més acusat i Balsareny va arribar a triplicar els habitants, passant d'una població aproximada de 200 habitants fins als 600 que es registren a finals d'aquesta centúria.

El nombre de masos es mantenia més o menys estable al voltant de la vintena. Alguns dels que van sobreviure a la crisi baixmedieval van quedar reforçats després d'absorbir les terres dels anomenats masos rònecs. El 1760, segons una llista del llibre de Balias, o Vàlues, de la parròquia, els masos eren 26: Martí, Serra, Alou, Torras, Lladó darrera el Castell, Giralt, Fucimanya, Colell, el Solà de Laderet, Puigdorca, Vilar, Collades, Sardà, Lladó de Sobrerroca, Cortès de Ferrans, Casaldàliga, Tosquer, Gener, Rabeia, Ambròs, Claparoses, Joaníc, Cases de Navàs, Sobirana de Ferrans, Canal i Vilaforns.

Pel cadastre de 1775 sabem quins d'aquests masos pagaven més contribució i, en conseqüència, qui eren els principals terratinents. Darrere del baró, apareixen dos propietaris destacats. Els Martí, residents a Barcelona i propietaris del mas Martí, eren els que tenien més terres i els segons en el pagament del cadastre. Després venia Josep Solsona, propietari del Cortès i de la Coromina. Seguidament hi trobem altres propietaris que paguen per sobre dels 200 rals, entre els quals hi ha els carmelites de Manresa, que posseïen el Vilar, els propietaris de l'Alou, els del mas Claparoses, els de la Rabeia, els de la Selva i de Puigdorca. Aquesta última masia fou transformada el 1798 en un luxós casal per part del seu propietari: Jaume Rodoreda i Puigdorca.

Masia de Puigdorca

Els conflictes amb la Séquia

De l'aigua de la Sèquia només se'n podien servir els manresans, de manera que els pagesos de pobles de la rodalia havien de veure com el canal passava pel costat de les seves terres sense poder-ne tocar ni una gota. Naturalment, això va provocar molts conflictes al llarg dels anys. Als segles XVI i XVII es registren un bon nombre de denúncies, multes i episodis de rebel·lia per part dels hortolans de Balsareny, sovint sota l'empara o directament atïats pel mateix baró o pel rector, ja que els horts més importants del poble regats amb la Séquia eren a la Coromina i propietat seva. Encara es conserva l'aqüeducte o pont anomenat del Rector, perquè es troba on la parròquia tenia els seus horts.

El 1610, en plena època del bandolerisme, Balsareny va ser escenari d'un fet famós en la història de la Séquia. En aquell moment corria pel Bages el bandoler de Moià Jaume Alboquers, que va decidir fer xantatge a la ciutat de Manresa amb un escrit que amenaçava de sabotejar la Séquia utilitzant la curiosa expressió de "tallar les cames de la pubilla" si no li oferien una quantitat de diners. Com que els consellers no li van fer cas un bandoler de la seva colla, Jaume Cornet, conegut com l'Escolanet de Polinyà, va pujar al balç de la Roqueta, situat sobre l'actual fàbrica del Molí, i des d'allà va fer caure unes grans pedres que van rebentar les parets de la Séquia. Després va anar a Sallent on va foradar l'aqüeducte del Vilar. A Manresa van reaccionar posant preu al cap del delinqüent: 300 lliures si el capturaven viu i 200 si el lliuraven mort. Això va tenir efecte i l'Escolanet fou detingut pel sometent a prop de Vic. Li van tallar el cap i el

van penjar dins d'una gàbia al portal principal de Manresa, a la torre de Sobrerroca. A conseqüència d'aquest fet el tram de la Séquia que passa per sota del Balç es va cobrir per evitar risc d'altres atemptats o simplement per prevenir esllavissades. Popularment aquesta mina era coneguda com la "Síquia Coberta".

Però el conflicte més sonat va tenir lloc segle XVIII. En aquesta època els veïns de Balsareny que tenien horts a la vora de la Sèquia hi feien forats per poder regar, tapant-los i destapant-los segons la seva conveniència. Quan la Junta de la Sèquia ho va saber va fer tancar aquells forats i va deixar sense aigua els horts del poble. En aquell moment el rector de Balsareny era Roc García de la Enzina, un capellà il·lustrat que tenia nocions d'enginyeria i que fou un personatge important en la història del poble. El rector García va enginyar un curiós aparell que ara s'anomena trompa o cantimplora, i que era un sífó que permetia treure aigua de la Sèquia sense fer-hi cap forat. No cal dir que aviat tots els pagesos es van afanyar a imitar-lo. El rector fou denunciat pels manresans i, tot i que les ordenances de la Séquia només prohibien foradar i no deien res d'altres sistemes més sofisticats, el litigi es va allargar de 1787 a 1791. Finalment la Reial Audiència va condemnar Roc García a pagar una multa de 100 lliures.

Molt més endavant, ja al segle XX, la Junta de la Séquia va arribar a un acord amb els propietaris dels horts i es van modificar els reglaments per permetre l'ús als regants de fora de Manresa en unes hores determinades. Ara això es fa amb mànegues i un petit motor extractor. Però encara en algunes cases de Balsareny conserven les trompes que havien utilitzat anys enrere.

Fita de la Séquia amb l'escut de Manresa a l'aqüeducte de Santa Maria

1775: el rector Roc García impulsa la construcció del Pont del Riu. Balsareny esdevé una cruïlla de camins

Roc García de la Enzina fou rector de Balsareny entre 1775 i 1807 i, més enllà del litigi per la Séquia, va tenir un paper destacat en la història de Balsareny. Havia nascut en un poble de la província de Valladolid i de jove va venir a Catalunya acompanyat d'un seguici de patges, criats, ajudants i col·laboradors paisans seus. Després d'haver estat ordenat capellà al seminari de Vic, el 1775 va guanyar per oposicions la rectoria de Balsareny, càrrec que va ocupar fins a la seva mort, l'any 1807. Roc García era una persona il·lustrada i amb coneixements d'enginyeria, tal com s'havia demostrat quan va idear la trompa per extreure aigua de la Séquia. Però l'estada d'aquest rector a Balsareny és recordada sobretot per la construcció del Pont del Riu.

En efecte, va ser ell qui va impulsar la construcció d'aquest pont, que es va fer segons plànols que va dissenyar ell en persona. Almenys la tradició diu que ell personalment va dirigir l'obra. Per fer el pont va mobilitzar durant anys mà d'obra de feligresos voluntaris. La Construcció va començar el 1779 i, després d'alguna interrupció, es va poder inaugurar el dia abans de Sant Marc de 1797. L'obra, costejada pel mateix rector i pels parroquians, va pujar a 20.500 lliures de moneda barcelonesa. L'amo de la masia de Puigdorca va fer una contribució especial tot pagant els picapedrers.

Fins aleshores la gent de Balsareny havia de travessar el riu per un gual que hi havia a prop de la Rabeia. Amb la construcció del pont, Balsareny va esdevenir una cruïlla estratègica: a més de la ruta del Llobregat, a partir d'aleshores hi passava també la ruta de la sal cap a Vic. Això va comportar en els anys posteriors un ascens en el nombre de persones que a Balsareny tenien com a ofici el de traginer, i també va motivar que s'instal·lessin més hostals al poble.

Els traginers que portaven la sal de Cardona podien fer drecera, trencant abans d'arribar a Súria per Palà, seguint l'anomenat Camí Saliner que transcorria pel terme de Navàs, passant per la masia de Puig-gròs i pel castell de Solivella en direcció al Mugal i Navàs. Però una variant trencava per la riera del Mugal (que antigament era anomenada dels Traginers) cap a Balsareny. Aquí travessaven el Llobregat pel pont i llavors es podien dirigir cap a Avinyó i Moià o bé cap Lluçanès.

Roc García també va fer aixecar una nova rectoria, que ocupava una part de l'actual Plaça de l'Església i del Casal Verge de Montserrat. Fou enderrocada el 1936.

- Època contemporània

Revolta contra el baró i supressió dels drets senyorials

Ja des de finals del segle XVIII el sentiment antisenyorial estava molt arrelat a Balsareny. Durant tota aquesta època de transició entre l'antic règim i la nova societat burgesa el debat sobre la supressió dels drets senyorials va estar molt viu, i el poble de Balsareny es va posicionar clarament a favor de les tesis liberals. El 1813 el Comú va fer

treure els símbols de la baronia, que eren ben visibles al poble: les forques on s'ajusticiava als reus i els emblemes senyorials que hi havia gravats a la porta del Comú: una ala, un anyell, una corona i un estel. El 1835, en plena revolució liberal i en el context de la desamortització de Mendizábal, la situació va arribar a un punt crític. Aquest any va esclatar una revolta popular contra el baró i els amotinats van calar foc al castell, que va quedar en bona part destruït i així va romandre durant força anys.

Els drets senyorials foren abolits definitivament en una llei de 1841. Els barons, la família Martín, van poder demostrar que el castell els pertanyia en propietat, ja que el tenien el domini directe. En canvi, després d'un litigi amb el municipi van haver de cedir al Comú del poble els seus drets sobre l'hostal, la taverna, la carnisseria i la fleca.

Les guerres carlines i la construcció de dos fortins

Sempre mantenint-se en la seva tradició liberal, Balsareny va tenir un paper destacat durant la primera Guerra Carlina (1822-1840). Gràcies a l'estudi de Josep M. Sabala sobre unes memòries escrites per Ramon Gamisans Subirana coneixem amb força detall el setge que l'any 1839 va patir el poble, i que va motivar posteriorment la construcció del Fortí del Serrat del Maurici.

Fortí del Serrat del Maurici

Quan va esclatar la guerra Balsareny es va preparar per la resistència. El 1834 i 1835 s'havien reformat les muralles, i el 1836 s'havia organitzat una milícia per fer front a possibles atacs carlins. El 1837 els dirigents carlins s'havien instal·lat a Berga, que es va convertir en la capital carlina del Principat. Posteriorment el comte d'Espanya (un

general carlí d'origen francès) va traslladar el seu quarter general a Casserres i ordenà l'incendi d'Olvan i Gironella. El 1838 el Comte d'Espanya va segrestar el rector de Balsareny, Marià Casanova, que s'havia negat a pagar la contribució de la guerra. Finalment, el 17 de febrer de 1839 el Comte d'Espanya va atacar Balsareny amb un exèrcit de 3.200 soldats i 200 cavalls. Els carlins van rodejar el poble i van ocupar el serrat del Maurici, on encara no hi havia el fortí. Des d'aquí van bombardejar Balsareny durant dos dies. Al seu torn, un grup de 25 homes de la milícia local, capitanejats per Josep Camprubí, van aconseguir pujar al castell de Balsareny, que es trobava en ruïnes, i des d'allí mantenien a distància el assetjants. La gent del poble va aconseguir evitar un assalt amb baionetes al portal de Berga. Finalment, el dia 19 van arribar les tropes liberals comandades pel general Carbó, que venien de Vic per Sallent, i van aconseguir fer fora els carlins.

Poc després, el mateix any 1839 l'Exèrcit liberal va fer construir el fortí del Serrat del Maurici, que tenia l'objectiu de defensar el camí ral de Berga a Manresa. Ja hem dit que el castell de Balsareny es trobava en ruïnes i, a més, el baró no volia que s'utilitzés per cap dels dos bàndols. Per construir el fortí l'Exèrcit va enviar una companyia d'enginyers militars composta de més de cent homes, amb els seus muls, eines i altres instruments. Però poc després d'acabar-se l'obra la guerra va arribar a la seva fi, de manera que va venir just per estrenar-lo amb una secció de soldats que s'hi van estar pocs dies.

Probablement per aquesta mateixa època es va construir un segon fortí a l'altra banda del riu, popularment conegut com la Torreta. Devia servir com una posició de reforç per possibilitar el foc creuat sobre el camí ral de Berga.

La industrialització: el Llobregat s'omple de fàbriques de riu

Des de principis del segle XIX el municipi veí de Sallent fou pioner en el procés d'industrialització, i ben aviat tota la vall del Llobregat es convertí en el principal eix industrial de Catalunya. A Balsareny la construcció de fàbriques va començar força aviat, entorn de la dècada de 1840, i es va allargar fins a la dècada de 1890. Els principals promotors van venir de Sallent, com les nissagues Valls i Soldevila, i de Manresa. Al terme de Balsareny s'hi van construir quatre grans fàbriques de riu que, per la relativa proximitat amb el nucli urbà, no van acabar de desenvolupar-se com a colònies industrials, tal com va succeir en la majoria de les que es trobaven Llobregat amunt, a la zona del Berguedà.

Fàbrica del Molí

Els inicis de la fàbrica anomenada del Molí, situada a l'indret on hi havia un molí d'origen medieval, es trobaven envoltats de certa confusió en les diferents publicacions fins que, arran del metòdic i laboriós treball de l'historiador Llorenç Ferrer (2011: 393), s'ha pogut perfilar amb força detall. Ben al principi del segle XIX hi hagué

un primer intent per construir una petita fàbrica en aquest indret quan el 1807 Tomàs Solsona, fabricant de Balsareny, va rebre la donació d'una petita peça de terra per part del baró de Balsareny. Però aquest projecte no va arribar a realitzar-se. El 1826 va caldre reconstruir la resclosa del molí i llavors encara no hi havia cap fàbrica, i tampoc l'any 1838.

Fàbrica del Molí, amb captació d'aigua del Llobregat

La primera notícia de la fàbrica de filats anomenada del Molí és de l'any 1842 i no sabem qui la va posar en funcionament. El 1854 era propietat de la família Cots, pare i fill, de Manresa. Miquel Cots Enrich va deixar la fàbrica al seu fill Francesc Cots Argullol, que va ser el fundador de Casa Caritat a Manresa, però la mort prematura d'aquest va obligar al seu pare a tornar prendre'n les regnes. El 1850 els Cots havien reedificat la fàbrica i el molí. Més endavant s'hi afegí com a soci Manel Portabella i es fundà la societat Portabella, Cots i Cia, que feia funcionar les fàbriques que els Cots tenien a Manresa i a Balsareny. Miquel Portabella també era de Manresa i va establir vincles familiars amb els Cots. L'any 1866 aquesta societat es va desfer i Miquel Cots es va quedar les dues fàbriques. La del Molí la va arrendar per deu anys (1867-1876) a la companyia Mateo Serra i Cia.

A principis de segle XX la fàbrica del Molí, com també la de Viladrums, va patir un incendi, i el 1906 la va comprar Ricard Viñas Coma, de Balsareny, que més tard va comprar també la veïna fàbrica de Vilaforns. Llavors va ser coneguda com a fàbrica de cal Vinyes. La fàbrica es complementava amb alguns serveis i habitatges per als treballadors. Ja apareix amb aquestes construccions en fotografies de la dècada de 1910, incloent-hi l'habitatge per a directius.

A la dècada de 1930 hi funcionaven uns 160 telers. Entre 1940 i 1953 Ricard Viñas va fer una ampliació del recinte i el dotà amb noves naus amb cobertes en forma de dent

de serra, situades al cantó de llevant, vora el riu. El 1949 es van renovar les infraestructures de la comporta del canal. La xemeneia actual, de forma poligonal, és del 1952.

Fàbrica de Vilafruns

L'any 1851 es va vendre el mas Vilafruns a diversos propietaris de Sallent, Barcelona i Castellar. Els compradors van demanar la concessió d'aigua del riu Llobregat, que els hi fou concedida el mateix 1851, per tal d'aixecar una fàbrica al costat de la masia. En realitat, però, dels tres compradors només Ramon Valls estava interessat en la fàbrica, i els anys següents la va edificar. Per fer-ho va comptar amb préstecs de propietaris i vídues diversos, tant de Sallent i Manresa com de Barcelona. La família Valls era de Sallent. Els seus antecessors havien estat moliners i paraires, i progressivament s'anaren introduint en els negocis relacionats amb el tèxtil i d'altres. El 1856 Ramon Valls va cedir una tercera part de la fàbrica als seus germans Josep i Esteve. Entre els tres van formar la societat Valls Hnos. per explotar la fàbrica de filats i teixits de Vilafruns. Josep era advocat a Barcelona, Ramon s'havia de cuidar de la fàbrica i Esteve de la venda de teixits des de Barcelona.

Fàbrica de Vilafruns

Després de la mort de Ramon es va crear una nova societat el 1860: Vall Hnos i Cia. Hi entrava com a soci comanditari Nadal i Ribó per tal d'aportar liquiditat i ajudar en la comercialització dels productes. El director fou el mateix Esteve Valls. El 1872 aquesta societat es va dissoldre i Esteve va arrendar la fàbrica, i el 1877 la tornava a arrendar,

en aquest cas a Agustí Coma Barbra, fabricant de Barcelona. Esteve Valls, fill cabaler de Sebastià Valls, fou el membre més actiu de la família en les activitats industrials.

L'impuls de la fàbrica de Vilafruns significava fer un salt cap a una fàbrica més moderna, i en els anys successius Esteve es centraria en el projecte de la colònia Palà, al riu Cardener, fins que el 1903 acabaria fundant la seva pròpia colònia, Palà Nou, amb la qual cosa entrava a formar part del club dels grans industrials (Ferrer, 2011: 394).

Ja hem dit que a principis del segle XX la fàbrica de Vilafruns i també la del Molí van patir un incendi. El 1914 la fàbrica va ser embargada i el 1921 fou venuda a Ricard Viñas Comas, que ja havia comprat la fàbrica del Molí. L'interior de l'edifici es va refer gairebé de nou i s'hi van posar telers moderns. Segons recorda Francesc Soler (1989: 56), hi van portar telers suïssos automàtics de la casa Ruti, que aleshores eren una novetat. L'any 1925 la fàbrica tornava a treballar. Aleshores es van fer créixer els pisos per a treballadors, que abans només tenien planta baixa, es va construir el gran local al cap de la fàbrica com a manyaneria i altres serveis. També es va aconseguir que s'hi instal·lés un baixador del tren dels ferrocarrils catalans de la línia de Manresa a Berga coneguda com el Carrilet.

En realitat Ricard Viñas tenia la intenció de crear una petita colònia industrial, que havia de tenir diferents conjunts d'habitatges i que s'havia de conèixer amb el nom de Santa Cecília, per la capella dedicada a aquesta santa que estava situada molt a prop. Per això va fer col·locar una estàtua de Santa Cecília a l'indret on projectava construir una nova capella. El projecte de colònia, però, no va acabar de reeixir. En aquest moment també es va construir una reclosa i canal nous. La reclosa antiga, que encara es conserva parcialment, era situada només 300 metres aigües amunt i tenia poc salt, de manera que generava pocs cavalls de força (Soler, 1989: 16). La resclosa actual, en canvi, té una llargada d'uns 1.200 metres.

Fàbrica de la Rabeia

El 1868 els germans Pere i Jaume Soldevila, de Sallent, van comprar una peça de terra del mas Rabeia al seu propietari, Jaume Rabeya, amb la intenció de construir-hi una fàbrica de filats. En les escriptures s'estableixen les condicions entre Rabeya i els industrials Soldevila. El 1868 es va sol·licitar la concessió de l'aigua, aprovada el 1869. El 1871 es va signar un conveni entre els dos germans Soldevila per l'ús de la resclosa i ja es preveia que la fàbrica constés de dos edificis units però independents, susceptibles de ser dividits, com així va passar més tard. El 1872 ja s'estava construint la fàbrica i el propietari del mas Rabeia establí un nou terreny als Soldevila (Ferrer, 2011: 508).

La fàbrica va començar a funcionar l'any 1880. En un principi els dos germans Soldevila n'eren copropietaris, però aviat devien sorgir discrepàncies i, efectivament, el 1886 van dividir la fàbrica en dues meitats que van ser independents fins l'any 1973. En Jaume Soldevila es quedà la part nord i el seu germà Pere la part sud. Tradicionalment s'han conegut com ca l'Ill i cal Ton en referència als respectius directors que hi van

exercir durant anys: Ramon III i Anton Payerols. Més endavant, a partir de 1919, ca l'III va passar al fill de Jaume Soldevila, i l'empresa va adoptar com a raó social el nom de l'hereu: Álvaro Soldevila S.A. Les dues empreses tenien sengles màquines de vapor amb les seves corresponents xemeneies per tal de complementar la força hidràulica. Tot i això, l'evolució de les dues empreses i els processos productius van anar gairebé en paral·lel.

Fàbrica de la Rabeia

Uns anys després d'engegada la fàbrica s'hi van construir diversos habitatges que estaven situats a cada cap de la nau fabril: per al director i l'amo i 10 pisos per a treballadors. En total hi havia unes 20 famílies en aquest nucli. La resta de treballadors provenien de Balsareny i de cases de pagès de l'entorn, especialment del pla de Vilamajor, de Gaià, del Mugal i també de Cornet. Al costat de ponent de la fàbrica, entre la nau i l'actual carretera, s'hi va formar un carrer on hi havia quatre pisos en renglera construïts per l'empresa i un magatzem. Oficialment era el carrer Gaià, però es coneixia amb la denominació de carrer del Tap perquè no tenia sortida. Els habitatges del carrer del Tap no foren construïts per les empreses de la fàbrica sinó a iniciativa d'un particular de Barcelona, entorn de 1874. Els residents pagaven un lloguer a través dels Rabeya com a intermediaris. A finals de la dècada de 1920 o principis de la següent les cases van passar a formar part del patrimoni de l'empresa, Álvaro Soldvila S.A. El nucli de la colònia també comptava amb alguns serveis bàsics: un cafè, una sala de ball i una botiga, fet que l'acostava al model de colònia industrial.

Així mateix, la nova indústria també va propiciar que sorgissin diverses casetes escampades per la plana. Aquestes cases es van aixecar en els anys pròxims a la fundació de la fàbrica o una mica més endavant, fins al tombant de segle XX. Entre les més antigues hi ha cal Jep, ca l'Olivet, cal Roqueta, ca la Mònica, la Casa Blanca o ca la Cerdana.

La fàbrica de la Rabeia era de filats de cotó. Als primers decennis del segle XX al sector de ca l'III hi havia batans, manuars, metxeres i selfectines. No hi havia majordom, que habitualment era el càrrec que supervisava directament tot el procés productiu, sinó que era el mateix director qui personalment assumia moltes de les funcions. Els treballadors de les fàbriques feien dos torns de 12 hores, un de dia i un de nit.

Els anys de la postguerra Àlvar Soldevila per motius de salut va haver de deixar les regnes de l'empresa i en va assumir la gerència la seva muller, Teresa Grau, cosa que llavors era un fet gairebé insòlit. En aquests anys la resclosa havia sofert importants desperfectes a causa d'una riuada i es va haver de reparar i modernitzar. Aquests primers anys de la dècada de 1940 a ca l'III es van succeir un gran nombre de directors. En el seu llibre sobre les dues colònies Josep Forasté (1997: 60) en dona la llista completa. L'any 1944 Joan Serramalera fou nomenat director i va mantenir el càrrec fins el 1950.

La colònia Soldevila

Al cap de poc que el 1880 hagués entrat en funcionament la fàbrica de la Rabeia, impulsada pels germans Pere i Jaume Soldevila, ja la van dividir en dues meitats, probablement a causa de desavinences. Jaume Soldevila es va quedar la meitat nord. El seu fill, Josep Soldevila Casas, va voler ampliar la producció i, veient que les naus de la Rabeia tenien poques possibilitats per la manca de potència hidràulica, va comprar uns nous terrenys a l'heretat del mas Lledó detràs Castell, un quilòmetre riu amunt.

Feia uns anys que en aquest indret un altre industrial ja hi havia sol·licitat la concessió d'aigües, el 1868. Quan aquesta llicència va caducar el 1892 perquè no s'havia fet efectiva Josep Soldevila va poder comprar l'heretat i sol·licitar els drets d'aigua, el 1894 (Ferrer, 2011: 509). Aleshores va poder construir a l'indret una fàbrica que era més gran. Al principi fou coneguda com a colònia Sant Esteve, perquè estava situada vora una església romànica que tenia aquesta advocació. Més endavant s'ha tendit a denominar-la colònia Soldevila. A diferència de la Rabeia, en aquest cas sí que es pot qualificar pròpiament de colònia industrial, ja que estava dotada amb un bon nombre d'habitatges que formaven dos carrers i amb serveis bàsics com botiga, escola o cafè-teatre.

De manera gairebé seguida a la construcció de la fàbrica es va aixecar un primer bloc de 18 habitatges a l'anomenat carrer Vell. Des del número 1 fins al 4. Es van inaugurar el 1899. El primer habitatge del bloc acollia els pisos del director i de l'amo de la fàbrica que, de manera atípica en una colònia industrial, pràcticament no es diferenciaven de la resta de pisos. Una mica després es va construir el número 5. També a finals del segle XIX es va construir el cafè-teatre. La resta d'habitatges del carrer Vell, al nord del cafè, es van edificar entre 1910 i 1911. Anaven del número 6 fins al 8.

En un principi la fàbrica en nodria únicament amb l'energia hidràulica, i no consta que hi hagués cap màquina de vapor ja que, ben aviat, va arribar la xarxa elèctrica. La fàbrica va engegar la producció amb unes selfactines que continuaven el procés del filat iniciat a la fàbrica de la Rabeia. A començaments de segle XX es va fer una primera ampliació de la nau i s'hi van instal·lar telers. Més tard, es construï l'edifici del batà, al nord de les naus, i també les oficines, a la part sud. En aquests nous espais entorn de 1922 s'hi va traslladar la maquinària de la fàbrica Rabeia. Així doncs, la fàbrica de la colònia Soldevila tenia seccions de filats i de teixits; aquesta segona dirigida per un majordom i un encarregat.

Entre 1920 i 1922 es van edificar els habitatges del carrer Nou. Així, entre els dos carrers feien un total de 74 pisos: 56 al carrer Vell més 18 al carrer Nou (Forasté, 1997: 99). Aquests anys entorn de 1920 es poden considerar l'època d'esplendor de la colònia, ja que va arribar a tenir prop de 400 habitants. Aquests residents i treballadors de la fàbrica pagaven un lloguer simbòlic pels habitatges, i tenien dret a un hort, que era propietat de l'empresa.

Pels volts de 1927 s'hagué de reparar la resclosa amb un empostissat horitzontal d'un 7 metres d'amplada. Aquest mateix any va morir Josep Soldevila, que havia nomenat hereus en parts iguals als seus fills Pere i Josep M. Soldevila Grau, que gestionaven la colònia i la seva part de l'antiga fàbrica de la Rabeia (Ferrer, 2011: 509). Durant la dècada de 1930 l'empresa va passar per moments de crisi i de dificultats financeres, amb una aturada total de dos anys a partir de 1932. Això motivà un considerable èxode de famílies, algunes de les quals ja no van tornar. El 1932 va assumir les regnes de l'empresa Josep M. Soldevila.

Durant la Guerra Civil l'empresa fou col·lectivitzada i un comitè escollit entre els treballadors es va fer càrrec de la direcció. Una de les primeres decisions fou facilitar la marxa a Anglaterra del Josep M. Soldevila en qualitat de representant de l'empresa a l'exterior. En aquest temps de restriccions, a causa de l'escassetat de moneda fraccionària l'empresa va editar uns vals de paper que ben aviat foren acceptats com a moneda corrent a les poblacions de Balsareny i Navàs. I encara durant els anys de la postguerra pel mateix motiu es van posar en circulació uns botons estampats que substituïen les monedes de cèntims.

Colònia Soldevila

Cap a mitjans de la dècada de 1940 les selfactines foren eliminades i substituïdes per contínues, amb un sistema més modern i productiu. En aquesta època els talls en el subministrament elèctric eren freqüents. Per això es va instal·lar una màquina de vapor procedent d'un vaixell desguassat en una edificació a la part oriental de la fàbrica. El 1948 estava enllestida, però la solució no va resultar gaire eficient, i més endavant s'hi instal·laren uns cremadors perquè funcionés amb fueloil. Al cap de poc es va poder eliminar la transmissió directa de les màquines amb el sistema d'embarrats i s'hi van instal·lar motors elèctrics.

La construcció de la carretera a Berga entorn de 1877

La important industrialització del Llobregat va fer necessari que aquest eix es dotés d'uns sistemes de transport moderns que fessin més eficient l'arribada de matèries

primeres i la sortida de les mercaderies. Al principi del segle XIX encara no hi havia cap camí carreter, i tot el transport l'havien de fer els traginers a llom de mules.

L'any 1789 el corregidor de Manresa ja havia ordenat que es fessin obres per transformar el camí ral en un camí carreter que fos apte per a la circulació de carros i diligències. Però amb la irrupció de diferents guerres aquesta obra es va endarrerir. Potser es va portar a terme entre els anys 1830 i 1840. Només sabem que el 1842 aquest camí carreter ja estava acabat, tot i que potser en mal estat, i que a Balsareny hi havia un petit hostal.

Però la construcció d'una carretera moderna no va arribar fins uns anys més tard, quan la industrialització ja era un fenomen ben present. Es va començar a construir pels volts de l'any 1877 i, a diferència de l'antic camí ral, el seu traçat a Balsareny passava totalment fora del poble.

Més endavant van venir les altres carreteres: la de Balsareny a Súria es va acabar l'any 1909, i la d'Avinyó es va fer l'any 1915.

El ferrocarril econòmic (el Carrilet)

Un segon pas per millorar l'eficiència del transport fou la construcció d'una línia fèrria que unís Berga i Manresa, amb la qual cosa es podia connectar amb la línia de Ferrocarrils del Nord des de Manresa fins a Barcelona. El 1879 es constituïa la "Sociedad del Tranvía o Ferrocarril Económico de Manresa a Berga", formada per promotors estretament vinculats al tèxtil del Llobregat. Aquesta línia ferroviària anava des de Manresa-Alta fins a l'estació d'Olvan-Berga, inaugurada el 1885. El 1904 s'ampliava el traçat fins a Guardiola, on s'enllaçava amb la cimitera Asland de Clot del Moro.

La línia de Manresa a Berga va tenir una gran activitat i un fort arrelament social. Se l'anomenava popularment el Carrilet, i entre els pobles de la vall del Llobregat era pràcticament l'únic mitjà de transport de viatgers, ja que fins els anys 1930 no van començar a funcionar regularment línies d'autocars. Òbviament, també tenia un paper preponderant en el transport industrial: fusta de l'alt Berguedà, ciment del Clot del Moro, la producció de Carbur Metà·lics d'Olvan i, per suposat, el cotó i el carbó que necessitaven les fàbriques tèxtils per funcionar i l'enviament dels productes que sortien facturats.

El Carrilet va arribar a Balsareny el 1885. L'estació del poble era al costat d'on, anys més tard, s'hi construí la caserna de la Guàrdia Civil. Fora el poble hi havia dos baixadors: el més antic era a la fàbrica de la Rabeia, de la mateixa època inicial de la línia. El traçat de la via es desviava del costat de la carretera i travessava la riera del Mugal per anar expressament cap a aquesta fàbrica. Tota aquesta volta es feia per l'interès que va tenir en aquell moment el propietari de la Rabeia, que era un dels principals accionistes de l'empresa ferroviària. Diuen que el Carrilet passava tan a poc

a poc per la Rabeia que donava temps als passatgers de baixar i tornar a pujar al tren. Més tard, entorn de 1925, es va construir un altre baixador a la fàbrica de Vilafruns.

Barraca dels peons ferroviaris, vora l'antiga via del Carrilet (Camí de la Via)

Finals del segle XIX i principis del XX: expansió urbana entorn de la carretera

Amb l'impuls de la industrialització el poble de Balsareny va créixer considerablement al llarg del segle XIX, i això es va traduir en un augment de la població, que el 1877 ja superava lleugerament els 1.500 habitants. En aquest segle el carrer de la Creu es va prolongar fins a la plaça de Ricard Viñas. També van sorgir els carrers de la Baixada del Torrent i de Sant Marc. Es va formar així un petit eixample que engrandia el poble de manera gens planificada fora del clos de la muralla, ocupant l'esplanada que s'estén a ponent. En aquesta època la carretera va constituir el principal eix d'expansió urbana. La primera casa que hi ha documentada és la Fassina, amb el número 1 (1875), i entre finals del segle XIX i principis del XX es va anar construint la resta. L'any 1930 Balsareny superava ja els 2.000 habitants.

Carretera de Manresa a Berga

Una primera canalització per portar aigua a Balsareny des de la Baga Fosca

Al segle XIX a Balsareny s'havia fet una primera canalització per a l'abastiment d'aigua al poble. El punt de captació era a la Baga Fosca, prop del torrent de la Font de la Roca. L'indret també es coneixia amb la denominació terra del Valls, ja que era propietat de la família Vall. En un punt d'aquesta zona hi havia surgències naturals d'aigua que s'escorrien per petits aigüerols o reguerons. L'aigua es va canalitzar mitjançant una canonada de terrissa. La canalització entrava a Balsareny per la zona del carrer del Nord, travessava l'actual carretera i baixava pel carreró de cal Simonet fins a dues fonts (avui desaparegudes) que hi havia al carrer Vell i al carrer Nou. Segons explica Francesc Soler (1989: 60), la font del carrer Nou era dessota la capelleta de Sant Domingo; la del carrer Vell era en un racó de la casa del Cano. L'aigua que sobrava d'aquestes dues fonts anava a parar a un viver que hi havia a l'hort de cal Sabata, perquè els seus amos eren també propietaris del lloc on naixia l'aigua i del terreny per on passava la canonada.

L'any 1895 l'Ajuntament va invertir en un nou projecte que sembla ser una variació de l'anterior. En aquest cas es va instal·lar una canonada de ferro per conduir l'aigua que naixia d'un pou-font a la part alta de la població, a uns 1.500 m de distància. L'aigua s'acumulava en un dipòsit amb capacitat de 200 metres cúbics i era conduïda cap a una font pública que hi havia a la Plaça Major. Cal dir que a la plaça Major ja hi havia un pou públic vora l'antiga Casa del Comú. Aquest pou encara existeix, sota terra, i es va posar al descobert quan fa pocs anys es va repavimentar la plaça. Quan la canalització de la Baga Fosca ja no subministrava aigua al poble es va aprofitar per a les necessitats de l'escorxador.

La portada definitiva d'aigua corrent

A principis del segle XX es va emprendre un nou projecte per portar les aigües al poble, en aquest cas fent-les pujar del riu Llobregat. Aquest afer va estar envoltat d'una certa confusió fruit de la tradició oral fins que Ramon Carreté el va clarificar en el seu llibre "Balsareny a principi de segle" (Carreté, 1995: 15). L'any 1900 va tenir lloc un primer intent per construir una font a la Plaça de l'Ajuntament que havia de rebre l'aigua canalitzada des del Llobregat. Sent alcalde Josep Pons, es va elaborar un primer projecte que havia de captar l'aigua del riu mitjançant una roda hidràulica activada amb un salt d'aigua de la Séquia al punt de la refinadora, on hi ha el Pont del Riu. L'aigua de la Séquia només s'utilitzava per fer moure la roda que havia de bombar l'aigua del riu, però la Junta de la Séquia no va autoritzar aquest projecte, o bé fou considerat car i inviable. El fet és que fou retirat l'any 1901.

Poc després, sent alcalde el republicà Josep Escaler, es va revifar la idea de portar l'aigua des del Llobregat fins a la plaça per al seu ús públic. Un acord municipal de 1903 establia impostos especials i també prestacions personals, a fi que tot el poble cooperés en aquesta iniciativa. L'enginyer Josep Gubern fou l'encarregat de construir la bomba que havia de pujar l'aigua. Les obres van sofrir diversos retards. La Font de la

Plaça no es va inaugurar fins el 2 de març de 1905, sent alcalde el catòlic Josep Obradors. Segons es diu, el dia de la inauguració l'alcalde va dir al pregoner que fes una crida dient: "El que vulgui beure aigua del riu, que vagi a la plaça, que a tal hora rajarà". Poc després es van instal·lar fonts en altres carrers, com ara al carrer de Baix (la Font de la Creu), que van ser beneïdes pel rector el 10 d'abril del mateix any. La canalització passava pel camí del Repeu. En algun moment hi va haver un intent de sabotatge que no es va arribar a aclarir.

Posteriorment, l'any 1910 es va planificar la xarxa de clavegueres per anar estenent el servei d'aigua corrent a les cases particulars. El procés va durar uns quants anys, ja que a la dècada de 1920 encara hi havia força gent que anava a rentar la roba al riu. L'any 1940 es va inaugurar una nova bomba.

Font de la Plaça Major o de l'Ajuntament

Hospital, cementiri i altres equipaments municipals

A Balsareny la tradició hospitalària ja venia d'antic. Des de 1823 hi havia hagut un hospital al carrer del Castell, més tard traslladat al carrer del Trull. El 1905 van arribar al poble les monges Germanes Serves de la Passió, i l'Ajuntament va adequar de nou l'hospital del carrer del Castell.

L'any 1947 a proposta de mossèn Esteve Verdaguer el fabricant Ricard Viñas Geis va fundar i patrocinar una nova institució benèfica, que fou coneguda com el Casal Verge de Montserrat. Després en va fer donació al poble. L'edifici fou projectat el 1945 i acabat el 1947, al costat de l'església. L'hospital va començar la seva activitat el 1947 i donava assistència als malalts del terme de Balsareny. En tenien cura les Germanes Josefines de la Caritat de Vic, que des de 1926 ja assistien malalts al poble. A càrrec del quiròfan hi havia el doctor Jaume Torner, assistit pel doctor Salvador Sansa. L'equipament era molt avançat pel seu temps. El 1952 s'hi va fer una de les primeres

operacions a cor obert de tot l'estat espanyol (si no la primera). Concretament, una comisurotòmia mitral amb un innovador sistema d'anestèsia a base de protòxid de nitrogen. Durant uns anys fou una mena d'hospital comarcal, amb un conveni amb les mines de carbó de Fígols, fins que es va fundar l'hospital de Berga.

Un altre equipament municipal fou el cementiri, que es va inaugurar l'any 1896. Aleshores va quedar en desús l'antic fossar que hi havia en un pati annex a l'església pel costat de migdia. Anteriorment el cementiri havia estat al costat nord de l'església, on ara hi ha el Casal Verge de Montserrat.

Balsareny també tenia un escorxador, que estava emplaçat a la cruïlla dels carrers del Nord i Travessera. Un altre servei important fou l'electricitat, que va arribar a Balsareny l'any 1913, generada a les fàbriques del Molí i a la colònia de Sant Esteve.

Casal Verge de Montserrat, antic hospital

Escolarització, la construcció de les Escoles Nacionals (1927)

La primera escola coneguda a Balsareny és de l'any 1748. Era municipal i es trobava als baixos de la Casa de la Vila. Posteriorment va tenir altres ubicacions. Des de principis del segle XIX hi havia també una escola parroquial ubicada als baixos de la Rectoria que posteriorment també es traslladà diverses vegades.

Així mateix, des de 1859 s'havien establert a Balsareny les Germanes Dominiques de l'Anunciata. Primer s'instal·laren a la casa coneguda popularment com ca les Monges (actualment cal Rufino, al carrer de Baix, 24). Tan sols feia tres anys que aquesta congregació dedicada a l'ensenyament de nenes i impulsada pel pare Francesc Coll s'havia fundat. Aquí hi van tenir una costura per a nenes durant més de 40 anys. El nom oficial era "Colegio del Pilar de las Hermanas Dominicas de la Anunciata". Entre 1898 i 1900 van comprar els terrenys per construir un nou edifici, propi i més ampli, a

la plaça de Ricard Viñas, que a partir d'aleshores també fou coneguda com a Plaça de les Monges. S'hi van traslladar el 1905, i s'hi van estar fins el 1973, quan van vendre l'edifici a l'Ajuntament.

El Centre Instructiu i Recreatiu també tenia una escola, popularment coneguda com el Casino, que va iniciar-se el 1912 amb un tipus d'ensenyament modern i laic en la línia del pedagog Ferrer i Guàrdia. Feia algunes classes en català. Fou clausurada el 1923 durant la dictadura de Primo de Rivera.

L'edifici de les Escoles Nacionals fou construït el 1927 al costat de l'antic mas de cal Sala (avui seu de l'Ajuntament). Era un moment en què, sota la influència de l'impuls de renovació pedagògica de la recentment creada Mancomunitat de Catalunya, es van construir un bon nombre de col·legis públics, molts d'ells caracteritzats per una arquitectura d'estil noucentista molt pròpia d'aquests anys. Aleshores l'alcalde era Gregori Casaldàliga, i a la inauguració hi van assistir el capità general de Catalunya i el general Milans del Bosch, governador civil. L'edifici estava concebut amb espais diferenciats per a nens i nenes. Això no obstant, el centre va adoptar també una línia pedagògica moderna, amb mestres d'inspiració republicana com Eloi Regné i Ricard Buixó, que aplicaven una pedagogia activa i socialment renovadora d'acord amb les normes de la Institución Libre de Enseñanza.

Antiques Escoles Nacionals (actualment Casal de la Gent Gran)

Trasllat de l'Ajuntament a la seu actual

Antigament la casa del Comú era a la cantonada entre el carrer Vell i el carrer de la Creu. A mitjans dels anys 1920 la propietat del mas de cal Sala, que estava situat just al davant, va recaure en Josefa Dachs i el seu marit Ramon Casanovas (el Ramonet de cal Sala), que va vendre l'edifici a l'Ajuntament de Balsareny. Després de fer-hi obres, s'hi

va instal·lar la Casa de la Vila. Mentre no van començar les obres el jovent hi venia a aprendre a ballar sardanes. A la llinda del portal hi consta la data "17XX". És la casa número 2 de la plaça de l'Ajuntament.

Ajuntament de Balsareny, antic mas de cal Sala

La fàbrica de Sant Esteve o Soldevila es dota de serveis i esdevé una veritable colònia industrial

La colònia Soldevila o de Sant Esteve es va anar dotant de diversos serveis pràcticament ja des dels seus inicis. La botiga, situada als baixos de l'escala número 5, subministrava tota classe d'articles als residents. En un principi depenia directament de l'empresa, però a partir de 1910 el servei s'arrendà a diferents famílies. Va subsistir fins el 1986. També hi havia un forn de pa, a l'escala número 11, i la venda de carn es feia mitjançant un servei ambulant. L'empresa tenia vinyes i produïa vi per al consum dels treballadors. Als anys de la postguerra s'hi va instal·lar una peixateria, i cap a la meitat dels anys cinquanta hi havia una perruqueria i servei mèdic ambulatori.

Església de Sant Esteve de la colònia Soldevila

L'església de la colònia fou la de Sant Esteve, d'origen romànic però totalment remodelada l'any 1942. El primer capellà registrat és Mossèn Gaspar Puigneró (1917-1919). El capellà atenia l'església, que era sufragània de la de Balsareny, i feia també de mestre a l'escola de nens. El 1925 es constituí una Germandat, impulsada pel mateix amo, que ajudava a sufragar les despeses en casos de malalties, defuncions, etc. Les escoles eren als baixos de l'escala número 6: una per a nens i una per a nenes. De la de nenes se n'encarregava una mestra. Van funcionar fins l'any 1971. També hi havia hagut una guarderia, portada per monges, que va tancar l'any 1964. El camp de futbol s'inaugurà el 1922.

Centre Catòlic *versus* Casino: la polarització política entre conservadors i republicans

Des de finals del segle XIX el Centre Catòlic, de caire tradicionalista, fou l'entitat hegemònica en la vida associativa de Balsareny. Va ser fundada l'any 1885 amb el nom oficial de Centro Moral, Instructivo, Recreativo y Hermandad de San José y San Luís de Gonzaga. Els estatuts foren aprovats el 1886, i l'edifici s'hauria construït una mica més tard, l'any 1898. A través d'aquesta entitat la parròquia aglutinava un seguit d'activitats culturals i folklòriques entre les que va destacar el grup de teatre i el cant coral. El grup de teatre va tenir una forta activitat des de 1905. Entre moltes altres representacions s'hi feien els Pastorets. Cal dir que en aquell temps en els locals catòlics les noies no hi podien fer teatre, i els papers femenins els havien de fer nois joves. També tenien una coral, que ja existia el 1883, un quartet de corda (1908) i una orquestra. Durant els primers decennis del segle XX, en els seus millors temps el Centre Catòlic funcionà com a cafè, teatre i cinema.

Antiga seu del Centre Catòlic, al carrer de la Creu

L'any 1891 es va fundar el Centre Instructiu i Recreatiu (popularment, el Casino), de tendència republicana i laica, el qual va exercir de contrapunt al Centre Catòlic. Els seus líders estaven vinculats a la Fraternidad Republicana d'Alejandro Lerroux i a la seva representació manresana de part de Maurici Fius i Palà. Durant els primers quinze anys la seu de l'entitat fou a casa del seu primer president, Josep Casaldàliga, al carrer del Trull, però moltes de les activitats es feien al saló de l'Ateneu, al carrer Raval. De seguida el cap principal de l'entitat fou Josep Escaler. Durant els anys 1902 i 1903 Escaler fou alcalde.

El 1904 es van produir uns aldarulls en el transcurs d'un ball que van acabar amb una persecució als agents de la Guàrdia Civil i que va comportar que el local de l'Ateneu fou clausurat. Pensant que era millor disposar d'un local propi, el mateix Escaler va impulsar el 1905 la construcció de l'edifici del Casino. Per sufragar l'obra es va comptar amb la col·laboració popular però, tot i això, per la manca de recursos els treballs es van allargar força anys. El nou local no es va inaugurar fins el 1910. Com que els fundadors de l'entitat eren republicans i lerrouxistes els seus detractors van batejar el nou local com "la Casa del Pueblo". Popularment, però, sempre fou conegut com el Casino.

El Casino, al carrer Àngel Guimerà

L'edifici comptava amb una escola laica, mixta i de pedagogia moderna que va destacar per la sòlida formació humanista que impartia (des de 1912), una important biblioteca, un local d'esbarjo amb billars i escacs, un grup teatral que, a diferència del parroquial, també incloïa noies, un cor de caramelles laiques i un cafè, on se celebraven concerts i balls, però també actes culturals i polítics. Ben aviat s'hi van fer també projeccions de cinema. L'entitat també va organitzar les festes de l'arbre, molt populars en aquella època.

El 1916 del Casino se'n va escindir un grup anomenat els Neutrals, liderat per Jacint Orriols Bassany i que va obrir un local al mateix carrer. El nom al·ludeix al fet que estaven disconformes amb la ideologia massa anticlerical del Casino però també marcaven diferències amb el grup del Centre Catòlic.

Un altre exemple que il·lustra la pugna entre conservadors-catòlics i progressistes-republicans fou l'anomenat afer de les gorres, que va tenir lloc l'any 1903, sent rector del poble Joan Sala. En el transcurs d'una processó uns joves es van negar a treure's la gorra al pas de la Custòdia. Després d'una denúncia del rector per la passivitat de les autoritats republicanes, un dels joves fou sentenciat al desterrament. Encara que pugui semblar un episodi menor, aquest fet va tenir un gran impacte i va ser molt recordat a Balsareny.

Els anys de la Guerra Civil, un projecte de col·lectivització a la masia de Puigdorca

L'inici de la Guerra Civil i els episodis revolucionaris posteriors no van atènyer a Balsareny les conseqüències sagnants que van tenir en altres pobles industrials de l'entorn, per exemple a Navàs. En aquest sentit va ser decisiva la col·laboració entre l'alcalde Valentí Masplà i els líders de la CNT, el mestre Eloi Regné i el llibreter Josep Monte. Això va evitar que es produïssin morts. Sí que hi va haver víctimes mortals de persones d'altres poblacions o de balsarenyencs assassinats a altres pobles. D'altra banda, a conseqüència dels episodis anticlericals la rectoria fou enderrocada i els altars i retaules barrocs de l'església foren destruïts. Sortosament, l'arxiu parroquial no en va quedar afectat.

Ja al final de la guerra, uns soldats republicans que fugien a l'exili van ser assassinats al castell. Eloi Regné, que era membre de la CNT i havia estat comissari polític, va haver d'exiliar-se. El mestre Buixó es va quedar i fou empresonat i represaliat.

Un episodi interessant al que hem tingut accés gràcies a la informació facilitada per Xavi Novell és la col·lectivització de la masia de Puigdorca. L'any 1936 aquest luxós casal pertanyia a una família de Barcelona: Concepció Mas n'era la propietària, germana d'August Mas. La masia fou ocupada pels sectors revolucionaris i a la finca s'hi va portar a terme un projecte comunitari que la intel·lectual francesa Renée Lamberet, en una publicació, destaca com a exemple de solidaritat entre obrers i camperols. Segons la crònica que en fa Lamberet, a Puigdorca 15 famílies van constituir-se com a col·lectiu adherit a la CNT per impulsar un projecte agrícola que va rebre l'ajuda dels obrers del tèxtil i dels miners en forma d'aportacions monetàries i també de treball personal. Els membres d'aquest col·lectiu van fer la romputa d'un terreny que estava situat a la part alta de la finca i que fins aleshores servia, entre d'altres coses, per anar-hi a caçar. També van decidir impulsar nous horts a la plana, on van construir un gran dipòsit, un pou i una caseta on hi havia una bomba per propulsar l'aigua. Una canonada conduïa l'aigua des del pou fins al dipòsit. A la zona propera a la caseta, amb l'ajuda dels obrers s'hi van habilitar horts per als camperols.

Així mateix, un tros de riu més avall, a les Malloles, van crear una altra zona d'horts i van construir-hi un "mur de defensa" per protegir els horts de possibles avingudes del riu. Aquest mur encara es conserva, situat al costat de l'antiga resclosa de la fàbrica de Vilafruns.

Mur dels horts de les Malloles, vora la resclosa antiga de Vilafruns

Francesc Soler, en el seu llibre memorialístic "Pàgines viscudes" desmitifica i rectifica algunes de les afirmacions de la periodista francesa. Soler diu: "referent al regadiu de Les Planes, hem de conèixer que la intenció era bona, però que va resultar un fracàs. Segurament que a la col·lectivitat li va costar molts diners i treball, però, com que estava mal instal·lat, no va donar el resultat que esperaven: el pou, que no donava prou aigua; les canonades, que es rebentaven... de manera que ben poc va funcionar (Soler, 1989: 9)". Segons Soler, quan acabada la guerra la propietària Concepció Mas va tornar es va desentendre del projecte i va anar a l'Ajuntament a "tornar-lo al poble". L'Ajuntament va lliurar tota la instal·lació a la Recuperació Nacional, els quals la van desmuntar. Soler també informa que els diners per pagar les instal·lacions havien sortit en part de la tala del bosc de Puigdorca, que va comportar la destrucció del Reguer de Puigdorca: un bosc emblemàtic de roures i alzines centenàries que era un lloc d'esbarjo molt popular a Balsareny.

En un altre ordre de coses, ja a finals dels anys quaranta i començament dels cinquanta la resistència dels maquis i la repressió per part de l'Exèrcit i la Guàrdia civil van ocasionar al terme de Balsareny diversos fets sagnants, alguns atribuïts al guerriller Caracremada, d'altres relacionats amb el maquis Marcel·lí Massana. Finalment, Ramon Capdevila, el Caracremada, va ser abatut el 1963 en una emboscada a la Creu del Perelló, en terme de Castellnou de Bages.

La mina de Vilaforns i l'exploració de la potassa a partir de 1948

El descobriment d'un jaciment de potassa al Bages es va fer a Súria l'any 1912. Feia poc que els enginyers francesos René Macary i Emili Viader havien constituït una societat amb el propòsit de localitzar nous jaciments de sal al Cardener quan van identificar una beta de potassa al lloc anomenat el Salí. La troballa va atreure eminents geòlegs espanyols i estrangers, i va donar peu a una autèntica febre de la potassa, que va mobilitzar sobretot empreses franceses, interessades en trencar el monopoli d'aquest mineral que fins aleshores tenien els alemanys. El 1918 va començar l'exploració del primer pou a Súria per part de la multinacional belga Solvay. En els anys successius les explotacions de la conca potàssica del Llobregat i el Cardener van convertir el Bages en la primera comarca minera de Catalunya.

A Balsareny les prospeccions van començar l'any 1918 per part de l'empresa Fodina. En un sondeig fet el 1920 a la zona de Vilaforns es van trobar sals potàssiques a 674 metres de profunditat. Aquestes prospeccions es van repetir 10 anys després, però no va ser fins el 1934 que una companyia amb capital alemany (La Minera, S.A.) va iniciar la construcció d'un primer pou a Vilaforns. Es va construir el castellet de formigó per posar-hi el muntacàrregues i, al seu costat, s'hi instal·là un edifici per al molí que havia de seleccionar els diferents tipus de sal. En una fotografia panoràmica de les mines

feta l'any 1934 es pot veure com aleshores ja existien també els principals edificis auxiliars situats a la banda sud. La mateixa empresa tenia inversions a Sallent, i això va fer que uns 200 tècnics i directius alemanys es traslladessin a viure a Sallent i Balsareny entre els anys 1930 i 1936. Per allotjar alguns d'aquests directius a Vilafruns es van construir sis blocs d'habitatges d'estil germànic, amb teulades inclinades i mansardes. Encara ara són ben visibles des de la carretera.

La Guerra Civil va obligar que els treballs de perforació s'interrompessin. Amb motiu de la derrota d'Alemanya a la Segona Guerra Mundial l'estat espanyol va expropiar les mines i l'any 1945 foren traspasades a l'empresa espanyola Explotaciones Potásicas, SA., però el pou no es va començar a explotar fins el 1948. El 1952 ja estava en ple rendiment. En aquesta època la mineria va experimentar una gran expansió, afavorida per la política d'autarquia dels primers anys del franquisme. La demanda de treballadors per a la mina es va cobrir bàsicament amb mà d'obra procedent de fora de Catalunya, sobretot d'Andalusia. A la dècada de 1950 l'activitat minera concentrava el 13 per cent dels obrers industrials de Balsareny.

Els anys 1940-41 es va construir l'emblemàtic edifici de l'hangar, en forma de volta apuntada. L'edifici de la fàbrica es va bastir una mica més tard, després de 1945. Al costat nord del complex l'any 1957 es van construir uns habitatges per als miners. L'obra era estimulada per una ordre del ministeri de Treball que deia que totes les empreses que tinguessin més 69 treballadors havien de facilitar habitatge almenys a la desena part del seu personal. Aquest nucli inicial de la colònia de Vilafruns es va ampliar el 1962 amb nous blocs de pisos i serveis bàsics. La colònia va arribar a tenir escola, botigues i una església dedicada a Santa Bàrbara, patrona dels minaires. L'any 1970 en aquest nucli hi vivien 293 persones.

Antiga colònia minaire de Vilafruns

El baró restaura el castell, que esdevé la imatge més representativa de Balsareny

Després de molts anys de romandre en estat ruïnós, un informe redactat el 1872 pel salientí Manuel Torrents i adreçat a l'Acadèmia de Bones Lletres fou l'estímul perquè l'aleshores propietari, Josep Joaquim Alòs i de Martín, es decidís a emprendre'n una restauració que va ser en bona part reconstrucció, cal suposar que reproduint més o menys fidelment els principals trets arquitectònics de l'antiga obra, especialment pel que fa als finestrals gòtics. Fruit d'aquesta obra el castell va adquirir l'aspecte que ha mantingut fins a l'actualitat.

Així, a començament de segle XX un renovat castell es convertia en escenari d'importants esdeveniments culturals i socials, com ara l'acte fundacional del Centre Excursionista de la Comarca de Bages el 1905. Durant la Guerra Civil fou saquejat de manera lleu però s'hi va destruir la imatge de la Mare de Déu del Castell. Els barons han estat els continuadors de la nissaga Alòs. A la dècada de 1950 Lluís Ignasi d'Alòs i Huelín va promoure noves obres de restauració, però no com una residència particular sinó que va obrir el castell al poble perquè s'hi poguessin fer festes i celebracions, moltes d'elles vinculades a la renovada Festa dels Traginers. El 1959, sota l'empenta de Llorenç Planes, es fundà el Grup Local d'Amics dels Castells. Posteriorment, el títol de baró va passar al germà de l'anterior, Ignasi I, des de 1992, a Ignasi II d'Alòs i Martín, que és marquès d'Alòs, de Llió i baró de Balsareny.

Antic dormitori del baró al Castell de Balsareny

La Festa dels Traginers, recuperada i convertida en un gran esdeveniment popular i turístic

Arran de la construcció del Pont del Riu el 1797 el tràfic de traginers i comerciants havia augmentat notablement a Balsareny. Tot i això, cal admetre que el pes dels traginers a Balsareny no va arribar a ser significativament diferent que en altres poblacions. Igual que en molts altres llocs, al segle XIX es celebrava una festa dedicada als traginers i carreters per sant Antoni Abat. Consistia en una benedicció del bestiar i un senzill ball amb gramola. A Balsareny el gremi de traginers i carreters que organitzava la festa ja funcionava al final del segle XIX. El 1897 se celebraven per primer cop els balls amb orquestra, a l'Ateneu, i des de la primer dècada del segle XX es van fer al Casino. Cap a la dècada de 1920 es disputaven també diverses competicions d'habilitat per als genets, entre les quals el "joc de les anelles". Consistia a posar una corda entravessada al carrer d'on penjaven unes anelles que els genets muntant a cavall d'un animal al trot havien de despenjar amb un bastonet que duïen. Cal dir que jocs molt semblants, de reminiscències medievals, es feien també en altres poblacions de la Catalunya central, com Puig-reig o Manresa, i amb el temps es van anar perdent.

Festa dels Traginers (foto de Jordi Sarri)

Els anys de la postguerra el transport amb animals va experimentar una revifada, i això va fer que en diversos pobles es recuperés la festa de Sant Antoni. A Balsareny el 1940 se'n va celebrar una edició senzilla, però fou el 1945 quan va començar a prendre una nova volada, arran d'una reunió que es va fer a la barberia de ca l'Arep i que es considera el tret d'inici de la renovació de la festa. Aquest any ja va quedar estructurada en els seus elements bàsics, amb la cavalcada i benedicció d'animals, les corregudes amb el "joc de les anelles" i el ball de tarda i de nit. Però la idea de

recuperar la festa de Sant Antoni no va ser exclusiva de Balsareny; també s'hi apuntaren altres pobles de l'entorn, com Puig-reig, Sallent i Santpedor. Al principi les dates successives d'aquesta diada, que tenia lloc un diumenge d'hivern, es coordinaven amb aquests pobles perquè els mateixos aficionats i genets poguessin participar en totes.

A la dècada de 1960 l'interès del marquès d'Alòs, baró de Balsareny, i l'empenta que li va donar l'agrupació recentment constituïda d'Amics del Castell va permetre donar un nou caire a la diada, que va comptar amb la progressiva assistència de convidats de prestigi. La cercavila es reconvertí en una cavalcada històrico-retrospectiva centrada en la figura de l'antic traginer. És el moment en què s'inicià una recerca d'utilitatge i guarniments relacionats amb el món del tragí i del transport a bast.

L'any 1970, a instàncies de l'alcalde Josep Casaldàliga (un dels més entusiastes impulsors de la festa) la diada fou declarada "d'interès turístic nacional" per part del Ministeri de Turisme. A iniciativa de l'Ajuntament es constituí una comissió formada per un bon grapat de col·laboradors que va assumir-ne l'organització i va impulsar unes bones campanyes de promoció publicitària als mitjans de comunicació. D'aquesta manera els Traginers es consolidaven com una de les manifestacions festives populars més conegudes del moment, i l'esdeveniment mobilitzava un incipient turisme interior cada vegada més massiu. En els últims anys la festa s'ha mantingut en el seu nivell i s'hi han anat incorporant o variant alguns dels seus actes complementaris. El 1999 els Traginers van ser declarats Festa Tradicional d'Interès Nacional a Catalunya.

Nou creixement del poble i arribada massiva d'immigrants procedents d'Andalusia

Passat el moment més difícil de la postguerra, el nucli urbà va tornar a créixer amb nous carrers, sobretot del costat de ponent de la carretera. Primer d'una manera anàrquica, després més ordenadament. Cap a l'any 1954 es va començar a urbanitzar el carrer del Nord; poc després el de Sant Josep, el 1956 el carrer Sant Antoni, i per aquesta època també el tram inicial del carrer de la Travessera. El carrer de la Costeta i el carrer del Serrat són posteriors, de la dècada de 1960. Entre 1965 i 1968 es va urbanitzar un petit sector de la Coromina.

Amb la mineria ja a ple rendiment i totes les fàbriques tèxtils encara en actiu, als anys 1950 i 1960 Balsareny va experimentar una forta empenta demogràfica, que es va nodrir fonamentalment de la immigració procedent d'Andalusia i altres regions espanyoles. Des de l'any 1950 fins al 1960 arribaven una mitjana de 100 persones per any. Després d'un creixement continuat durant la primera meitat del segle, entorn del 1970 la població va arribar al seu màxim històric, entorn dels 4.000 habitants. A partir d'aquest moment la població comença a sofrir una disminució. La immigració es va estroncar quasi totalment i durant les dècades següents la població del municipi ha quedat estabilitzada entorn dels 3.300 habitants.

La crisi del tèxtil a partir dels anys 1960 i el posterior tancament de les fàbriques

Després dels anys d'expansió que van seguir la postguerra sota l'emparedament d'unes polítiques proteccionistes, les diferents fàbriques van començar a acusar els efectes de les diverses crisis del tèxtil a partir de la dècada de 1960. Era l'època en què s'introduïen les fibres sintètiques, i moltes empreses no s'hi van saber adaptar. En els anys posteriors, a partir de dècada de 1980, les empreses tèxtils que eren propietàries de les fàbriques, algunes fruit de diferents fusions, van anar tancant.

La fàbrica del Molí va tancar l'any 1966, quan tenia 417 treballadors. El 1972 va tornar a obrir però només amb una quarta part dels treballadors que havia tingut. La nova raó social es digué "Hijos de Pedro Balsach SA", i després "Hilaturas Balsareny SA". De manera semblant, la fàbrica de Vilafruns va tancar el 1966 i el 1972 tornava a entrar en funcionament sota un altre nom comercial. L'última empresa titular va ser Aspeados y bobinados SA (ASBOSA). Les fàbriques de la Rabeia i de la colònia Soldevila van acabar formant part del grup Gossypium, que gestionava diverses empreses del tèxtil. A Soldevila es va deixar de produir definitivament l'any 1992, a la Rabeia el 1993.

Fàbrica del Molí

La mina també redueix l'activitat fins aturar la producció el 2020

L'any 1970 l'empresa explotadora de la mina va passar a ser Unión de Explosivos Rio Tinto, la mateixa que es va fer càrrec de la mina de Sallent. Les dues mines van quedar connectades el 1972, i la de Vilafruns va deixar de tenir activitat extractiva i va quedar només com a entrada i sortida dels miners. Entre 1972 i 1974 es va modernitzar el

sistema d'exploració amb la introducció dels minadors, l'eliminació de l'ús d'explosius i la mecanització de la major part del procés d'extracció. Això va comportar una millora de la productivitat però també una progressiva reducció dels treballadors.

La creixent competència dels mercats exteriors a partir dels anys 1960 va motivar un període de recessió que portaria gradualment al tancament de moltes explotacions. Després de pertànyer a l'empresa ERCROS, l'any 1991 la mina va ser adquirida per una empresa pública de l'Instituto Nacional de Industria (INI), que finalment el 1998 la va vendre a l'empresa israeliana Dead Sea Works, que va crear la seva filial espanyola Iberpotash, propietària també de la mina de Sùria.

Actualment l'extracció de potassa només continua activa a Sùria, ja que des del 2020 el complex de Balsareny i Sallent va aturar la producció amb la previsió del tancament d'aquestes mines. De moment només s'hi fan tasques de manteniment. En aquests moments s'impulsa un projecte integral a tota la conca del Bages que preveu l'eliminació progressiva dels dipòsits salins.

Evolució en les darreres dècades, vida associativa i cultural

Durant les darreres dècades el poble de Balsareny s'ha anat expandint cap a nous sectors de la perifèria. A partir dels anys 1980 s'han format nous carrers vora la carretera d'Avinyó i Moià que formen un nou barri al voltant de la plaça de Catalunya. Al llarg de la carretera antiga de Manresa s'han creat els polígons industrials de les Malloles i de la Coromina. L'any 1986 s'inaugurà el pavelló poliesportiu. El 1998 s'inaugurà la plaça de la Mel, esdevinguda un nou centre que aglutina serveis i comerç.

En l'aspecte cultural, un revulsiu important va ser la creació d'una agrupació local dels Amics dels Castells, fundada l'any 1959. Aquesta associació impulsada per Llorenç Planes i altres va portar a terme un bon nombre d'actes artístics i culturals que van suposar una injecció de vitalitat al poble, sobretot a la dècada de 1960. En aquest moment es van crear noves associacions culturals sota l'empareda de la parròquia, com el Grup de Teatre la Lluerna o l'agrupament escolta Guillem de Balsareny. El 1976 mossèn Joan Bajona va fundar a la colònia Soldevila la coral Sant Esteve, que va tenir un important reconeixement més enllà de les fronteres de Balsareny.

Amb la fi de la dictadura franquista la vida associativa va fer una nova embranzida. El 1974 es va formar el Cercle Cultural de Balsareny, que integrava totes les entitats culturals del poble. Fruit d'això va néixer la revista Sarment, que va començar com un suplement del full parroquial per convertir-se, poc després, en una revista que encara avui continua editant-se, per bé que en format digital.

Cal remarcar que també els antics nuclis fabrils tenien la seva pròpia vida associativa i cultural, especialment la colònia Soldevila, on el teatre hi va assolir un notable prestigi. El 1946 i 1947 l'antiga sala fou reformada i aconseguí un aforament de gairebé 300 butaques. La febre del teatre va arribar sobretot per l'impuls que li va donar mossèn Marià Viadiu a partir de la seva arribada a la colònia l'any 1947. L'any següent s'hi van

representar els Pastorets de Folch i Torres, i des d'aleshores es van representar cada any en diverses funcions de manera ininterrompuda i amb un gran èxit popular, en bona part gràcies a la tasca de mossèn Joan Bajona.

En els últims anys el nom de Balsareny ha estat conegut, entre d'altres motius, per un dels seus fills més il·lustres: en Pere Casaldàliga Pla (1928-2020), bisbe d'una regió del Mato Grosso, al Brasil, i personatge d'una gran rellevància internacional. Ha estat reconegut com un gran defensor dels drets de les persones menys afavorides i de les comunitats indígenes i, entre molts altres premis, ha estat distingit amb la Creu de Sant Jordi, amb el Premi Internacional de Catalunya i fou candidat al premi Nobel de la Pau. És fill predilecte de Balsareny i, entre 2021-2022, l'Ajuntament ha fet el procés per dedicar-li el nom de la plaça que abans es coneixia com a Montserrat i ara és la Plaça Pere Casaldàliga.

Carrer Baixada del Torrent

TOPONÍMIA I ESCUT

Toponímia d'alguns nuclis de Balsareny

Balsareny és un topònim que ha donat peu a un interessant debat sobre la seva etimologia. Sembla clar que es tracta d'un derivat dels termes “balç”, que significa cingle o espadat, i “areny”, que designa una riba, platja o llit d'un riu. Entre els lingüistes es discuteix si el segon terme, “areny”, seria substantiu o adjectiu, en el sentit de “balç arenós”. També hi ha el dubte, com ja hem indicat en l'apartat d'història, sobre si el topònim es refereix originàriament al castell i al seu turó o bé al nucli al voltant de l'església parroquial (Carreté, 2010: 33ss). En tot cas, el que està ben clar és que el significat de Balsareny defineix a la perfecció les característiques físiques de l'entorn on es troba el nucli del municipi, ja sigui els cingles sobre la riera del Mual o els espadats del turó on hi ha el castell.

La Rabeia és una altre topònim interessant, que va donar nom primer a la masia actualment coneguda com la Masoveria de la Rabeia i posteriorment a la fàbrica situada en aquest indret i a tot un barri que està format per petites cases rurals. Segons Joan Coromines, el topònim és una al·lusió als “rabeigs” o tolls que fa el Llobregat en aquest indret. El mas Rabeia és d'origen medieval i ja està documentat l'any 1368. Els seus estadants també s'anomenaven Rabeia, i devien donar origen a un llinatge amb aquest cognom que ja està documentat el 1362 a Manresa. Els propietaris del mas continuen anomenant-se Rabeya.

Emplaçament de l'església i del castell en balços i turons escarpats

Escut municipal

L'escut oficial de Balsareny és un escut caironat amb el fons d'argent que té la representació d'un castell obert de sinople (color verd) assentat sobre un mont de sable (color negre) i somat o unit a un riu d'atzur (blau) que es troba a la base en forma de cinta ondulada. A banda i banda és acompanyat de sengles lleons de gules (color vermell) que estan coronats a l'antiga. A la part superior, per timbre, té una corona de baró.

Com és obvi, la figura del castell fa referència al castell de Balsareny, damunt d'un turó i vora el Llobregat. La baronia de Balsareny fou adquirida el 1281 per la família Peguera, per això també hi apareixen les armes dels Peguera: un lleó coronat. L'escut va ser aprovat el 21 d'abril de 1983 i publicat al DOGC núm. 331 del 25 de maig del mateix any. Anteriorment, l'escut de Balsareny representava el turó del castell i el Llobregat, amb les quatre barres a la part superior.

Escut antic de Balsareny al Casal Verge de Montserrat

ESTAT LEGAL DE PROTECCIÓ

Pla General d'Ordenació Urbana (PGOU)

La normativa urbanística de caràcter general actualment vigent a Balsareny és un text refós de les normes urbanístiques aprovat el 2005 i que és una revisió del Pla General d'Ordenació Urbana del Municipi de Balsareny aprovat l'any 1991 i publicada el 1992 sobre un primer Pla que era vigent des de 1986.

L'article 20 (catàleg) diu que mentre no es redacti el pla especial catàleg, s'hi estableix una regulació que s'ha d'aplicar a un grup de 18 edificis que consten en un llistat com a annex i que estan assenyalats en els plànols. Aquests edificis, per la seva singularitat o valor històric i artístic, només podran ser objecte de conservació, manteniment i millora o restauració, i no s'hi poden autoritzar obres d'enderroc, ampliació o modificació exterior ni interior.

En el PGOU es preveu redactar un Pla Especial de protecció de béns a protegir, que n'ha de regular les condicions de conservació, actuació i usos admesos de cada element, serà en aquest moment, quan estigui aprovat el futur catàleg, quan aquests elements gaudiran de protecció legal. Mentre això no es faci, en aquests edificis s'hi admetran obres d'enderroc, ampliació o modificació interior d'aquelles parts que no es puguin protegir, sempre que la sol·licitud de llicència municipal s'acompanyi de la informació suficient sobre els elements a protegir, així com dels informes favorables a l'obra emesos pels serveis tècnics de l'Ajuntament.

Així doncs, es tracta d'una proposta de protecció força integral però que, en última instància, depèn del criteri tècnic dels serveis de l'Ajuntament. Tanmateix, el nombre d'edificis que es proposa protegir és força escàs. Cal dir que en aquests moments s'està treballant en la redacció d'un nou pla d'ordenació urbanística, el qual ha d'incorporar en la protecció patrimonial altres elements: els que consten a l'inventari de patrimoni arquitectònic de la Generalitat de Catalunya (IPA), els jaciments arqueològics i àrees d'interès arqueològic que consten a la Carta Arqueològica de la Generalitat de Catalunya (CCAA), els Béns Culturals d'Interès Nacional (BCIN) així com alguns elements o àrees naturals dignes de protecció.

En el moment present, però, els edificis llistats en un annex del PGOU són els següents:

1. Sant Vicenç de Ladernet.
2. Mare de Déu del Castell.
3. Sant Ramon de Subirana de Ferrans.
4. Castell de Balsareny.
5. Església de Santa Maria.
6. Sant Esteve de Soldevila.
7. Sant Jaume de Puigdorca.
8. Resclosa de la Sequia y Canal.
9. Presa de la Sèquia.

10. Pont de la Sèquia.
11. Santa Margarida de l'Alou.
12. Masia de l'Alou.
13. Masía de Puigdorca.
14. Pont de Balsareny.
15. Fortí Carlí.
16. Fabrica Viñas (El Molinet).
17. Casa Plaça Roc García (es refereix al Casal Verge de Montserrat)
18. Casa Llar d'Avis.

Oferim també el llistat d'elements que es preveu incloure en el nou POUM, actualment en fase de preparació i que, per tant, no és vigent. Se'n van fer unes aprovacions inicials el 2002 i el 2014, però des del 2016 no s'ha avançat. Algunes denominacions dels elements són diferents de les que hem utilitzat en aquest Mapa de Patrimoni. Les diferències solen ser de matís i només són totals quan el canvi està plenament justificat. Per evitar confusions indiquem els casos dubtosos a la mateixa llista amb l'abreviació "*mapa patr.*" També indiquem quan l'element ja existeix en l'actual PGOU.

Patrimoni arquitectònic en sòl urbà:

- A1 El Casal, plaça Doctor Roc Garcia. *Ja existent al PGOU. Mapa patr: Casal Verge de Montserrat.*
- A2 Casal Llar d'avis, Plaça Doctor Roc Garcia.
- A3 Cal Sant, plaça Ajuntament nº 1.
- A4 Cal Magi , c/ Ponent, 13. *Mapa patr: cal Mal·lè*
- A5 Cases de la Carretera, Carretera, 9.
- A6 Centre instructiu i recreatiu "Casino", c/ Àngel Guimerà. *Mapa patr: Casino*
- A7 Cal Sabaia / Casa Plaça Roc García, c/ Trull; Pl Roc Garcia. *Mapa patr: Casa Torrents*
- A8 Cafè del Centre, c/ de la Creu 26. *Mapa patr: Centre Catòlic*
- A9 Fàbrica del Molí, ctra Manresa-Berga km 46. *Ja existent al PGOU*
- A10 Font de la Plaça Major, Plaça Major.
- A11 Pedra Cantonera de Cal Traver, plaça Ajuntament nº 4.
- A12 Església de Santa Maria de Balsareny, pl. Doctor Roc Garcia. *Ja existent al PGOU*
- A13 Ajuntament de Balsareny, plaça Ajuntament.
- A14 Fàbrica de Vilafruns, carretera Manresa-Berga.
- A15 Mas Vilafruns, carretera Manresa-Berga.
- A16 La Mina, carretera Manresa-Berga. *Mapa patr: Mina de Balsareny (Vilafruns)*
- A17 Imatge de Santa Cecília, carretera Manresa-Berga.
- A18 Xemenia Vilafruns carretera Manresa-Berga.
- A19 Església de Sant Esteve de Soldevilla, camí des de C-1411. *Ja existent al PGOU*
- A20 Colònia Soldevilla, camí des de C-1411.
- A21 Colònia la Rabeia, camí des de C-1411. *Mapa patr: Fàbrica de la Rabeia*

Patrimoni arquitectònic en Sol No Urbanitzable:

- B1 Castell de Balsareny (BCIN)
- B2 Fortí del Serrat del Maurici (BCIN)
- B3 Fortí de La Torreta (BCIN)
- B4 Església de Sant Ramon de Sobirana. *Ja existent al PGOU*
- B5 Mas Sobirana
- B6 Coberts i casa del Castellà. *Mapa patr: cal Castellà*
- B7 Mas Fucimanya
- B8 Can Dàliga
- B9 Masia Puigdorca. *Ja existent al PGOU*
- B10 Capella de Sant Jaume de Puigdorca. *Ja existent al PGOU*
- B11 La Creu de Terme de Saladrigues
- B12 Capella de Sant Roc
- B13 Masoveria la Rabeia
- B14 Masia de l'Ambrós Vell
- B15 Masia de l'Alou. *Ja existent al PGOU*
- B16 Capella de Santa Maria de l'Alou. *Ja existent al PGOU*
- B17 Font de l'Alou
- B18 Església de Sant Vicenç d'Aladernet. *Ja existent al PGOU*
- B19 Pont del Riu - Pont de Balsareny. *Ja existent al PGOU. Mapa patr: Pont del Riu*
- B20 Pont de la Sèquia Mual. *Ja existent al PGOU. Mapa patr: Aqüeducte de Santa Maria*
- B21 Pont de la Sèquia Conangle. *Ja existent al PGOU. Mapa patr: Aqüeducte de Conangle*
- B22 La Sèquia. *Ja existent al PGOU*
- B23 Presa de la Sèquia. *Ja existent al PGOU. Mapa patr: Resclosa dels Manresans*
- B24 Capella de Sant Ambrós
- B25 Barraques de Vinya (pedra seca)
- B26 Pedrons del Camí Vell del Castell. *Mapa patr: Capelleta del Viacrucis del Camí del Castell*

Patrimoni arqueològic, àrees d'interès arqueològic:

- C1 Pla del Coll
- C2 El Castellet
- C3 Pla de Calaf
- C4 Serrat de Soldevilla
- C5 Església de Sta. Cecília de Vilafruns i Necròpolis. *Mapa patr: Necròpolis de Vilafruns*
- C6 Fortí de Maurici
- C7 Santa Margarida de l'Alou
- C8 Variant de Balsareny
- C9 Sant Vicenç d'Aladernet

Elements naturals dignes de protegir:

- D1 Zona Humida "Resclosa dels Manresans". *Mapa patr: Espai Natural del riu Llobregat a Balsareny*
- D2 Entorn natural Sèquia de Manresa

D3 Horts de ribera del Llobregat i Mujal
D4 Turó del Castell

Regulació i protecció de masies (PGOU)

Balsareny no disposa d'un Pla Especial o Catàleg de masies i cases rurals. Tanmateix, el Pla General d'Ordenació Urbana del Municipi de Balsareny (PGOU) en el seu article 133 estableix també una regulació específica per a les masies. Es consideren masies els edificis rurals de caràcter familiar i amb explotació agrícola i ramadera, i en queden exclosos els que tenen un caràcter industrial. La normativa estableix que les masies podran augmentar el sostre edificat en un 20 %. En les ampliacions o modificacions es prohibeix l'ús de materials vistos que atemptin a la coherència formal de l'arquitectura vernacle i els volums edificats hauran de mantenir una relació compositiva adequada al conjunt edificat, adaptant-se a les tipologies tradicionals i al paisatge. En un annex del PGOU queden llistades un conjunt de 59 masies, que són les que queden subjectes a aquesta protecció. Són les següents:

- 1.- Casa Joanic
- 2.- La Noguera.
- 3.- Cal Sardans.
- 4.- Cal Torras
- 5.- Ca l'Ambrós Nou
- 6.- Vilamajor (Cal General)
- 7.- Casa Nova de Vilamajor
- 8.- Ca l'Ambrós Vell
- 9.- Collades de Dalt
- 10.- Collades de Baix
- 11.- Cal Panxeta
- 12.- Cal Lladó de Trascastell
- 13.- Cal Lladó de Sobrerroca
- 14.- Cal Foraster (Cal Pelfort)
- 15.- El Vila
- 16.- Puigdorca
- 17.- Les Planes de Puigdorca
- 18.- L'Alou.
- 19.- Cal Negret.
- 20.- Can Cols.
- 21.- La Caseta del Gener.
- 22.- La Canal.
- 23.- El Sola de Ladernet.
- 24.- Fusimanya.
- 25.- La Torre del Gil.
- 26.- Tort.
- 27.- La Teuleriu.
- 28.- Subirana.
- 29.- Collet del Nado.
- 30.- Casa Nova del Mujalt.

- 31.- La Seuba.
- 32.- Ca l'Estruch.
- 33.- La Vall de Fucimanya.
- 34.- Cal Marianó.
- 35.- Puigventós.
- 36.- Cal Castella.
- 37.- Candàliga.
- 38.- La Caseta Blanca.
- 39.- Cal Mestres.
- 40.- Cal Roqueta.
- 41.- Cal Casteller.
- 42.- Cal Gep.
- 43.- Ca La Monica.
- 44.- La Torreta.
- 45.- Cal Roset.
- 46.- Masoveria {Cal Rabeya}
- 47.- La Masoveria del Castell
- 48.- La Masia (Vilafruns).
- 49.- La Masia de Puigdorcé
- 50.- Cal Music.
- 51.- Cal Mallol.
- 52.- Cal Rata.
- 53.- Cal Cansalada.
- 54.- Can Sardans (Les Cases)
- 55.- Mas de les Claperose~
- 56.- Cal Llau del Mas.
- 57.- La Rabeya.
- 58.- Cal Juncaret.
- 59.- Mas Tusqué.

Elements que gaudeixen del nivell de protecció com a Bé Cultural d'Interès Nacional (BCIN) i Bé Cultural d'Interès Local (BCIL)

Balsareny compta amb tres Béns Culturals d'Interès Nacional (BCIN), que són el **castell de Balsareny**, el **Fortí del Serrat del Maurici** i **la Torreta**. Ho són en virtut del decret de l'any 1949, que incloïa sota aquesta protecció tots els castells o fortaleces militars d'Espanya (BOE 05/05/1949). Aquests castells estan matriculats o donats d'alta en el registre de BIC (estatal) i de BCIN (figura equivalent, a Catalunya). Els números de registre del castell de Balsareny són 502-MH i R-I-51-5195. Els números de registre del Fortí de Sant Maurici són 503-MH i R-I-51-5196. Els números de registre de La Torreta són 504-MH i R-I-51-5197.

En aquest moment no hi ha al municipi cap Bé Cultural d'Interès Local (BCIL).

Protecció d'espais naturals

Pel que fa a la protecció d'espais naturals, cal destacar el cas de la verneda situada dins de l'Espai Natural del riu Llobregat a Balsareny. Es tracta de l'única representació de verneda ben constituïda al Bages. Aquest espai no forma part de cap àrea natural que estigui expressament protegida, però les comunitats de verneda són espais a preservar dintre de la Unió Europea. Tanmateix, de moment no s'ha desenvolupat una normativa específica al respecte com a protecció de l'espai. Sí que hi ha una protecció específica per a la verneda i per algunes espècies, tant de flora com de fauna.

Pla director urbanístic de les colònies del Llobregat (PDUCLL)

Aquest document va ser aprovat definitivament el 8 de juny del 2007. És un pla que inclou nou municipis riberencs que presenten diverses colònies industrials tèxtils d'alt valor patrimonial encaixades en l'estreta vall i vora l'eix viari del Llobregat. En el cas de Balsareny, els nuclis afectats són la Rabeia i colònia Soldevila. Les fàbriques del Molí i de Vilafruns en queden fora. En l'àmbit de l'estructura ecològica i paisatgística, un dels valors ambientals més remarcables considerats pel Pla és la integració de les colònies en el paisatge fluvial. S'estableix una Zona de Protecció Immediata que actua com a àmbit de buffer en relació a creixements residencials i industrials. Es delimita també la Zona de Protecció Propera que inclou els vessants laterals de llevant i ponent fins les línies de carena i els boscos immediats. I també s'identifiquen els edificis a preservar i s'hi estableix una normativa bàsica de protecció.

La Festa dels Traginers, declarada d'interès turístic i tradicional

L'any 1970 la Festa dels Traginers fou declarada "d'interès turístic nacional" per part del Ministeri de Turisme. Al seu torn, el 1999 la Generalitat de Catalunya va declarar-la Festa Tradicional d'Interès Nacional.

EQUIPAMENTS CULTURALS EXISTENTS

Castell de Balsareny

Sens dubte el Castell de Balsareny és l'equipament cultural i patrimonial més rellevant del municipi. És de propietat privada, pertanyent a la família del baró de Balsareny, i està obert al públic els dissabtes en un horari restringit i en visites concertades. Des de fa uns anys hi ha una persona responsable de la gestió de les visites i es compta també amb un servei de guies. Els dissabtes de principis de mes s'hi fan visites teatralitzades. El castell compta amb una web ben desenvolupada des d'on es poden fer les reserves.

Des que l'any 1959 es va crear el grup local d'Amics dels Castells, s'hi han acollit nombrosos actes culturals, musicals i artístics. Actualment també hi ha la possibilitat de llogar la sala del Tinell per realitzar-hi tot tipus d'actes i esdeveniments: casaments, reunions, sopars, actes d'empresa... Tanmateix, malgrat aquestes iniciatives de difusió cal dir que, en conjunt, la proposta que ofereix el castell de Balsareny és encara modesta. Les xifres de visitants són relativament baixes. Segons dades no oficials facilitades per la propietat, el volum anual de visitants es mou entorn dels 1.700, incloent-hi visites particulars (uns 300), escolars (uns 400) i visites teatralitzades (uns 1.000). A part hi ha els assistents a esdeveniments o per lloguer de sales, amb un caràcter força irregular i poc rellevant.

D'altra banda, cal dir que l'adequació del castell com a element visitable es troba poc desenvolupada. La part principal de l'edifici es troba en bones condicions de conservació, però no compta amb cap element d'interpretació ni amb recursos que facin la visita més dinàmica, a excepció dels ja esmentats: visites guiades i visites teatralitzades.

Biblioteca municipal Pere Casaldàliga

La biblioteca de Balsareny està emplaçada en un local cèntric i, com sol ser habitual, és un dels equipaments més utilitzats per la ciutadania. És de gestió municipal i forma part de la Xarxa de Biblioteques de la Diputació de Barcelona i del Sistema de Lectura Pública de Catalunya. Té un horari d'obertura de tres tardes i dos matins a la setmana. La biblioteca ofereix una proposta d'activitats força àmplia que inclou, entre d'altres, activitats infantils, club de lectura, club del llibre o servei com a punt d'informació turística. De manera puntual ha acollit també algunes exposicions de petit format.

El local actual té certes limitacions d'espai i d'adaptabilitat arquitectònica, per la qual cosa fa temps que està pendent de traslladar-se a una nova ubicació, encara per determinar, que gaudeixi de millors condicions.

Masia de can Torrents i col·lecció dels Traginers

Tot i que no es pot considerar un equipament patrimonial en plena vigència, l'antiga masia de can Torrents, de propietat municipal i situada en ple centre de Balsareny, té un notable interès arquitectònic i històric, és un edifici puntualment visitable i s'utilitza sobretot com a espai integrat en la Festa dels Traginers, ja que en el transcurs d'aquest esdeveniment s'hi fan diverses activitats al seu voltant. Durant la resta de l'any als baixos d'aquesta antiga masia s'hi conserva la col·lecció d'estris tradicionals de la Festa dels Traginers. Actualment aquests objectes estan guardats de manera que s'aproxima a una petita exposició i serien fàcilment visitables.

El 1990 l'Ajuntament de Balsareny va adquirir aquesta casa amb la intenció de destinar-la a equipament. S'hi instal·là el centre d'assistència mèdica, que ocupà la part de ponent del primer pis. Inicialment la intenció era dedicar la resta de l'edifici a Museu dels Traginers. L'any 1995 es va presentar un projecte museològic per a un Museu dels Traginers a Balsareny (*). Posteriorment s'han realitzat altres propostes museogràfiques i turístiques en aquest mateix sentit, però el Museu dels Traginers no s'ha acabat portant a la pràctica, i en els darrers anys la proposta no s'ha tornat a considerar.

(*) PIÑERO SUBIRANA, Jordi (1995-1996). *Projecte museològic i museogràfic del Museu dels Traginers*. Ajuntament de Balsareny (treball inèdit).

Sala El Sindicat

Com a equipament polivalent on es realitzen diferents tipus d'activitats lúdiques, artístiques i culturals Balsareny compta amb la sala El Sindicat. Es tractà d'un local destinat de manera preferent a les activitats teatrals que ofereix un espai escènic fix que compta amb ciclorama, moll de càrrega i descàrrega i camerinos. Té una capacitat per a 326 localitats mòbils. Actualment en un espai complementari s'hi exposen els gegants de Balsareny.

Altres equipaments culturals i socials: Escoles de Música i Teatre Mossèn Joan Bajona, Casal Cívic de Balsareny

Balsareny compta amb una escola de música i una escola de teatre municipals. La primera està emplaçada a l'edifici de l'antic col·legi de monges de les Dominiques, en una situació cèntrica a la plaça de Ricard Viñas. Així mateix, des de 1979 també disposa d'un casal cívic o casal d'avis, emplaçat a les antigues escoles nacionals. És lloc de trobada de la gent gran on s'hi fan activitats diverses.

VALORACIÓ GENERAL DEL PATRIMONI DE BALSARENY

Balsareny compta amb dos elements patrimonials de primer ordre. Un forma part del patrimoni immoble i tangible: és el **castell de Balsareny**. L'altre forma part del patrimoni immaterial o intangible: és la **Festa dels Traginers**. El Castell de Balsareny, declarat Bé Cultural d'Interès Nacional (BCIN), constitueix un magnífic exemple de palau-fortalesa del segle XIV. Pel fet de ser molt visible des de l'Eix del Llobregat és un dels castells més coneguts de Catalunya, sens dubte la icona més representativa de Balsareny. Al seu torn, la Festa dels Traginers, declarada festa d'interès turístic i Festa Tradicional d'Interès Nacional, és un esdeveniment de cultura popular també àmpliament difós i conegut des de fa moltes dècades. En el seu moment, fou una iniciativa pionera en una modalitat d'esdeveniment participatiu de poble que, posteriorment, ha estat àmpliament imitat en moltes altres poblacions. La Festa dels Traginers ha aplegat un patrimoni important i de gran valor que ens permet conèixer com era el transport tradicional, sobretot el transport a bast o a llom d'animals, abans que es generalitzessin els mitjans moderns de comunicació terrestre. Durant els dies que dura la festa el castell de Balsareny i els Traginers formen un tàndem patrimonial que ja ha quedat indissociablement lligat a la imatge del poble.

La resta del patrimoni és el característic d'un municipi que combina la **tradició rural**, que enfonsa les seves arrels en el passat medieval, i la **tradició industrial i minera**, que va desenvolupar-se els dos darrers segles. En el primer àmbit hi trobem un interessant conjunt de masies junt amb altres elements rurals de caràcter menor, i també un seguit d'esglésies disperses en el territori entre les quals destaquen la de Sant Ramon de Sobirana i la de Sant Vicenç d'Aladernet, exemples d'un romànic força singular. L'àmbit industrial ens ofereix bones mostres de les grans fàbriques de riu i de les colònies que van omplir el Llobregat al segle XIX, així com de les instal·lacions pròpies d'una explotació minera de la potassa que es va desenvolupar des de mitjans de segle XX i que aviat quedarà en desús. De tot plegat n'ha quedat un patrimoni extens i de notable interès però sovint difícil de conjugar amb les necessitats i les possibilitats econòmiques i urbanístiques actuals.

Bo i ampliant aquesta valoració de conjunt, podem destacar els següents aspectes:

Castell de Balsareny

El castell de Balsareny constitueix el millor exemple conservat al Bages d'un castell d'origen medieval i es pot comptar també entre els exemples més coneguts de Catalunya. Es tracta d'una construcció gòtica del segle XIV que respon al tipus de palau fortificat, el qual s'estructura en una gran mola, de planta pentagonal amb pati interior i coronat per merlets. A finals del segle XIX va haver de ser reconstruït, sobretot en la seva part alta, incloent-hi les esveltes finestres gòtiques de les façanes, que cal suposar que reproduïen més o menys fidelment les originàries. Així, les estances de la planta noble són el resultat de l'adequació eclèctica que s'hi va fer en aquest moment i que respon a la imatge d'una fortalesa medieval completada amb luxoses sales d'estil romàntic i historicista. El conjunt, que destaca per la integritat amb què s'ha conservat, es completa amb una extensa col·lecció de pintura (de valor en aquests moments desconegut) i amb la capella romànica de Santa Maria del Castell.

El castell ha tingut un pes molt important en la història de Balsareny, i il·lustra a la perfecció la imatge arquetípica d'un poble que en el passat va estar dominat des de dalt d'un turó pel senyor feudal, amb l'afegit que els barons de Balsareny encara mantenen el títol nobiliari i la propietat de l'edifici. Si bé en un passat les tensions entre baró i poble van ser molt notòries, al llarg del segle XX aquesta relació ha fet un gir de cent vuitanta graus, fins al punt que els barons han obert les portes del castell al poble i han propiciat que s'utilitzés de manera molt positiva en la promoció de Balsareny i de les seves festes. Per tot això el castell de Balsareny constitueix de ple dret un element i un recurs patrimonial destacat i amb gran potencial.

Festa dels Traginers

Amb el rerefons tradicional de la festa de sant Antoni Abat i la celebració dels Tres Tombs, la Festa dels Traginers de Balsareny és un dels esdeveniments populars més multitudinaris i més arrelats de Catalunya. A la dècada de 1990 es calculava el nombre de visitants al voltant de les 20.000 persones cada any, una xifra que virtualment desborda la població. Després de ser recuperada i potenciada a la segona meitat del segle XX, la festa continua gaudint d'un ampli ressò i és una manifestació de cultura popular viva que, en els últims setanta anys, s'ha anat engrandint amb un conjunt d'activitats de caire històric, folklòric i lúdic. L'acte principal és la cavalcada històrico-retrospectiva: un veritable museu a l'aire lliure que permet contemplar en viu com eren els mitjans de transport tradicionals. Gràcies a un treball metòdic, amb el transcurs dels anys s'ha anat aplegant una col·lecció molt completa d'objectes relacionats amb el transport tradicional de bast i amb la vida rural, alhora que un bon gruit d'experiències que donen testimoni del món del tragí, ja desaparegut. La festa també ha propiciat que es creessin sinèrgies amb altres àmbits del món de la cultura popular, com ara els geganters o els balls tradicionals. Els Traginers són una festa que es va renovant any rere any i que compta amb la participació de tot el poble, tant pel gran nombre de col·laboracions personals com per la participació en ple del teixit associatiu del municipi. Es tracta, en definitiva, d'una festa que revesteix un gran interès històric, etnogràfic, folklòric, turístic i, evidentment, també el principal element de projecció de Balsareny de portes enfora.

Festa dels Traginers (foto de Jordi Sarri)

Sant Ramon de Sobirana, Sant Vicenç d'Aladernet i altres esglésies d'origen medieval

Balsareny compta amb cert nombre d'esglésies rurals, totes elles d'origen romànic o medieval. **Sant Ramon de Sobirana** ha conservat de manera íntegra la seva arquitectura romànica originària, amb la particularitat de tenir una planta de dues naus. Es desconeixen les raons d'aquest fet poc habitual, però és probable que l'obra hagués estat concebuda com una església de creu llatina amb transsepte que finalment hauria quedat inacabada en el seu braç dret. També és interessant la decoració escultòrica que té a la portalada, on hi podem veure unes enigmàtiques figures de característiques molt arcaiques, per bé que força erosionades.

Sant Ramon de Sobirana de Ferrans, església de dos absis

Sant Vicenç d'Aladernet aplega les ruïnes d'un primer temple preromànic, del qual encara no s'ha aclarit com devia ser la capçalera, més una petita i curiosa església romànica en forma de torre, també força peculiar. Si es trobés adequat en millors condicions podria ser un conjunt ben interessant.

Santa Maria del Castell de Balsareny és un exemple més convencional, molt ben conservat, d'església romànica que va ser ampliada amb una capella lateral barroca. La imatge del segle XVII que s'hi venerava, de la Mare de Déu del Castell, es va perdre per la Guerra Civil. L'**església parroquial** actual de Balsareny és una construcció bàsicament del segle XVII sobre un temple romànic anterior que es caracteritza per un sòlid campanar sobre la nau central que li confereix un aspecte rústec i feixuc, també força atípic. D'altres esglésies menors són les de **Sant Esteve** de la Colònia Soldevila, d'origen romànic però substancialment reformada l'any 1942, **Santa Margarida de l'Alou**, de tradició romànica, o **Sant Jaume de Puigdorca**, d'origen romànic i reedificada al segle XVII.

Fàbriques de riu i una colònia industrial

Al llarg del riu Llobregat es conserven diversos conjunts fabrils, en estats d'ús i de conservació desigual, que són representatius de la industrialització tèxtil del segle XIX. La **fàbrica de Vilaforns**, reformada a la dècada de 1920, constitueix un magnífic exemple d'arquitectura industrial, amb una gran nau avui abandonada, així com diversos habitatges i instal·lacions auxiliars, també en estat d'abandó. La **fàbrica del Molí** ocupa una superfície encara més extensa, amb una part de naus antigues també en estat d'abandó i una ampliació més moderna que encara està en ús. La part antiga compta també amb antics habitatges i un edifici força singular i de notable interès. Es tracta del xalet per a directius, a mig camí entre el racionalisme i una estètica vagament romàntica o modernista.

Riu amunt, trobem dos exemples que s'acosten més al model de colònia industrial. A **la Rabeia** les instal·lacions fabrils s'han conservat de manera força caòtica, fruit d'una barreja d'ampliacions de diferents èpoques i amb l'afegit que tota l'antiga fàbrica es troba encara en ús, per bé que amb una nova dedicació. Malgrat això, la nau originària del XIX es conserva íntegra i és perfectament reconeixible. La **Colònia Soldevila** presenta el conjunt més complet i representatiu d'una colònia industrial típica. En el seu estat actual, però, és molt acusat el contrast entre l'espai productiu, on es mantenen en condicions relativament bones un seguit de naus pertanyents a diferents fases i encara en ús productiu, i l'espai residencial, configurat per dos carrers on es concentren els habitatges dels treballadors i els serveis de l'antiga colònia, com ara el teatre on s'hi feien les conegudes representacions dels Pastorets. Aquest segon àmbit es troba en complet estat d'abandó i en condicions molt precàries, però encara s'hi poden apreciar alguns elements que fàcilment ens transporten al moment en què la colònia era plena de vida; per exemple el magnífic passeig arbrat que s'estén davant del carrer Vell o l'espai enjardinat entorn de l'església i la Font dels Escolans.

Colònia Soldevila, carrer Vell

Mina de potassa de Vilafruns

S'inscriu dins la conca potàssica del Bages i cal relacionar-la amb altres instal·lacions mineres com les de Cardona, Súria i Sallent. El complex de Balsareny, que es troba actualment en procés de tancament, ha conservat la major part dels elements representatius d'aquest tipus d'explotació. El castellet constitueix una gran estructura de formigó de 40 m d'alçada, amb un elevador propulsat per una corriola del tipus Koope. A sota hi ha el pou anomenat Balsareny, amb una profunditat total de 497 m que arriba fins a 197,5 m per sota del nivell de mar. Les galeries d'aquest pou es comuniquen amb les de Sallent i, en els darrers anys, també amb les de Súria. Al costat hi ha la nau de la sala de màquines i l'hangar. Aquest últim, edificat els anys 1940-41, és la construcció més notable des del punt de vista arquitectònic i d'enginyeria. Es caracteritza per una gran estructura de formigó en forma de volta apuntada. Al costat més pròxim a la carretera s'estenen un seguit d'edificis que acullen dependències auxiliars, com el taller, un magatzem, oficines, vestidors i una secció que estava dedicada a la topografia. Més apartat hi ha l'edifici de la central elèctrica, i a una cota més alta es conserven diverses basses de flotació d'aigua, utilitzada en el procés de transformació de la potassa i contra incendis. No s'ha conservat l'edifici de la fàbrica, on es feia el procés de netejar i purificar la potassa, el qual fou destruït en un incendi forestal l'any 2005.

En relació amb la mina cal esmentar també el conjunt d'habitatges d'estil germànic construïts a la dècada de 1930 per acollir directius de l'empresa promotora, així com una part de l'antiga colònia minera de Vilafruns.

Fortins de les guerres carlines

A Balsareny hi ha dos fortins de l'època de les guerres carlines que es troben entre els més ben conservats del Bages. El més destacat és l'anomenat Castellot del **Serrat del Maurici**, perquè es troba al serrat amb aquest nom des d'on es té un bon domini sobre el pas per la vall del Llobregat. Es tracta d'una fortalesa compacta i de dimensions considerables que forma un recinte amb pati central defensat per bestorres a les cantonades i encerclat per un fossat. L'altre fortí, **la Torre**, és de menors dimensions i està situat al costat oposat de la vall. També està protegit per torres i un fossat. Ambdues fortificacions donen testimoni de la importància estratègica i del paper que va tenir Balsareny en el transcurs sobretot de la primera Guerra Carlina, ja que es trobava a la frontera entre territori carlí, al Berguedà, i la zona d'obediència liberal, al voltant de Manresa i del pla de Bages. L'any 1839 Balsareny va ser objecte d'un setge de tres dies per part dels carlins que va mobilitzar 3.200 soldats i 200 cavalls. Després d'aquest episodi l'Exèrcit liberal va construir el Fortí de Sant Maurici.

La Torre

Arquitectura urbana

Balsareny és un poble format substancialment als segles XVII i XVIII, i els carrers del nucli antic han conservat en bona mesura l'empremta d'aquesta època. Per això hi trobem un bon nombre de cases populars que, en major o menor mesura, s'han anat renovant al llarg dels anys però que ens transporten encara a l'època en què Balsareny era un petit poble als peus del seu castell. Dins d'aquest context sobresurten alguns edificis singulars que deriven d'antigues masies, com la **Casa Torrents** o la mateixa seu de l'**Ajuntament** (abans cal Sala).

Els edificis d'estil i època més moderna són més aviat un contrapunt que trobem de manera escassa. El **Casal d'Avis** (antigues Escoles Nacionals), és l'exemple més reeixit d'arquitectura noucentista. El **Casal Verge de Montserrat**, construït entre 1945-47, es pot considerar també d'influència noucentista. La seva capella compta amb unes pintures murals fetes el 1947 pel dibuixant i pintor noucentista Josep Obiols. L'antic **col·legi de les Monges** és un edifici també rellevant, una mica anterior i de línia més clàssica, i el **Centre Catòlic**, que ocupa un espai significatiu al centre del poble, adopta un estil funcional més propi de l'arquitectura fabril.

En els carrers de l'eixample trobem també alguns edificis particulars que poden emmarcar-se dins de l'**estètica noucentista**: la casa de la carretera de Manresa número 33, cal Mal·lè (carrer de Ponent, 13) o cal Masplà (plaça Onze de Setembre). D'altres incorporen, tot i que també de manera tímida, alguns elements del **modernisme**: cal Quico Sisami (carretera de Berga, 8), cal Sant o la casa del carrer Jacint Verdaguer número 27. Finalment, cal fer esment també d'alguns edificis notables que destaquen com a casals d'estil més tradicional però amb una voluntat de ressaltar i esdevenir significatius dins la trama urbana. Pensem en cal Devesa (plaça de l'Ajuntament, 5) o cal Matamoros (carrer Àngel Guimerà, 33).

Cal Matamoros

Masies i patrimoni rural

Fora del corredor central industrial, a la resta del territori hi predomina un tipus de patrimoni de caràcter rural, dominat per les masies. En trobem un nombre significatiu i, en general, han conservat força bé les característiques tradicionals ja que, en comparació amb altres zones de l'entorn, les masies de Balsareny han sofert pocs canvis o reformes modernes, i tampoc s'hi observen gaires ampliacions del segle XIX. Cal dir, però, que algunes es troben en estat d'abandó, en particular les que estan emplaçades als territoris més perifèrics i muntanyosos.

Un cas a part i d'un notable interès és la masia de **Puigdorca**, que l'any 1798 fou reconstruïda i transformada en un gran casal de característiques senyorials. Tot l'edifici principal i les estances nobles, amb decoració d'aquesta època, s'han conservat en bones condicions. I és que després de la Guerra Civil de 1936 la casa ja no ha estat habitada. A més, el conjunt abasta un ampli recinte amb múltiples construccions rurals i la capella de Sant Jaume de Puigdorca.

En segon lloc trobem un **conjunt de masies** força destacades que són de dimensions i característiques molt semblants. Són la Masoveria de la Rabeia, l'Ambròs, l'Alou, les Collades, el Lledó detràs Castell, el Lledó de Sobrerroca, les Claperoses, la Seuva, Candàliga i el conjunt de Sobirana de Ferrans i el Cortès. També cal esmentar, tot i que es trobin en estat d'abonament o ruïna, les del Vilar, el Solà d'Aladernet i el Colell. Aquestes dues últimes constitueixen magnífics exemples de masies de tradició medieval ampliades als segles XVI i XVII.

En aquest àmbit rural són interessants també altres elements menors, com ara forns de calç, forns d'obra o teuleries, sínies (n'hem inventariat dues) o pous de glaç (n'hem inventariat tres). Així mateix, també cal remarcar l'existència d'un gran nombre de barraques de pedra seca o barraques de vinya.

Sobirana de Ferrans

La Séquia de Manresa

La Séquia és un canal d'origen medieval construït al segle XIV per la ciutat de Manresa que transcorre per diversos municipis. A Balsareny hi té el punt d'inici i alguns dels elements més significatius i monumentals. Els més destacats són la **Resclosa dels Manresans**, on el canal pren les aigües del riu Llobregat a l'alçada del castell de Balsareny, els **aqüeductes de Santa Maria** i de **Conangle** o el **Mòdul hidromètric**. La Séquia és encara avui un canal viu i en ús, que proveeix d'aigua corrent un bon nombre de municipis de l'entorn. I compta amb una diversitat d'elements d'interès que la converteixen en una de les obres més singulars del pla de Bages. Des d'un punt de vista arquitectònic i d'enginyeria es pot considerar una de les obres hidràuliques més importants de la Catalunya medieval: per la seva envergadura, pel desnivell mínim del seu traçat, per les dificultats tècniques que es van haver de resoldre en la seva execució, per l'ambició del projecte i perquè compta amb obres monumentals com ara els grans aqüeductes.

Com a element de valor ambiental i paisatgístic la Séquia ha tingut i encara té una gran incidència en la morfologia dels territoris per on passa, on han sorgit nombroses zones d'horta. A Balsareny són d'especial interès els anomenats **Horts Nous**. La Séquia també constitueix un espai d'interès natural i paisatgístic amb uns ecosistemes propis associats, i des de la creació de l'anomenat **Parc de la Séquia** ha augmentat també el seu ús com a itinerari verd. El camí de la Séquia permet seguir tot el seu recorregut al costat del canal. Com a patrimoni social i etnològic cal dir que la Séquia, anomenada

popularment “la Séquia” entre els habitants de Balsareny, ha format part del paisatge quotidià de milers de persones, amb una diversitat d’usos i tradicions que l’han convertit en un referent per a la identitat dels llocs per on passa. En aquest sentit, alguns dels episodis més coneguts de la història de Balsareny tenen com a protagonista la Séquia, per exemple els conflictes motivats per l’ús de l’aigua que van tenir lloc al segle XVIII, quan el popular rector Roc García va idear un giny anomenat cantimplora que pretenia burlar la prohibició de la Junta de la Séquia, que no permetia prendre aigua del canal als no manresans.

Patrimoni immaterial: el Ball de la Faixa i altres manifestacions de la cultura popular

El **Ball de la Faixa** és un ball tradicional propi de Balsareny que protagonitzen diversos balladors que van nuant i desnuant les seves faixes des del centre d’una rotllana, on el capdavanter acaba posant el cap sobre el nus de les faixes i “fa la figuereta”; és a dir, la vertical, mantenint l’equilibri tant com pot. Sembla que aquesta dansa d’origen desconegut s’havia ballat a principis de segle XX per la Festa Major de Sant Marc. Sortint d’ofici i com a obsequi a l’Ajuntament, es ballava davant de la casa consistorial. Després de molts anys en què va caure en l’oblit es va recuperar a mitjans del segle XX, amb motiu d’organitzar-se un esbart dansaire l’any 1947. Fou així que el dia de Sant Marc es va tornar a ballar aquesta dansa tradicional que, segons folkloristes eminents com Joan Amades, Aureli Capmany o Joan Comas i Vicens, és “una dansa totalment desconeguda, única en la seva forma i estil”. El 2022 l’Ajuntament ha sol·licitat que s’inclogui en el Catàleg del patrimoni Festiu de Catalunya.

També són molt arrelats els ***balls de bastons***, molt semblants als que s'interpreten en altres pobles del Bages però amb un sabor local distintiu que han anat adquirint al llarg dels anys, ja que cada colla té alguns elements propis. Per exemple, els bastoners de Balsareny piquen primer amb el bastó esquerre, mentre que a Sallent piquen amb el bastó dret. Els bastoners de Balsareny compten amb una indumentària pròpia i amb la característica tonalitat blanca que és la mateixa que es feia servir antigament. La colla de bastoners de Balsareny, que gaudeix d'un bon estat de salut, compta actualment amb un repertori amb sis modalitats: la Marxa, la Picasseia, el Picotí, el Rotllet, el Rotllet nou i la Draga.

Una altra manifestació interessant de la cultura d'arrel tradicional són els diversos ***gegants*** amb què compta el municipi. Tot i que de creació força recent, han sorgit diverses colles, en bona part sota l'estímul de la Festa dels Traginers, cadascuna amb diversos elements d'imatgeria popular. Són els gegants de Balsareny (un traginer i una pagesa), de la colla gegantera de Balsareny, els gegants Bernat de Peguera i Blanca de Bell-lloc (barons de Balsareny) i els gegantons Joan i Marionna, de la colla "Els k + sonen", i el gegant-dimoni Peta Fluix, de la colla amb el mateix nom.

També és interessant la Festa dels capons, en record d'un pacte entre la ciutat de Manresa i el baró de Balsareny per solucionar una disputa causada per la reconstrucció de la resclosa de la Séquia. Des de fa uns anys s'ha recuperat la tradició i ara es fa donació dels capons cada cinc anys en un acte que ha esdevingut una petita festa de germanor entre Manresa i Balsareny amb motiu de les festes de la Llum.

La colla Geganters i grallers de Balsareny i la colla "Els k + Sonen" (foto de Jordi Sarri)

Patrimoni natural: espai natural del riu Llobregat a Balsareny

Pel que fa al patrimoni natural, és d'especial interès és el bosc de ribera que es troba a l'entorn del Llobregat, sobretot al sector més septentrional entre el Pont del Riu i fins arribar al terme de Navàs. Es tracta bàsicament d'una **verneda** on hi trobem també pollancre, àlbers, salzes o freixes, a més d'un sotabosc de lianes. Cal destacar que és l'única representació de verneda ben constituïda al Bages.

Aquest entorn de gran bellesa paisatgística és també un bon hàbitat per una gran quantitat d'espècies animals, especialment per a les aus, entre les que destaquen el bernat pescaire, el blauet, la xivitona, els ànecs collverd o els rapinyaires diürns i nocturns. Vora la Resclosa dels Manresans s'hi ha habilitat un petit **observatori d'aus** equipat amb un plafó que permet identificar les diferents espècies que fan parada en aquesta zona humida creada entorn de l'eixamplament del riu per la resclosa. L'indret compta també amb elements destacables des del punt de vista geològic, com els imponents cingles que ha creat l'acció erosiva del riu o la curiosa formació geològica anomenada **dames coiffées** (dames amb barret), que és el resultat de l'erosió diferencial dels materials caiguts del cingle. Els més resistents, com les lloses de gres, han quedat a la part alta com si fossin els barrets d'unes columnes.

Dames coiffées

ANÀLISI QUANTITATIU DELS ELEMENTS INVENTARIATS

Àmbit i tipologia dels elements

S'han inventariat un total de 384 elements, una xifra que considerem força alta en relació a les dimensions mitjanes del terme municipal. Pel que fa a àmbits i tipologies, el predomini, com és normal, és dels béns immobles i especialment dels edificis. D'un total de 280 edificacions (entre edificis i conjunts arquitectònics) la majoria pertanyen a masies i cases de pagès disperses, però també hi ha un nombre important d'edificis urbans i carrers. Així mateix, les barraques (174 de fitxades) s'inclouen en la categoria d'edificis. També és remarcable el nombre d'obra civil, en bona part referida a pontarrons o aqüeductes de la Séquia. Les xifres són les següents:

Patrimoni immoble (total: 347)

Edificis: 257

Conjunts arquitectònics: 23

Elements arquitectònics: 32

Jaciments: 11

Obra civil: 24

Patrimoni moble (total: 19)

Elements urbans: 6

Objectes: 5

Col·leccions: 8

Patrimoni documental (total: 4)

Fons d'imatges: 1

Fons documentals: 2

Fons bibliogràfics: 1

Patrimoni immaterial (total: 9)

Manifestacions festives: 2

Tècniques artesanals: 0

Tradició oral: 1

Música i dansa: 6

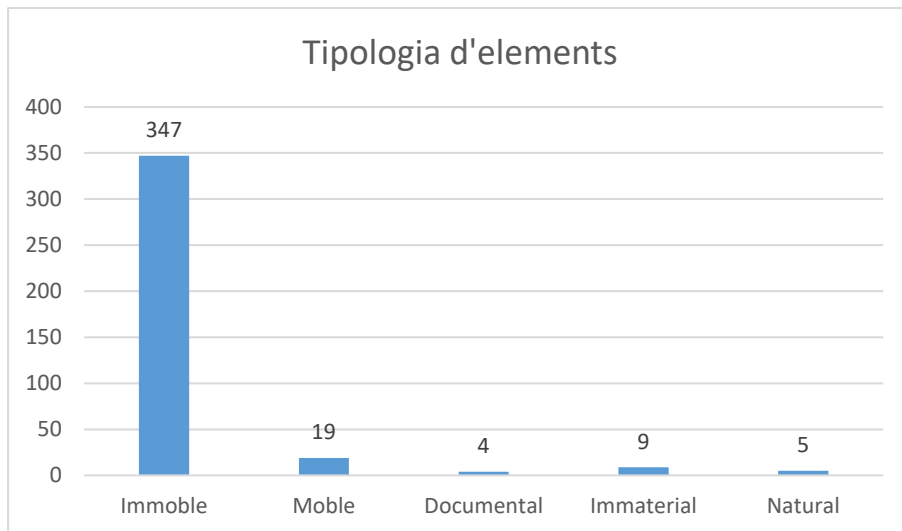
Costumari: 0

Patrimoni natural (total: 5)

Espècimens botànics: 0

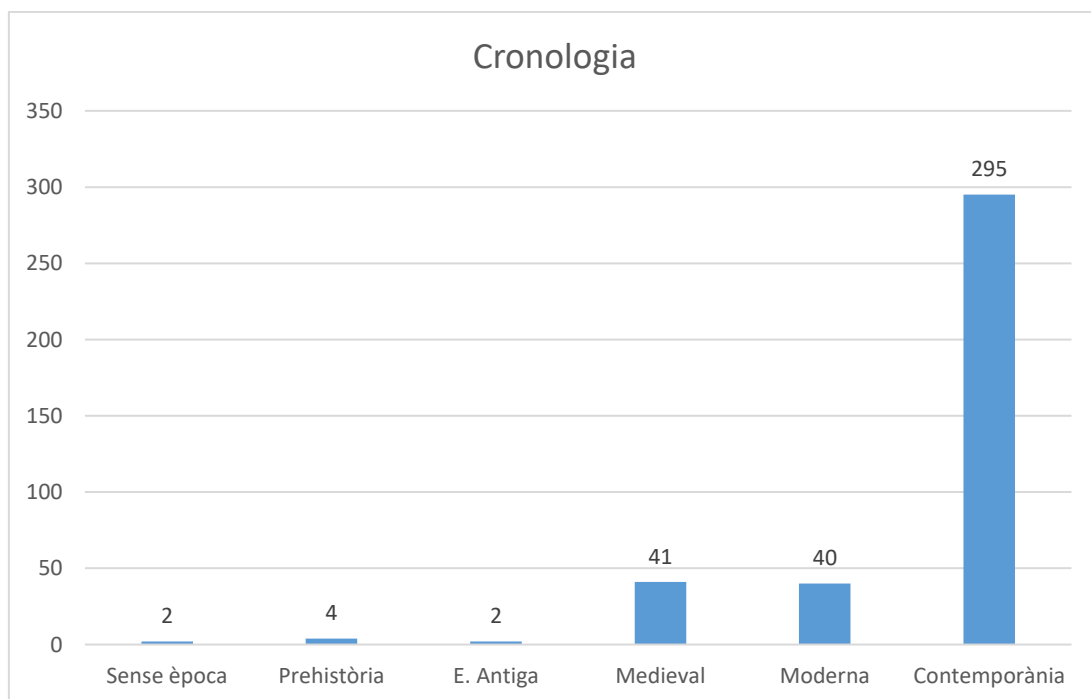
Zones d'interès: 4

Jaciments paleontològics: 1

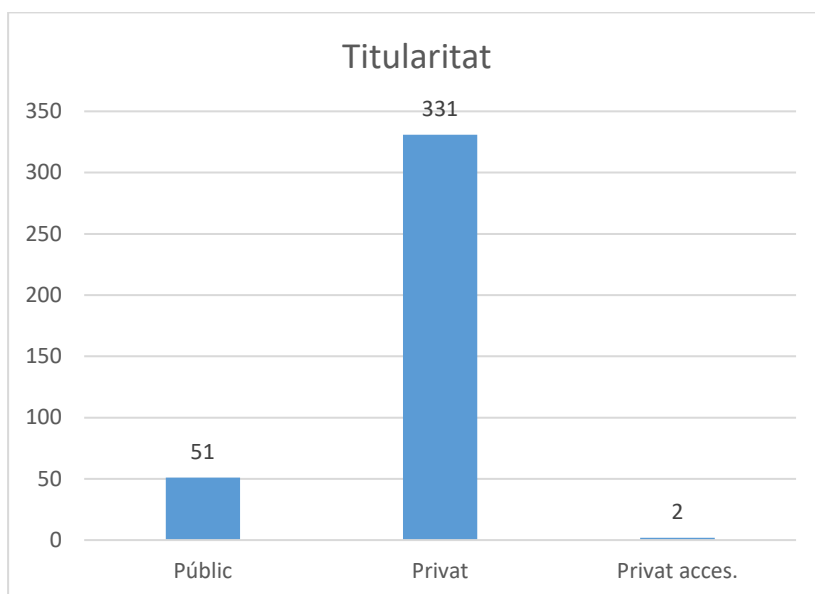
Cronologia

Pel que fa a l'època dels elements inventariats, es constata un lògic predomini dels elements del segle XIX i XX (època contemporània), amb 295 elements; seguits de l'època medieval (41 elements) i l'època moderna (40 elements). Cal dir que el criteri que s'ha seguit quan un element correspon a més d'una època és comptabilitzar-lo en l'època més antiga. Això fa que el nombre d'elements medievals sigui força alt i el nombre d'elements d'època moderna sigui relativament baix. Es deu al fet que la majoria de masies són d'origen medieval, tot i que normalment després han continuat fins als nostres dies. Les èpoques anteriors tenen una presència molt minsa, amb 4 elements d'època prehistòrica (incloent-hi un jaciment paleontològic) i 2 elements d'època antiga. Els elements sense època corresponen al patrimoni natural.

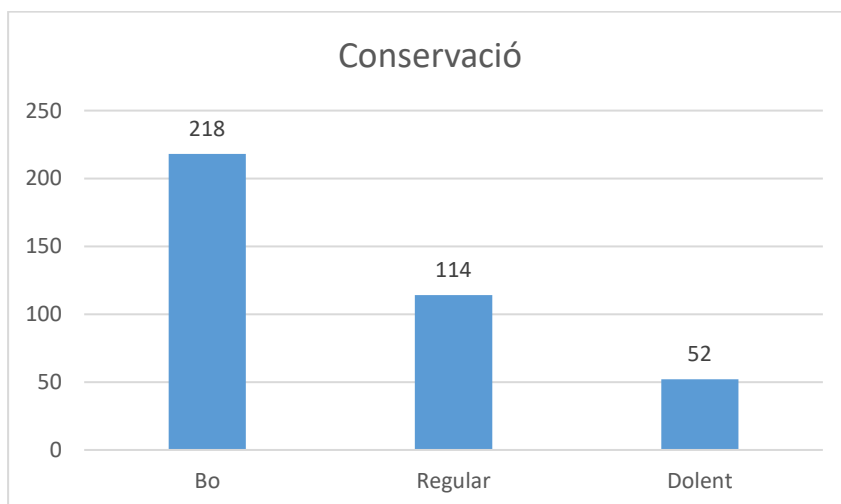
Titularitat

La titularitat és majoritàriament privada (331 elements). Els elements públics tenen una presència menor (51 elements) i els elements de propietat privada accessible són només dos. Una part dels elements públics es refereix al patrimoni immaterial (manifestacions festives, tradicions orals, etc), d'altres corresponen a carrers, a elements de la Séquia de Manresa o a edificis de titularitat pública.

Estat de conservació

L'estat de conservació del patrimoni de Balsareny és en general bo. El nombre d'elements qualificats en bon estat és de 218; en estat de conservació regular, 114; i n'hi ha 52 que consten en estat de conservació dolent.

3. Elements no fitxats

CRITERIS DE SELECCIÓ

A continuació incloem una informació bàsica sobre elements que, per diverses raons, no han estat inventariats i donats d'alta al Mapa amb fitxa pròpia. Tot i així, en aquesta memòria hem volgut recollir-ne informació rellevant. Aquests són els criteris que hem seguit a l'hora de fitxar o no fitxar un element.

En el cas de Balsareny hem inclòs a la llista d'elements no fitxats:

- Diverses cases del barri rural de la Rabeia, i una del barri de cal Nosa (tocant a Navàs) que són de construcció molt recent (segona meitat del segle XX) o que han estat substancialment reformades, de manera que no tenen cap interès patrimonial.
- Elements que ja no existeixen perquè s'han destruït, com un pou de glaç al turó del Castell de Balsareny, la casa del Sequiaire o la necròpolis de Fucimanya.
- Elements substancialment desapareguts dels quals tan sols en queden restes testimonials i molt parcials. És el cas de l'antiga estació del Carrilet o del Casalot del Malard.
- Un element que procedeix d'un indret situat a fora del terme municipal de Balsareny però que, per la seva denominació, s'ha confós com a pertanyent a Balsareny: el Tresoret de Balsareny.
- Elements de caire molt menor o anecdòtics però que, tot i així, revesteixen un cert interès i dels quals val la pena deixar-ne constància; per exemple, un mur de pedra seca prop de Candàliga o una Caseta d'un pas a nivell del Carrilet.
- Elements dels que tenim un coneixement molt parcial i inconcret.

INFORMACIÓ DELS ELEMENTS NO FITXATS

- Edificis

Cal Torres o cal Calveras

Antiga casa de pagès emplaçada al barri de casetes que va sorgir al voltant de la fàbrica de la Rabeia. Consta de planta baixa més dos pisos. Des d'un punt de vista patrimonial té poc interès. Fins fa poc s'hi podia veure la data a la façana amb l'any 1943. Probablement la va construir aquest any Josep Rodoreda, de renom el Torre, perquè a casa seva eren masovers a cal Torres de Vilamajor. Les coordenades UTM son ETRS89 407610, 4636590.

Bibliografia:

CARRETÉ PARERA, Ramon (2010). *Noms de lloc, de casa i de persona de Balsareny*. Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona, p. 150.

FORASTÉ ROCA, Josep (1994). *Història de la Rabeia i de Sant Esteve*. Cercle Cultural de Balsareny, Ajuntament de Balsareny, p. 21.

Ca l'Obradors o cal Masover

Antiga casa de pagès emplaçada al barri de casetes que va sorgir al voltant de la fàbrica de la Rabeia. De construcció, però, força recent, a la dècada de 1960. Segueix més o

menys les pautes d'una casa rural tradicional, però des d'un punt de vista patrimonial té poc interès.

Aquesta és l'última de les cases que es van construir en aquest barri. Fou acabada el 1969. La van aixecar la família Obradors, amb el sobrenom de cal Masover perquè havien viscut a la Masoveria d de la Rabeia. Les coordenades UTM son ETRS89 407646, 4636594.

Bibliografia:

CARRETÉ PARERA, Ramon (2010). *Noms de lloc, de casa i de persona de Balsareny*. Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona, p. 150.

FORASTÉ ROCA, Josep (1994). *Història de la Rabeia i de Sant Esteve*. Cercle Cultural de Balsareny, Ajuntament de Balsareny, p. 22.

Cal Roqueta

Antiga casa de pagès emplaçada al barri de casetes que va sorgir al voltant de la fàbrica de la Rabeia. Originàriament en aquest sector hi havia tres cases: cal Roqueta, cal Peret Xic i cal Forasté. En els anys més recents la casa ha estat totalment reformada i, tot i que probablement conserva més o menys els volums originaris, ha perdut la tipologia constructiva tradicional. Davant de Cal roqueta, pel costat de llevant, hi havia una barraca de vinya que fou destruïda a la dècada de 1980.

Sembla que cal Roqueta ja existia abans que s'instal·lés la fàbrica de la Rabeia. Podria datar-se cap al 1880 (Carreté, 2010: 151). El seu promotor es deia Josep Roqueta, i feia de carreter per la fàbrica als seus inicis. Les coordenades UTM son ETRS89 407532,4636458.

Bibliografia:

CARRETÉ PARERA, Ramon (2010). *Noms de lloc, de casa i de persona de Balsareny*. Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona, p. 150-151.

FORASTÉ ROCA, Josep (1994). *Història de la Rabeia i de Sant Esteve*. Cercle Cultural de Balsareny, Ajuntament de Balsareny, p. 20.

Ca l'Olivet, cal Forasté o cal Peret Xic

Casa de pagès emplaçada al barri de casetes que va sorgir al voltant de la fàbrica de la Rabeia i que s'ha conegut amb diferents noms. Originàriament en aquest sector hi havia tres cases: cal Roqueta, cal Peret Xic i cal Forasté. La casa originària ha estat substancialment reformada. Aquesta casa, anomenada en principi ca l'Olivet i, posteriorment, cal Forasté o cal Peret Xic, fou construïda probablement pels volts de 1880, tot i que es troba documentada per primera vegada el 1897. El seu promotor va ser Josep Morral Alegre, que era agutzil. Cal Forasté és la casa on va néixer Josep Forasté Roca, l'autor del llibre sobre les colònies de la Rabeia i Sant Esteve. Les coordenades UTM son ETRS89 407524, 4636429.

Bibliografia:

CARRETÉ PARERA, Ramon (2010). *Noms de lloc, de casa i de persona de Balsareny*. Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona, p. 151.

FORASTÉ ROCA, Josep (1994). *Història de la Rabeia i de Sant Esteve*. Cercle Cultural de Balsareny, Ajuntament de Balsareny, p. 22.

Casa Riera

Foto antiga, facilitada per Sergi Fonseca

Antiga casa de pagès, de construcció força recent, emplaçada al barri de casetes que va sorgir al voltant de la fàbrica de la Rabeia. Al costat tenia una bassa amb mur semicircular de pedra seca que fou destruït per eixamplar uns metres els camps. La casa es construï en uns terrenys segregats del Lledó de Trascastell, pensada com a residència per a la jubilació del seu promotor i propietari Josep Riera Comas, que abans havia viscut amb la seva família a la Casa Blanca i posteriorment a al Lledó de Trascastell. Fou construïda l'any 1959, i Josep Riera no hi va arribar a viure. Va morir el 1960. Les coordenades UTM son ETRS89 407510, 4636409.

Informació facilitada per Sergi Fonseca.

Bibliografia:

CARRETÉ PARERA, Ramon (2010). *Noms de lloc, de casa i de persona de Balsareny*. Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona, p. 151.

FORASTÉ ROCA, Josep (1994). *Història de la Rabeia i de Sant Esteve*. Cercle Cultural de Balsareny, Ajuntament de Balsareny, p. 22.

Cal Viu o cal Casteller

Antiga casa de pagès emplaçada al barri de casetes que va sorgir al voltant de la fàbrica de la Rabeia. Consta d'un cos originari i d'una ampliació. Segueix més o menys les pautes d'una casa rural tradicional, però des d'un punt de vista patrimonial té poc interès, ja que és de construcció molt recent.

Segons Carreté (2010: 151) la casa data de 1955. Viu era el cognom de la família que la va construir; Casteller és perquè l'amo abans havia estat masover del castell de Balsareny. Posteriorment la casa ha estat ampliada. Les coordenades UTM son ETRS89 407743. 4636351.

Bibliografia:

CARRETÉ PARERA, Ramon (2010). *Noms de lloc, de casa i de persona de Balsareny*. Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona, p. 151.

FORASTÉ ROCA, Josep (1994). *Història de la Rabeia i de Sant Esteve*. Cercle Cultural de Balsareny, Ajuntament de Balsareny, p. 21.

Cal Nosa

Antiga casa de pagès que està situada al barri de Navàs, a la carretera i integrada ja al nucli urbà de Navàs. En els darrers anys ha estat completament reformada i reconstruïda i no presenta cap interès arquitectònic ni patrimonial. Les coordenades UTM son ETRS89 406979, 4638911.

Bibliografia:

CARRETÉ PARERA, Ramon (2010). *Noms de lloc, de casa i de persona de Balsareny*. Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona, p. 288.

Cal Siquiaire

Casa on vivia el sequiaire (és a dir, l'encarregat de custodiar la Séquia de Manresa, en aquest cas al sector de Balsareny). A principis de segle XX el sequiaire (a Balsareny anomenat popularment siquiaire) s'estava a Vilaforns, en una caseta que estava situada on després hi va haver l'economat de la mina de potassa i que fou enderrocada entorn de 1990. Posteriorment el siquiaire se'n va anar a viure al carrer de Sant Marc.

Bibliografia:

CARRETÉ PARERA, Ramon (2010). *Noms de lloc, de casa i de persona de Balsareny*. Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona, p. 287.

Antiga estació del Carrilet

Vestigis de l'antiga estació de la línia del Ferrocarril Econòmic de Manresa a Berga, popularment coneguda com el Carrilet. Tan sols queden restes d'una andana en un descampat situat a ponent del Tanatori, al principi de l'avinguda denominada precisament Carrer del Carrilet. A ponent de l'estació s'aixecava la caserna de la Guàrdia Civil. Els edificis van ser aterrats a mitjans de la dècada del 2000, primer l'estació i més tard la caserna.

Aquests vestigis tenen un interès testimonial, ja que es tracta dels pocs que s'han conservat en relació a aquesta línia fèrria que va ser molt popular i va estar molt arrelada al territori. De la línia en queden diversos ponts, el ferm del traçat de via (avui transformada en un camí veïnal) i una caseta d'un pas a nivell proper a la fàbrica de la Rabeia.

Bibliografia:

BADIA MASGRAU, Josep M. (2000). *Navàs: història en imatges, 1890-1979*. Angle Editorial; Centre d'Estudis del Bages, Fotografia Històrica, 9, Manresa, p. 31.

CARRETÉ PARERA, Ramon (2010). *Noms de lloc, de casa i de persona de Balsareny*. Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona, p. 106.

FERRER, Llorenç; PIÑERO, Jordi; SERRA, Rosa (1997). *El Llobregat, nervi de Catalunya*. Angle Editorial, Centre d'Estudis del Bages. Àmbit de Recerques del Berguedà, Col·lecció Fotografia Històrica, núm. 2. Manresa, p. 17-18.

SERRA SALA, Joan. M. (1988). "Balsareny", *Història del Bages*, vol. 1. Parcir Edicions Selectes, Manresa, p. 127, 149.

SERRA SALA, Joan M.; CARRETÉ PARERA, Ramon (2005). *Balsareny, ahir i avui*. Ajuntament de Balsareny, p. 91-93, 135.

Caseta d'un pas a nivell del Carrilet

Vestigis d'una caseta vora l'antiga via del Carrilet (en el punt on es creua amb el camí de la Rabeia) que servia per guardar-hi unes cadenes amb les quals es tallava la carretera quan passava el tren. La carretera antiga de Manresa a Berga passa uns 100 m a ponent. Es tracta d'una construcció petita de totxo, parcialment derruïda, amb una coberta a doble vessant. Pel que sembla, quan el tren sortia de Manresa trucaven a algú de la colònia, que calculava el temps d'arribada i pujava a posar les cadenes. Es tractava, doncs, d'un pas a nivell però amb un sistema més rudimentari que el de les barreres.

Coordenades UTM ETRS89: 407032, 4636901

Informació facilitada per Xavi Novell.

Casalot del Malard

Casa de pagès en ruïnes de la qual en queden uns pocs vestigis. És situada sobre la Fodina. El nom de Malard és relativament modern. És possible que originàriament es tractés del mas anomenat Canal Jussana, documentat des del segle XIV fins al XVII. En aquest darrer segle la casa era deshabitada i era propietat del mas Gener.

Coordenades aproximades UTM ETRS89: 406045, 4632598.

Bibliografia:

CARRETÉ PARERA, Ramon (2010). *Noms de lloc, de casa i de persona de Balsareny*. Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona, p. 148-149.

Tresoret de Balsareny

Conjunt de monedes ibèriques dels segles II i I aC. que es va trobar l'any 1955. La seva procedència era incerta i tradicionalment s'havia situat a Balsareny; per això s'ha conegut entre els numismàtics com el "Tresoret de Balsareny". En realitat, però, la seva procedència és el poblat ibèric del Cogulló, en terme de Sallent. Aquesta troballa la va donar a conèixer i estudiar per primera vegada Leandre Villargona, del grup centre-català l'any 1955. Hi ha evidències que el tresoret es va trobar en una feixa propera al poblat del Cogulló, però sembla que no se'n precisà el punt exacte per por a l'espoli. Entre les monedes n'hi ha que havien estat encunyades a la Catalunya central, en una seca que porta el nom de d'Iltirkerken. Villargona considera que podria ser a Solsona, mentre que Eduard Sánchez creu que podria tractar-se del mateix poblat del Cogulló.

Bibliografia:

CARRETÉ PARERA, Ramon; BENÉITEZ, Vicenç (2002). Balsareny: història en imatges (1897-1975). Col·lecció Fotografia històrica, 12. Angle Editorial; Centre d'Estudis del Bages, Manresa, p. 8.

DAURA, A.; GALOBART, J.; PIÑERO, J (1995). L'arqueologia al Bages. Manresa, Centre d'Estudis del Bages (Monogràfics; 15), p. 121.

SERRA SALA, Joan. M. (1988). "Balsareny", Història del Bages, vol. 1. Parcir Edicions Selectes, Manresa, p. 140.

VILLARGONA, Leandre (1961). El hallazgo de Balsareny, CSIC, Madrid.

Necròpolis de Fucimanya

Antiga necròpolis que ja no existeix de tombes en forma de cistes, molt possiblement d'època altmedieval. Es trobava en un camp situat uns 300 m al S-SE de la masia de Fucimanya. Les coordenades UTM aproximades són: ETRS89 405213, 4635752. El lloc també era conegut com el "Camp dels Morts". Entorn de les dècades de 1970-80 el pagès va fer una important remoció de terres en aquest camp i les tombes van quedar totalment destruïdes.

Informació facilitada per Xavi Novell.

Bibliografia:

SERRA SALA, Joan. M. (1988). "Balsareny", Història del Bages, vol. 1. Parcir Edicions Selectes, Manresa, p. 139.

SERRA SALA, Joan M.; CARRETÉ PARERA, Ramon (2005). Balsareny, ahir i avui. Ajuntament de Balsareny, p. 22.

Balsareny (jaciment paleontològic)

A l'inventari del Patrimoni Cultural Immoble-Patrimoni Paleontològic de la Generalitat de Catalunya hi consta un jaciment denominat "Balsareny" (CCAA 12820). La informació que consta en la corresponent fitxa és gairebé inexistent. Està basada en la tesi doctoral de Lluís Checa Soler. En aquesta tesi es fa referència a algunes restes paleontològiques identificades a Balsareny, les quals es troben dipositades a l'Institut de Paleontologia Miquel Crusafont (Sabadell). Aquestes restes correspondrien a un *paleotherium magnum*, una espècie de tapir que va viure als boscos tropicals que cobrien Europa ara fa 34 milions d'anys, durant el període de l'Eocè Superior. Les restes provindrien d'un jaciment lacustre.

Bibliografia:

CHECA SOLER, Lluís (1994). *Los perisodáctilos (Ungulata, Mammalia) del Eoceno Catalán*. Universitat de Barcelona. Tesi Doctoral (director de tesi: Salvador Moyà Solà).

- Altres elements

Mur de pedra seca (Candàliga)

Mur de pedra seca, gruixut i de bona qualitat, que crida l'atenció perquè té unes característiques especials i del qual desconeixem la funcionalitat. S'estén al llarg d'uns 60 metres. Pel costat de ponent fa un gir en angle recte i, tot seguit, queda tallat en sec. Per aquest costat el mur té una amplada d'uns 150 cm. Cap a la banda de llevant a mesura que s'allunya de la capçalera es va tornant més prim. Finalment, també queda tallat en sec pel cap de llevant. Tot i trobar-se al costat d'un camí aquest mur no té cap funció com a protecció lateral. La forma en angle recte i el fet que quedi tallat pels dos caps fan difícil trobar-hi una explicació.

Emplaçament: coordenades UTM ETRS89 404603,4635211.

Informació facilitada per Xavi Novell

Pou de glaç del Castell de Balsareny

Sembla que va existir un pou de glaç prop del castell de Balsareny i que va desaparèixer entorn dels anys 1960 quan es va fer una primera rectificació del traçat de la carretera de Manresa a Berga (PERARNAU, 1992: 48).

Bibliografia:

CARRETÉ PARERA, Ramon (2010). *Noms de lloc, de casa i de persona de Balsareny*. Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona, p. 109.

PERARNAU LLORENS, Jaume (1992). *Els pous de glaç de la comarca de Bages*. Centre d'Estudis del Bages, Col·lecció Quaderns, núm. 5. Manresa, p. 48

Pou de la Plaça de l'Ajuntament

Pou comunal que encara existeix al subsòl de la Plaça de l'Ajuntament. Es troba a pocs metres de la Font de la Plaça, i fa uns anys es va posar al descobert quan es va repavimentar la plaça. La font de la Plaça actual es va inaugurar l'any 1905, però anteriorment ja hi havia una font i també aquest pou, que era situat vora l'antiga Casa del Comú.

Bibliografia:

MASPLÀ SUADES, Valentí (1989). *Crònica de Balsareny*. Cercle Cultural de Balsareny; Ajuntament de Balsareny.

SOLER CASTELLA, Francesc (1989-91). *Pàgines viscudes, vol. 1*. Cercle Cultural de Balsareny; Ajuntament de Balsareny, p. 60.

Forns de calç del Pla de Calaf

Al sector del Pla de Calaf, per la seva vessant sud i entorn del torrent de la Frau Gran, s'hi van identificar almenys tres forns de calç en un moment que la vegetació havia quedat més aclarida després d'un incendi. Per les condicions del terreny i per l'estat actual de la vegetació són difícils de localitzar. Les coordenades aproximades d'aquests forns són les següents: UTM ETRS89 405337, 4634092; UTM ETRS89 405742, 4633964; UTM ETRS89 405629, 4633420.

Informació facilitada per Xavi Novell i Jorge Villagrasa.

5. BIBLIOGRAFIA

ADELL, Joan Albert; BARRAL, Xavier; BENET, Albert; DAURA, Antoni; GALOBART, Joan; MAZCUÑAN, Alexandre; JUNYENT, Francesc; VIGUÉ, Jordi; VILLEGAS, Francesc (1984). *Catalunya Romànica*, vol. XI "El Bages", Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, p. 116-127. Articles sobre: Castell de Balsareny, Santa Maria del Castell de Balsareny, Santa Maria de Balsareny, Sant Ramon de Sobirana de Ferrans, Sant Esteve de la Colònia Soldevila, Sant Vicenç d'Aladernet, Necròpoli de Vilafruns, Santa Cacília de Vilafruns.

AMADES, Joan. *Costumari català*, vol. IX i vol XI, Cercle de Lectors Salvat, Barcelona (edició de 1990), vol IX, p. 51, 72.; vol. XI p. 64.

AMBRÓS MANZANO, Ferran. *Colla de Bastoners de Balsareny* (treball de recerca escolar, Institut Llobregat, Sallent; tutora: Maria Estruch).

ANÒNIM. *Història de la baronia i Castell de Balsareny*, manuscrit recopilat i transcrit per Jaume Pons i Agulló, 1974. Fons de la Biblioteca Popular de Balsareny.

ANÒNIM (2017). *70è Aniversari del Casal Verge de Montserrat*.

ANÒNIM (2021). "Deu anys de gegantons", *Sarment* (17 maig 2021). (<http://sarment.blogspot.com/2021/05/deu-anys-de-gegantons.html>)

AUTORS DIVERSOS (1978-79). *Història de Balsareny*. Grup d'Estudis Locals (G.E.L.). Treball inèdit al fons de la Biblioteca Popular de Balsareny.

AUTORS DIVERSOS (1997). *Guia d'espais d'interès natural del Bages*. Centre d'Estudis del Bages; Institució Catalana d'Història Natural, Manresa, p. 179-182.

AUTORS DIVERSOS (2022). *La resclosa de la Sèquia de Manresa. Una obra medieval en ple ús*. Ajuntament de Balsareny.

BAJONA, Joan; SENSADA, Josep; ORRIOLS, Jacint (2016). *Mossèn Joan, entre la sotana i la gaveta de paleta. Obra plàstica de Joan Bajona i Pintó*. Balsareny.

BADIA I MASGRAU, Josep M. (1984). "Dades arqueològiques i històriques entorn de Navàs", *XXVI Assemblea intercomarcal d'estudiosos. Manresa*. Centre d'Estudis del Bages, Vol. I. p.117-118.

BADIA I MASGRAU, Josep M. (1988). "Navàs", *Història del Bages*, vol. 1. Parcir Edicions Selectes, Manresa, p. 155-182.

BADIA, Enric (1996). *La Sal, suport d'uns pobles: Balsareny, Cardona, Sallent, Súria*. Angle Editorial, Manresa.

BARRAL ALTET, Xavier (1981). *L'art pre-romànic a Catalunya. Segles IX-X*. Barcelona, p. 228.

- BENET CLARÀ, Albert (1983). "Sant Vicenç d'Aladernet", *Amics de l'Art Romànic*, circular 21, Barcelona (abril 1983), p. 244-249.
- BOLÓS, Jordi (1997). *Els castells de la Catalunya Central*. Angle Editorial; Fundació Caixa de Manresa, Manresa.
- BOLÓS, Jordi; HURTADO, Víctor (2004). *Atles del comtat de Manresa (798-993)*. Barcelona, Rafael Dalmau Editor.
- CANYELLES, Magí (1896). *Descripció de la Grandesa y Antiguitats de la ciutat de Manresa – segle XVII*, Biblioteca Històrica Manresana, Manresa, Impremta d'Anton Esparbé (obra originària del 1680).
- CARRETÉ PARERA, Ramon (1986). *Toponímia i antroponímia del terme municipal de Balsareny (Bages)* Tesis doctorals microfityxades: 2970. Publicacions Universitat de Barcelona.
- CARRETÉ PARERA, Ramon (1990, 1992, 1993, 1995). "Pont i pontarrons de la Sèquia de Manresa entre 1679 i 1867". *Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior*. Núms. 40, 48, 53 i 60.
- CARRETÉ, Ramon (1993). "Balsareny a principi de segle: enfrontaments ideològics i memòria popular. IV.- La pujada de l'aigua (1)", *Sarment*, núm. 206 (juny de 1993), p. 17-18.
- CARRETÉ PARERA, Ramon (1995). *Balsareny a principi de segle*. Cercle Cultural de Balsareny; Ajuntament de Balsareny.
- CARRETÉ PARERA, Ramon (2010). *Noms de lloc, de casa i de persona de Balsareny*. Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona.
- CARRETÉ PARERA, Ramon; BENÉITEZ, Vicenç (2002). *Balsareny: història en imatges (1897-1975)*. Col·lecció Fotografia històrica, 12. Angle Editorial; Centre d'Estudis del Bages, Manresa.
- CATALÀ ROCA, Pere; PLADEVALL, Antoni; SABALA, Josep M. (1976). "Castell de Balsareny", *Els Castells catalans*, vol. V. Barcelona, Rafel Dalmau Editors, p. 496-518. (2ª edició: 1997).
- CHECA SOLER, Lluís (1994). *Los perisodáctilos (Ungulata, Mammalia) del Eoceno Catalán*. Universitat de Barcelona. Tesis Doctoral (director de tesi: Salvador Moyà Solà).
- COROMINES, Joan (1994). *Onomasticon Cataloniae*. Curial edicions catalanes, Barcelona. Vol. II, p. 330-331. Vol. VI, p. 319.
- CURA MORERA, Miquel. "El poblament prerromà en les comarques centrals de Catalunya", *Boletín Arqueológico de la Real Sociedad Arqueológica Tarraconense*, fasc. 113.
- CURA MORERA, Miquel (1973). "Nuevos datos para el estudio del poblamiento prerromano en la región central de Catalunya". *Actas del XII Congreso Nacional de*

- Arqueología, Jaén, 1971*. Secretaría General de los Congresos Arqueológicos Nacionales, Zaragoza.
- CURA MORERA, Miquel (1977). "Nuevos sepulcros megalíticos en la Cataluña Central". *Ilerda*. p. 17-20.
- DAURA, A.; GALOBART, J.; PIÑERO, J (1995). *L'arqueologia al Bages*. Manresa, Centre d'Estudis del Bages (Monogràfics; 15).
- FÀBREGA, Albert (2009). *Cum grano salis. La sal i la potassa a Súria. 1185-1982*. Ajuntament de Súria.
- FÀBREGA ENFEDAQUE, Albert (2022). *Mines de potassa del Bages: l'extracció d'un mineral preuat a tot el món*. Editorial Efadós.
- FERNÁNDEZ, Jordi (1974). *Balsareny, guia turística*.
- FERRER, Llorenç; PIÑERO, Jordi; SERRA, Rosa (1997). *El Llobregat, nervi de Catalunya*. Angle Editorial; Centre d'Estudis del Bages, Manresa.
- FERRER ALÒS, Llorenç (2011). *Sociologia de la industrialització. De la seda al cotó a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)*. Barcelona, Fundació Noguera (Estudis, 58); Pagès Editors, Lleida.
- FORASTÉ ROCA, Josep (1994). *Història de la Rabeia i de Sant Esteve*. Cercle Cultural de Balsareny, Ajuntament de Balsareny.
- GASOL, Josep M. i altres (1981). "Balsareny", *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, vol. 2. "El Bages, el Berguedà i el Solsonès". Enciclopèdia Catalana, Barcelona, p. 78-80.
- Geganteres, grallers i tabalers de Balsareny – Els K + Sonen (2024). *Candidatura fira del món geganter 2024*. Treball de presentació de la candidatura.
- GRAU TORRENT, Sergi; ALONSO MALLO, Pilar (2017). "Modul hidromètric de la Sèquia de Manresa". *Recursos i territori: perspectiva històrica i nous equilibris. Actes del X Congrés de la CCEPC, Manresa, 21, 22 i 23 d'octubre de 2016*. Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana; Institut Ramon Muntaner; Centre d'Estudis del Bages, Cossetània Edicions.
- HARO SOTOCA, Josep. *El ball de bastons* (treball de recerca escolar, IES Llobregat; tutora: Clara Salvador Pejoan).
- JUNYENT, Emili (1983). *L'arquitectura religiosa a Catalunya abans del romànic*, Curial-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- LAMBERET, Renée (1938). "Peasant collectivity of Balsareny. Miners and textile workers work for revolution", *Spain and de World*, núm. 27. Londres (5 gener 1938). (Article traduït de la publicació de l'autora francesa Renée Lamberet: *La Nouvelle Espagne Anti-fasciste*).

- LAMBERET, Renée (1938). "La colectividad campesina de Balsareny", *La Tierra, periódico anarquista*, núm. 333 (22 gener 1938). (Article traduït de la publicació de l'autora francesa Renée Lamberet: *La Nouvelle Espagne Anti-fasciste*).
- MARTA, M.; VELASCO, C. (2002). *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada a l'ermita de Santa Margarida de l'Alou, 2002*. Arxiu Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya. Núm. Reg. 4902.
- MASPLÀ SUADES, Valentí (1989). *Crònica de Balsareny*. Cercle Cultural de Balsareny; Ajuntament de Balsareny.
- MASPLÀ, Laura; GUDAYOL, Josep; BESSA, Ramon (1991). *Centenari del Centre Instructiu i Recreatiu. 1891-1991*. Balsareny.
- MATEU, Laura (1984). "La Festa dels Traginers: recuperació de tradicions", *Dovella*, núm. 14, Manresa.
- MORERA, Jordi (2002). *Memòria del seguiment arqueològic de les obres de desdoblament de la C-16 (Tram Sallent - Berguedà Sud), 2002*. Arxiu Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya. Núm. Reg. 4384.
- PERARNAU LLORENS, Jaume (1992). *Els pous de glaç de la comarca de Bages*. Centre d'Estudis del Bages, Col·lecció Quaderns, núm. 5. Manresa.
- PÉREZ BARÓ, Albert (1970). *Trenta mesos de col·lectivisme a Catalunya, 1936-1939*. Ed. Ariel, Barcelona.
- PICAS PONS, J (1963). "Notícia periodística", *La Vanguardia*, Barcelona (28-09-1963).
- PIÑERO SUBIRANA, Jordi (1995-1996). *Projecte museològic i museogràfic del Museu dels Traginers*. Ajuntament de Balsareny (treball inèdit).
- PIÑERO, Jordi; SERRA, Rosa (2008). *La Corrida. La festa de Sant Antoni de Puig-reig*. Ajuntament de Puig-reig.
- PIÑERO SUBIRANA, Jordi (2010). *La Sèquia de Manresa. Estudi històric i documentació del patrimoni associat a un canal d'origen medieval*, estudi inèdit per a l'Ajuntament de Manresa, Manresa.
- PIÑERO SUBIRANA, Jordi (2014). "La Sèquia de Manresa: un canal d'irrigació construït al segle XIV per iniciativa del Consell de la ciutat", *La ciutat medieval i arqueologia. VI Curs Internacional d'Arqueologia medieval*, Lleida, 2014, Pagès Editors, p. 407-432.
- PIÑERO SUBIRANA, Jordi; TORRES MONTAGUT, Ricard (2016). "La protecció de la Sèquia de Manresa dins el Catàleg de Patrimoni de la ciutat. Una proposta integrada de gestió urbanística i històrica del territori". *Recursos i territori: perspectiva històrica i nous equilibris. Actes del X Congrés de la CCEPC*. Manresa, octubre de 2016. Publicacions de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana – 9, 2017, p. 343-356.

- PIÑERO, Jordi; PUJOL, Ferran (2016). *Viatge al cor de Catalunya. 20 indrets geològics i històrics al Geoparc de la Catalunya Central*. Cossetània Edicions, Valls.
- PLANES I VILELLA, Llorenç (1989). "En Pau Bròquil", *Sarment*, núm. 157, Cercle Cultural de Balsareny (febrer 1989).
- PONS AGULLÓ, Jaume (1974). *Història, baronia i Castell de Balsareny*.
- PRAT OBRADORS, Isidre (2011). "El CEB recupera un pou de glaç al pla de Vilamajor", *Sarment* (12 maig 2011). [Sarment: El CEB recupera un pou de glaç al pla de Vilamajor](#)
- PRAT, Isidre (2009). "Inauguració de l'itinerari a l'espai natural del riu Llobregat al seu pas per Balsareny", *Sarment*, núm. 382 (juliol-agost 2009), p. 3-4.
- PUIG SIMON, Ignasi (1952). *Las Sales potásicas de Balsareny (Barcelona)*, Barcelona: Ibérica.
- SABALA SAFONT, Josep M. (1987). *El setge de Balsareny per Compte d'Espanya en la 1ª Guerra Carlina (1839)*. Centre d'Estudis del Bages, Manresa.
- SÁNCHEZ, Eduard (1987). *El poblament pre-romà al Bages. Manresa*. Caixa d'Estalvis de Manresa, p.157.
- SÁNCHEZ CAMPOY, Eduard; ADELL GISBERT, Joan Albert (2021). *Memòria del seguiment arqueològic de les obres de reparació a la resclosa dels Manresans de la Séquia de Manresa. Balsareny, Bages*. Catarqueòlegs; Ajuntament de Manresa; Aigües de Manresa (treball inèdit).
- SARRET i ARBÓS, Joaquim (1905). *La Cèquia de Manresa*. Estampa Catòlica de Domingo Vives, Manresa (edició facsímil: Caixa d'Estalvis de Manresa, 1987).
- SARRET i ARBÓS, Joaquim (1925). "Senyoriu del castell de Balsareny", *Butlletí del Centre Excursionista de la Comarca de Bages*, núm. 91, Manresa, p. 127-131.
- SERRA SALA, Joan. M. (1988). "Balsareny", *Història del Bages*, vol. 1. Parcir Edicions Selectes, Manresa, p. 137-156.
- SERRA SALA, Joan M.; CARRETÉ PARERA, Ramon (2005). *Balsareny, ahir i avui*. Ajuntament de Balsareny.
- SITJES MOLINS, Xavier (1972-74). "Esglésies romàniques singulars al Bages", *Ausa*, vol. VII, Vic, p. 142-149.
- SITJES MOLINS, Xavier (1977). *Les esglésies pre-romàniques del Bages, Berguedà i Cardener*. Caixa d'Estalvis de Manresa, Manresa.
- SITJES MOLINS, Xavier. "L'art antic a la comarca de Bages. El castell de Balsareny." *Bages*, núm. 100. Manresa
- SITJES MOLINS, Xavier (1983). "Sobre Sant Vicenç de Ladernet", *Amics de l'Art Romànic*, circular 23, Barcelona, p. 271-272.

SITJES MOLINS, Xavier (1986). *Esglésies romàniques de Bages, Berguedà i Cardener*. Llibreria Sobrerroca, Manresa.

SITJES MOLINS, Xavier (1986). *El Castell de Balsareny*. Gràfiques Montañà, Manresa.

SOLER CASTELLA, Francesc (1989-91). *Pàgines viscudes, volums I-III*. Cercle Cultural de Balsareny; Ajuntament de Balsareny.

VILA SALA, Anton, *pbre.* (1930). *Biografia de D. Roque García de la Enzina, rector qui fou de Balsareny (anys 1775 a 1807)*. Impremta de Domingo Vives, Manresa.

VILANOVA, Jordi (2020). *El bonic conte d'en Marc i la Maria*. Geganters i Grallers de Balsareny.

VILELLA BOIXADER, Isidre (1994). "Ad perpetuam rei memoriam: el fet de les gorres (Balsareny 1903)", *Dovella*, núm. 49. Manresa.

VILLARGONA, Leandre (1961). *El hallazgo de Balsareny*, CSIC, Madrid.

Referències a internet

Web de l'Ajuntament de Balsareny: <https://www.balsareny.cat/>

Notes de Balsareny (blog de Xavier Novell): <http://08660.blogspot.com/?m=1>

Web Festa dels Traginers: Balsareny: <https://traginersbalsareny.cat/>

Fons digital del Grup de Memòria de Balsareny:

<https://sites.google.com/view/memoriadebalsareny/inici/tradicions-cultural-esports/festa-major>

Web Els k + Sonen: <https://elsquemessonen.wixsite.com/home>

Agraïments i col·laboradors

Ens han fet arribar les seves aportacions valuoses representants d'associacions, entitats, industries o institucions:

- Mossèn Antoni Bonet, Rector de Balsareny
- Ramon Carreté
- Colla de geganters de Balsareny
- Colla de geganters "Els k + sonen"
- Colla Peta Fluix
- Colla de Bastoners de Balsareny
- Comissió de la Festa dels Traginers
- Cercle Cultural de Balsareny
- Centre Excursionista de Balsareny
- Joan Casas, per Iberpotash,

- Aleix Molas, per la Fàbrica de Vilaforns
- Biblioteca de Balsareny

**Diputació
Barcelona**

Comte d'Urgell, 187
Edifici del Relotge
08036 Barcelona
Tel. 934 022 566
Fax 934 022 825
o.patrimonio@diba.cat
www.diba.cat/opc